

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РУБАНЕНКО НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 343.98; 343.13; 341.322.5

**ДИСЕРТАЦІЯ
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ТАКТИКА ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н.Ю. Рубаненко**

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, доцент

Трач Сергій Степанович

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Рубаненко Н.Ю. Організація та тактика допиту під час розслідування воєнних злочинів – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» – Національна академія внутрішніх справ, 2026.

У дисертації визначено стан наукової розробленості проблем допиту. З'ясовано, що наукові дослідження у цій сфері мають комплексний характер, який стосується поєднання процесуальних, криміналістичних, психологічних, логічних, інформаційних (комунікативних) аспектів.

Акцентовано увагу на недостатній розробленості проблем допиту під час розслідування воєнних злочинів. Встановлено, що наукові дискусії у цій сфері переважно носять фрагментарний характер, що окреслює необхідність комплексного дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення допитів у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, з урахуванням специфіки предмета їх доказування, особи допитуваного, характеру відомостей, що підлягають встановленню, особливостей комунікативної взаємодії, а також положень міжнародного законодавства, що регулюють матеріальні, процесуальні, організаційні та практичні аспекти доказування воєнних злочинів.

Визначено та охарактеризувати правові засади розслідування воєнних злочинів в Україні. З'ясовано особливості їх нормативного регулювання. Встановлено, що їх зміст обґрунтовується нормами міжнародного кримінального права. Однією із вимог їх вчинення є те, що вони контекстуально пов'язані зі збройним конфліктом та спричиняють досить серйозний негативний вплив не лише на його учасників, але й на інших осіб та/або майно, що підпадає під охорону міжнародного права. Встановлено, що воєнні злочини охоплюють широкий аспект суспільно небезпечних діянь, які класифікуються за видом збройного конфлікту, місцем вчинення, протиправною спрямованістю,

способом вчинення, характером і масштабами наслідків, суб'єктом, формою співучасті, метою і мотивами.

Поняття допиту визначено як один із найяскравіших практичних проявів гносеологічної природи процесу доказування, що уособлює пізнавальну діяльність у вербально комунікативній формі, в межах якої відбувається отримання, перевірка та оцінка доказової інформації. Тому, допит виступає не лише процесуальним засобом, але й як інтелектуально-комунікативний механізм реконструкції минулої події, поєднуючи риси процесуальної дії, пізнавального процесу, комунікативного акту, а також логічного інструментарію встановлення обставин кримінального правопорушення.

Встановлено, що специфіку допиту під час розслідування воєнних злочинів обумовлюється конкретними обставинами щодо порушення міжнародного гуманітарного права; процесуальним статусом допитуваного; його соціальними, віковими, психологічними, професійними, культурними та іншими особистісними характеристиками; місцем, часом і умови проведення; конкретною слідчою ситуацією, яка формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризують елементний склад воєнних злочинів тощо.

Аргументовано, що проведення допиту під час розслідування воєнних злочинів вимагає ретельної і конструктивної підготовки. Встановлено, що допит доцільно розглядати як цілеспрямовану, заздалегідь підготовлену діяльність з отримання доказової інформації від осіб, які мають безпосередній або опосередкований зв'язок із розслідуванням правопорушенням. Зазначене детермінує мету і функціональне призначення допиту, статус його учасників, а також форму, організацію, підготовку та тактичні особливості проведення.

Визначено обставини, що підлягають встановленню під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, які диференційовано на дві групи. Перша, стосується відомостей щодо події. Друга, щодо причетності. Докази причетності створюють підґрунтя для доказування причинно-наслідкового зв'язку між вчиненим діянням і військово-політичними

структурами, які беруть участь у збройному конфлікті. До цих віднесено обставини про: початок, тривалість, поширеність і вид збройного конфлікту; спосіб вчинення злочину, його зв'язок із забороним конфліктом та винними відповідно до міжнародного гуманітарного права; потерпілу сторону та об'єкти злочинного посягання відповідно до міжнародного гуманітарного права; обсяг та характер суспільно небезпечних наслідків та охоплювані ними межі тощо.

Визначено особливості організаційної підготовки до допиту під час розслідування воєнних злочинів, яка охоплюється аналітичним етапом, тактико-психологічним етапом та процесуально-організаційним етапом. Встановлено, що реалізація зазначених етапів значною мірою залежать від обсягу і характеру наявної у слідчого інформації, що надає можливість оцінити об'єктивні дані, проаналізувати суб'єктивні обставини, спланувати тактику проведення допиту.

З'ясовано, що тактична лінія слідчого формуються під впливом процесуальних, криміналістичних, психологічних, соціальних, політичних, інформаційних, морально-етичних чинників. Їх зміст визначається позицією допитуваної особи, її психоемоційним станом, ступенем обізнаності про обставини вчиненого злочину, наявністю або відсутністю зовнішнього впливу тощо.

Розкрито особливості комунікативної взаємодії під час допиту, які значною мірою залежать від комунікативна компетентність слідчого. Тактичні прийоми проведення допитів розглянуто в межах тактичних методів встановлення психологічного контакту до яких віднесено: емпатичне залучення; поступового входження в комунікацію, застосування нейтральних засобів налагодження комунікативної; нейтралізація психологічних бар'єрів комунікації; застосування інформаційного резонансу; врахування культурно-етнічних особливостей; підтримання рівноваги між гуманністю і процесуальною дисципліною.

Систематизовано тактичні прийоми допиту учасників кримінального провадження про воєнні злочини, особливості вибору та застосування яких зумовлюються процесуальним статусом, віковими та психологічними

характеристиками допитуваних осіб з числа потерпілих, свідків, малолітніх, неповнолітніх, підозрюваних та військовополонених.

Визначено організаційно-тактичні помилки, що допускаються під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини. До останніх віднесено: порушення принципу нейтральності; ігнорування емоційного та психологічного стану; використання шаблонних або навідних запитань; відсутність чіткого плану; ігнорування культурного та мовного контексту; ігнорування міжнародних настанов щодо стандартів розслідування воєнних злочинів; недостатнє або формальне врахування цифрових доказів; формальний підхід до документування процесу допиту і недостатній рівень його деталізації.

Встановлено, що зазначені недоліки свідчать про необхідність системного удосконалення тактики допиту як одного з ключових засобів формування доказової бази у кримінальному провадженні. Реалізація цього підходу можлива лише за умови комплексного поєднання процесуальних вимог національного і міжнародного законодавства, криміналістичних рекомендацій щодо організації і тактики проведення допитів, психологічних закономірностей сприйняття, відтворення та повідомлення інформації відповідними учасниками кримінального провадження та етичних стандартів та професійної підготовки слідчих.

Ключові слова: збройний конфлікт; міжнародне гуманітарне право; Міжнародний кримінальний суд; міжнародні стандарти доказування; засоби і способи доказування; слідчі (розшукові) дії; суб'єкт доказування; тактичні прийоми; комунікативна взаємодія; психологічний контакт; учасники допиту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

праці у яких опубліковано основні наукові результати:

1. Рубаненко Н.Ю., Саковський А.А. Історико-правовий аналіз розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий науково-методичний збірник*. 2024. Вип. 69. С. 110-125. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.10>;
2. Рубаненко Н.Ю. Концептуальні основи міжнародного судочинства. *Науковий вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Вип. 105, № 2. С. 160-175. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.38>;
3. Рубаненко Н.Ю. Поняття, типологія та характеристика міжнародних злочинів: системний аналіз. *Форум права*. 2024. Вип. 79, № 2. С. 84-95. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10933562>;
4. Rubanenko N., Myrovska A. Circumstances subject to determination in proceedings concerning violations of the laws and customs of war. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2025. Vol. 15, № 3. 70-81. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-chasopis/3.2025.70>;
5. Rubanenko N., Myrovska A. Features of the forensic classification of war crimes. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2025. Vol. 30, № 3. 87-97. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-herald/3.2025.87>;
6. Rubanenko N. Theoretical and legal analysis of certain of forensic characterization of violations of the laws and customs of war. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2025. Vol. 15, № 4. 88-100. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-chasopis/4.2025.88>;

праці які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Рубаненко Н.Ю. Важливість допиту у вирішенні завдань кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30.11.2023 року) / Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 358-360;*

8. Рубаненко Н.Ю., Мирівська А.В. Еволюційне становлення та розвиток інституту міжнародного кримінального судочинства. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 17.05.2024) / Київ: Державний університет інфраструктури та технологій, 2024. С 119-122;

9. Рубаненко Н.Ю. Аналіз воєнних злочинів: огляд та характеристика. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 03.07.2024) / Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2024. С. 486-489;

10. Рубаненко Н.Ю. Поняття та класифікація міжнародних злочинів. *Актуальні питання юридичної науки в умовах воєнного стану: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 08.10.2024) / Київ: ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2024. С. 151-154;

11. Рубаненко Н.Ю. Окремі теоретико-правові аспекти міжнародного кримінального судочинства. *Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 30.04.2025) / Київ: ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 236-241;

12. Рубаненко Н.Ю., Саковський А.А. Теоретико-правовий аналіз загальної характеристики міжнародних злочинів. *Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 30.04.2025) / ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 149-154;

13. Rubanenko N. Certain historical and legal aspects of the Holodomor as a genocide of the Ukrainian people. *Counteracting the Genocide of Ukrainians: Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians»* (Kyiv, May 8, 2025) / Kyiv, 2025. 28-32;

14. Rubanenko N., Yefimenko I. Legal analysis of genocide as an international crime: problematic issues and Solutions. *Counteracting the Genocide of Ukrainians:*

Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians» (Kyiv, May 8, 2025) / Kyiv, 2025. 43-45;

15. Рубаненко Н.Ю., Єфіменко І.М. Співвідношення термінологічної групи «*jus in bello*» та «*jus ad bellum*» у контексті міжнародного судочинства: критичний аналіз. *Міжнародний кримінальний суд у системі сучасного правосуддя*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 24.04.2026) / Національна академія внутрішніх справ, 2026. С. 36-41.

ABSTRSCT

Rubanenko, N. Yu. *Organization and Tactics of Interrogation in the Investigation of War Crimes* – Qualification Research Paper Submitted as a Manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Law, Specialty 081 «Law» – National Academy of Internal Affairs, 2026.

The dissertation determines the state of scholarly research into the problems of interrogation. It has been established that research in this field is comprehensive in nature, encompassing a combination of procedural, forensic, psychological, logical, informational (communicative), and related aspects.

Particular attention is paid to the insufficient development of issues pertaining to interrogation in the investigation of war crimes. It has been established that scholarly discussions in this field are predominantly fragmented, which demonstrates the need for a comprehensive study of the organizational and tactical features of conducting interrogations in criminal proceedings concerning war crimes, taking into account the specifics of the subject matter of proof, the status and characteristics of the person being interrogated, the nature of the information to be established, the specific features of communicative interaction, as well as the provisions of international law governing the substantive, procedural, organizational, and practical aspects of proving war crimes.

The legal foundations for the investigation of war crimes in Ukraine have been identified and characterized. The specific features of their regulatory framework have been clarified. It has been established that their content is grounded in the norms of international criminal law. One of the defining requirements is that such crimes be contextually connected with an armed conflict and cause a sufficiently serious adverse impact not only on its participants but also on other persons and/or property protected under international law. It has been established that war crimes encompass a broad

range of socially dangerous acts, which may be classified according to the type of armed conflict, place of commission, unlawful purpose, mode of commission, nature and scale of consequences, perpetrator, form of complicity, purpose, and motives.

Interrogation is defined as one of the most prominent practical manifestations of the epistemological nature of the evidentiary process, embodying cognitive activity in verbal-communicative form, within which evidentiary information is obtained, verified, and evaluated. Accordingly, interrogation functions not merely as a procedural means but also as an intellectual and communicative mechanism for reconstructing a past event, combining the characteristics of a procedural action, a cognitive process, a communicative act, and a logical instrument for establishing the circumstances of a criminal offense.

It has been established that the specific features of interrogation in the investigation of war crimes are determined by the particular circumstances surrounding violations of international humanitarian law; the procedural status of the person being interrogated; their social, age-related, psychological, professional, cultural, and other personal characteristics; the place, time, and conditions of the interrogation; the specific investigative situation shaped by objective and subjective circumstances characterizing the constituent elements of war crimes; and other relevant factors.

It is argued that conducting interrogations in the investigation of war crimes requires thorough and constructive preparation. Interrogation should be regarded as a purposeful, pre-planned activity aimed at obtaining evidentiary information from persons who have a direct or indirect connection with the offense under investigation. This determines the purpose and functional role of interrogation, the status of its participants, as well as the form, organization, preparation, and tactical features of its conduct.

The circumstances to be established during interrogation in criminal proceedings concerning war crimes have been identified and divided into two groups. The first concerns information relating to the event itself. The second concerns information relating to involvement in the commission of the crime. Evidence of

involvement provides the basis for establishing a causal link between the act committed and the military and political structures participating in the armed conflict. Such circumstances include information concerning the commencement, duration, prevalence, and type of the armed conflict; the manner in which the crime was committed, its connection with the armed conflict, and the perpetrators responsible under international humanitarian law; the injured party and the objects of the criminal attack in accordance with international humanitarian law; the scope and nature of the socially dangerous consequences and the extent to which they manifested themselves; and other relevant circumstances.

The specific features of organizational preparation for interrogation in the investigation of war crimes have been identified. Such preparation comprises an analytical stage, a tactical and psychological stage, and a procedural and organizational stage. It has been established that the implementation of these stages largely depends on the volume and nature of the information available to the investigator, enabling the assessment of objective data, analysis of subjective circumstances, and planning of the interrogation strategy.

It has been established that the investigator's tactical approach is shaped by procedural, forensic, psychological, social, political, informational, moral, and ethical factors. Its content is determined by the position adopted by the person being interrogated, their psycho-emotional state, their degree of awareness of the circumstances of the crime, the presence or absence of external influence, and other relevant considerations.

The specific features of communicative interaction during interrogation have been examined, which largely depend on the investigator's communicative competence. Tactical techniques for conducting interrogations are considered within the framework of tactical methods for establishing psychological rapport, including empathic engagement; gradual entry into communication and the use of neutral means of establishing communicative interaction; neutralization of psychological barriers to communication; the use of information resonance; consideration of cultural and ethnic

characteristics; and maintaining a balance between humane treatment and procedural discipline.

The tactical techniques of interrogating participants in criminal proceedings concerning war crimes have been systematized. The selection and application of these techniques are determined by the procedural status, age, and psychological characteristics of the persons being interrogated, including victims, witnesses, juveniles, minors, suspects, and prisoners of war.

The organizational and tactical errors made during interrogations in criminal proceedings concerning war crimes have been identified. These include violations of the principle of neutrality; disregard for the emotional and psychological state of the person being interrogated; the use of standardized or leading questions; the absence of a clear interrogation plan; disregard for the cultural and linguistic context; failure to take into account international guidelines on standards for the investigation of war crimes; insufficient or merely formal consideration of digital evidence; a formalistic approach to documenting the interrogation process; and an insufficient level of detail in such documentation.

It has been established that these shortcomings demonstrate the need for systematic improvement of interrogation tactics as one of the key means of developing the evidentiary basis in criminal proceedings. The implementation of this approach is possible only through the comprehensive integration of the procedural requirements of national and international law, forensic recommendations concerning the organization and tactics of interrogations, psychological patterns governing the perception, reproduction, and communication of information by the relevant participants in criminal proceedings, as well as ethical standards and the professional training of investigators.

Keywords: armed conflict; international humanitarian law; International Criminal Court; international standards of proof; means and methods of proof; investigative (search) actions; subject of proof; tactical techniques; communicative interaction; psychological rapport; participants in interrogation.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	26
1.1. Стан наукової розробленості проблеми допиту.....	26
1.2. Правові засади розслідування воєнних злочинів в Україні.....	51
1.3. Поняття та сутність допиту під час розслідування воєнних злочинів.....	71
Висновок до першого розділу.....	87
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	96
2.1. Обставин, що підлягають встановленню під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини.....	96
2.2. Організація підготовки до допиту під час розслідування воєнних злочинів.....	117
2.3. Особливості комунікативної взаємодії під час допиту у провадженнях про воєнні злочини.....	136
Висновок до другого розділу.....	148
РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	154
3.1. Тактичні прийоми допиту потерпілих і свідків під час розслідування воєнних злочинів.....	154
3.2. Тактичні прийоми допиту підозрюваних під час розслідування воєнних злочинів.....	173
3.3. Організаційно-тактичні помилки під час допиту у провадженнях про воєнні злочини.....	184
Висновок до третього розділу.....	200

ВИСНОВКИ.....	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	217
ДОДАТКИ.....	246

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

bis/ter	— додаткова стаття
URL/DOI	— цифровий доступу до інтернет ресурсу/об'єкту
ICC/CPI	— Міжнародний кримінальний суд
ICTY	— Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії
КК	— Кримінальний кодекс
КПК	— Кримінальний процесуальний кодекс
м.	— місто
ООН	— Організація Об'єднаних Націй
п./пп.	— пункт/підпункт
р/рр.	— рік/років
с.	— сторінка, сторінок, сторінки
ст./ст.ст.	— стаття/статті
ч.	— частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. За окремими офіційними оцінками лише за дев'ять місяців повномасштабної війни в Україні, було зареєстровано понад 59 тис. воєнних злочинів. У цей же період Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, було задокументовано понад 17 тис. жертв серед цивільного населення, з яких близько 7 тис. загиблими та 10 тис. пораненими. За даними ювенальних прокурорів, станом на червня 2022 року, внаслідок збройної агресії постраждало більш ніж 700 дітей, з яких – 262 загинули та 400 – зазнали поранень різного ступеня тяжкості. За цією ж інформацією щонайменше 234 тис. дітей було депортовано на територію РФ. Серед інших грубих порушень міжнародного гуманітарного права зафіксовані випадки масових вбивств, катувань, зґвалтувань, грабежів, обстрілів, захоплень та руйнувань об'єктів цивільного призначення.

Якщо порівнювати наведені показники до початку повномасштабного вторгнення, то загальна кількість облікованих міжнародних злочинів за один місяць у Чернігівській обл. суттєво перевищила кількісні показники до лютого 2022 року. У динаміки криміногенної обстановки, це складає 0,054% від загальної кількості кримінальних правопорушень, учинених у цей же період на території України. У 2022 році питома вага воєнних злочинів вже становила близько 17%. У 2023 році на фоні зростання загальної криміногенної ситуації, цей показник знизився до 13%, а у 2024 роках майже до 6%.

Системне вчинення воєнних злочинів у поєднанні з активністю бойових дій та обмеженими можливостями національної правоохоронної системи стали серйозним викликом для міжнародного правопорядку та його юрисдикційних інстанцій, про що свідчать офіційна судова статистика. Зокрема, у 2022 році повідомлення про підозру у вчиненні воєнних злочинів було оголошено у 135 кримінальних провадженнях, з яких 34% (47), направило до суду з обвинувальним актом де лише у 7 – оголошено судовий вирок. У 2023 році, цей показник становив 88 кримінальних проваджень, з яких 42% (37) було

направлено до суду і лише у 40 – оголошено судовий вирок. У 2024 році з 64 кримінальних проваджень, повідомлення про підозру було оголошено у 72% (46) справ, з яких у 41 оголошено судовий вирок (1 очно, 40 заочно).

Проаналізовані дані вказують на нагальну потребу у дослідженні криміналістичних підходів щодо документування воєнних злочинів. У цьому процесі окремого значення набуває допит. Питання допиту належать до числа традиційно розроблюваних у криміналістичній науці. Його проблематика детально висвітлювалась у наукових працях зарубіжних і українських вчених серед яких А. Антошук, А. Бандурка, О. Батюк, В. Бахин, О. Бондаренко, С. Бочарова, В. Весельський, В. Гончаренко, Г. Гросс, В. Журавель, Е. Землянська, А. Іщенко, К. Антонов, Ю. Комаринська, В. Коновалова, О. Костюченко, В. Кузьмічов, Є. Лук'янчиков, Т. Маліков, В. Марчак, О. Мельник, М. Михеєнко, О. Мотлях, В. Нор, М. Погорецький, М. Салтевський, О. Сачко, С. Стахівський, В. Тертишник, В. Тищенко, В. Уваров, Л. Удалова, Р. Холод, М. Цимбал, К. Чаплинський, С. Чернявський, Ю. Чорноус, О. Чучкало, В. Шепитько, В. Шибіко, В. Юсупов та багато інших.

Водночас комплексного криміналістичного дослідження щодо особливостей підготовки і тактики допиту під час розслідування воєнних злочинів не здійснено. Окремі положення щодо предмету цього дослідження знайшли свої відображення у працях таких вчених як О. Агаркова, Н. Антонюк, І. Басиста, О. Батюк, М. Бондаренко, О. Брисковська, Г. Власова, А. Вознюк, О. Гарасимів, І. Гловюк, М. Грига, Є. Діденко, С. Дмитрів, Ю. Дмитрук, А. Коваленко, А. Козьменко, О. Кравчук, Є. Крапівін, Р. Крикуха, Т. Кузьменко, Ю. Комісарчук, Д. Лазарева, А. Лебенюк, О. Пчеліна, О. Таран, О. Тарасенко, Г. Тетерятник, В. Тимошенко, М. Хавронюк, А. Шаповалова, К. Шевчишена, А. Шульженко, М. Янковий. Проте наявні наукові напрацювання стосуються лише окремих аспектів розслідування воєнних злочинів та дотично охоплюють проблематику організації і проведення допитів, що зумовлює актуальність обраної теми, її теоретичне і методичне значення, а також практичну потребу в науковому зробіні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, відповідно до Плану науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт академії на 2024 рік та охоплює межі наукових тематик кафедри. Робота є складовою основних напрямків наукових досліджень щодо вдосконалення діяльності органів, що входять у структуру МВС України у частині щодо забезпечення національної безпеки і оборони країни. Тематика дослідження узгоджується з пріоритетними напрямами розвитку правової науки та відповідає цілям сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023).

Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок МВС України на 2020-2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454), 2025-2029 роки (наказ МВС України від 21 травня 2024 року № 326), а також Пріоритетним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021-2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 року, протокол № 23), 2025-2029 роки (рішення Вченої ради від 30 грудня 2024 р., протокол № 25).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 31 жовтня 2023 р. (протокол № 22); уточнення теми затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 травня 2026 року (протокол № 10).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо організації і тактики допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини.

Для досягнення зазначеної мети на вирішення були поставлені такі *задачі*:

- визначити стан наукової розробленості проблем допиту у кримінальному провадженні та окреслити основні напрямки сучасного дослідження;

- визначити та охарактеризувати правові засади розслідування воєнних злочинів в Україні, з'ясувати особливості їх нормативного регулювання;

- визначити поняття допиту та розкрити його сутність під час розслідування воєнних злочинів;

- визначити та систематизувати обставини, що підлягають встановленню під час допиту у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів;

- визначити та охарактеризувати особливості організаційної підготовки до допиту під час розслідування воєнних злочинів;

- розкрити особливості комунікативної взаємодії під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини;

- систематизувати тактичні прийоми допиту потерпілих і свідків під час розслідування воєнних злочинів та розкрити особливості їх застосування;

- систематизувати тактичні прийоми допиту підозрюваних під час розслідування воєнних злочинів та розкрити особливості їх застосування;

- виявити та систематизувати організаційно-тактичні помилки, що допускаються під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини та обґрунтувати напрямки їх запобігання.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності органів досудового розслідування під час організації і тактики допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини.

Предмет дослідження – організація та тактика допиту під час розслідування воєнних злочинів.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження складається із сукупності загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Зокрема, *аналіз, синтез та системно-структурний методи* застосовувалися для вивчення та аналізу наукової літератури і побудови системи понять та взаємозв'язків (розділи 1-4). *Формально-юридичний (догматичний)*

метод для аналізу нормативно-правових актів та судової практики національних судів і міжнародних трибуналів (розділи 1-4). *Історико-правовий метод* для дослідження сучасного стану наукових розробок проблем допиту, а також історичних аспектів розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства (підрозділи 1.1., 1.2.). *Порівняльно-правовий (компаративістський) метод* для порівняння міжнародного та національного законодавства, а також аналізу практики міжнародних кримінальних судів (підрозділи 1.1., 3.2., 4.1.). *Системний метод* для аналізу практики ІСС, ІСТУ та врахування її у національному судочинстві (розділи 1-4). *Методи наукового моделювання, абстрагування, узагальнення, класифікації, диференціації та систематизації* для формування понять, визначень і класифікацій (розділи 1-4). *Діалектичний метод* для пізнання закономірностей правового регулювання допиту та їх взаємозв'язку з організацією і тактикою його проведення (підрозділ 1.3., розділи 2-4). *Функціональний метод* для дослідження ролі і функцій допиту у процесі розслідування воєнних злочинів (підрозділ 1.3., розділи 3-4). *Соціологічний метод* для аналізу і проведення опитування уповноважених працівників органів досудового розслідування (підрозділи 1.1., 2.2., 2.3., розділ 3). *Статистичний метод* для аналізу статистичних даних судових рішень (підрозділ 1.2.). *Метод індукції, дедукції та узагальнення* для формування висновків на підставі отриманих результатів (розділи 1-4).

Емпіричну базу дослідження становлять результати анкетування 75 респондентів з числа слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України та органів безпеки (м. Києва, Київської, Харківської, Дніпропетровської, Луганської областей); дані статистичної звітності Офісу Генерального прокурора та статистичні дані судової практики за 2022-2024 рр.; матеріали аналізу судової практики національних судів та практики міжнародного кримінального судочинства (Міжнародного військового трибуналу «Нюрнберзького трибуналу» – ІМТ, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії – ІСТУ, Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди – ІСТР, Міжнародного кримінального суду – ІСС).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота є одним із перших в Україні монографічних досліджень організаційних і тактичних особливостей проведення допиту під час розслідування воєнних злочинів. У дисертації сформульовано та обґрунтовано сукупність наукових положень і практичних рекомендацій щодо вдосконалення діяльності органів розслідування під час організації і тактики допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини.

вперше:

– розроблено організаційні засади підготовки до допиту під час розслідування воєнних злочинів, що ґрунтуються на виокремленні та змістовному наповненні аналітичного, тактично-психологічного та процесуально-організаційного етапів; визначено залежність підготовки від обсягу і характеру наявної інформації, що передбачає оцінювання об'єктивних даних кримінального правопорушення, аналіз суб'єктивних обставин, пов'язаних з особою допитуваного, планування тактичної моделі допиту, формування системи запитань та визначення доцільності залучення інших осіб; систематизовано процесуальні, криміналістичні, психологічні, соціальні, політичні, інформаційні та морально-етичні чинники формування тактичної лінії допиту з урахуванням психоемоційного стану допитуваного, ступеня його обізнаності, можливого зовнішнього впливу та специфіки бойової обстановки.

– розкрито особливості комунікативної взаємодії під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини з урахуванням психологічних, культурно-етнічних та тактичних чинників; визначено вимоги до комунікативної компетентності слідчого та запропоновано комплекс тактичних прийомів встановлення, розвитку і підтримання психологічно комфортної та процесуально ефективної взаємодії з допитуваними через емпатію, поступове входження в комунікацію, нейтралізацію комунікативних бар'єрів, використання інформаційного резонансу та врахування культурно-етнічних особливостей допитуваного;

– визначено та розкрито організаційно-тактичні помилки, що допускаються під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини зокрема порушення принципу нейтральності, недостатнє врахування психоемоційного стану та культурних особливостей допитуваних осіб, використання шаблонних і навідних запитань, неналежне планування допиту, ігнорування міжнародних стандартів розслідування воєнних злочинів тощо; обґрунтовано напрямки їх запобігання шляхом комплексного поєднання процесуальних, криміналістичних, психологічних та етичних засад проведення допиту.

удосконалено:

– поняття та сутність допиту під час розслідування воєнних злочинів як процесуально регламентовану, цілеспрямовану, пізнавально-комунікативну діяльність, спрямовану на отримання, перевірку та оцінку доказової інформації і реконструкцію обставин минулої події на основі її когнітивного відображення у свідомості допитуваної особи, з урахуванням процесуальної, пізнавальної, комунікативної та логічної природи допиту; функціональне призначення допиту та особливості його реалізації під час розслідування воєнних злочинів;

– тактичні прийоми допиту потерпілих і свідків під час розслідування воєнних злочинів з урахування їх травматичного досвіду, психологічного стану та специфіки сприйняття обставин події; критерії вибору та особливості застосування відповідних тактичних прийомів, зокрема під час допиту повнолітніх, малолітніх і неповнолітніх потерпілих, а також безпосередніх і опосередкованих свідків воєнних злочинів;

– тактичні прийоми допиту підозрюваних під час розслідування воєнних злочинів з урахуванням їх процесуального становища, фактичного місця перебування та обраної позиції щодо пред'явленої підозри; особливості вибору і застосування відповідних тактичних прийомів залежно від характеру визнання або заперечення вини; тактичні особливості допиту військовополонених як специфічної категорії підозрюваних.

дістали подальший розвиток:

– визначення стану наукової розробленості проблем допиту у кримінальних провадженнях та окреслення основних напрямків їх сучасного дослідження шляхом систематизації наукових підходів до його процесуальних, організаційно-тактичних, комунікативних, психологічних аспектів; обґрунтування перспектив комплексного дослідження допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини з урахуванням специфіки предмету доказування, особи допитуваного, характеру доказової інформації, комунікативної взаємодії тощо;

– характеристика правових засад розслідування воєнних злочинів в Україні та особливості їх нормативного регулювання шляхом систематизації міжнародно-правових і національно-нормативних положень щодо поняття, ознак, елементного складу, класифікації та конкретизації взаємозв'язку міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права та національного кримінального законодавства, що визначають правову характеристику воєнних злочинів і зумовлюють специфіку їх розслідування;

– визначення обставин, що підлягають встановленню під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, шляхом їх конкретизації, урахування міжнародно-правової характеристики, розмежування на загальні та контекстуальні; характеристика відомостей щодо події воєнного злочину та причетності до неї конкретних осіб як основних напрямків предмета допиту, включно з обставинами, що характеризують системність, масовість та організованість діянь та їх взаємозв'язок із військово-політичними планами, стратегіями, структурами.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в роботі висновки і пропозиції можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшого удосконалення проблемних аспектів криміналістичного забезпечення розслідувань воєнних злочинів (акт Національної академії внутрішніх справ від 6 липня.2026 р. № 112-нд);

– *освітньому процесі* – під час підготовки здобувачів у закладах вищої освіти за спеціальністю «Право» та «Правоохоронна діяльність», у межах викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Методика розслідування воєнних злочинів», а також при підготовці лекційних і методичних матеріалів, проведення занять з дисциплін кримінально-правового профілю (акт Національної академії внутрішніх справ від 6 липня 2026 р. № 111-оп).

Особистий внесок здобувача. Дослідження виконано автором самостійно відповідно до вимог щодо такого виду робіт. Усі положення, результати і висновки, що викладені у дисертації та становлять її новизну, автором розроблені особисто з дотриманням норм і стандартів академічної доброчесності. У наукових статтях, підготовлених у співавторстві: «Історико-правовий аналіз розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства», «Circumstances subject to determination in proceedings concerning violations of the laws and customs of war», «Features of the forensic classification of war crimes» внесок дисертанта становить 75%. Особистий внесок дисертанта у підготовку тез доповідей, опублікованих у співавторстві: «Еволюційне становлення та розвиток інституту міжнародного кримінального судочинства», «Теоретико-правовий аналіз загальної характеристики міжнародних злочинів», «Legal analysis of genocide as an international crime: problematic issues and Solutions», «Співвідношення термінологічної групи «*jus in bello*» та «*jus ad bellum*» у контексті міжнародного судочинства: критичний аналіз» становить 50%. Ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і результати оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 30 листопада 2023 р.), «Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства» (м. Київ, 17 травня 2024 р.), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану» (м. Київ, 3 липня 2024 р.), «Актуальні питання юридичної науки в умовах

воєнного стану» (м. Київ, 8 жовтня 2024 р.), «Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану» (м. Київ, 30 квітня 2025 р.), «Counteracting the Genocide of Ukrainians: Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians» (Kyiv, May 8, 2025), «Міжнародний кримінальний суд у системі сучасного правосуддя» (м. Київ, 24 квітня 2026 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у п'ятнадцяти наукових публікаціях, серед яких шість статей – у фахових виданнях включених МОН України до журналів категорії «Б» за спеціальністю «Право», дев'ять публікацій – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (256 найменування на 29 сторінках) та п'яти додатків на 16 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 261 сторінка, з яких основний текст – 201 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Стан наукової розробленості проблеми допиту

Для визначення сучасного стану наукової розробленості проблем допиту доцільним видається звернутися до ретроспективного аналізу становлення та розвитку криміналістичних знань. Такий підхід надає можливість простежити формування теоретичних, методичних і прикладних засад сучасної криміналістичної науки та її учення про допит. З цього приводу В. Юсопов [1, с. 35], звертаючись до праць Р. Белкіна [2; 3; 4], В. Бахіна [5; 6; 7], О. Васильєва, [8], В. Весельського [9], А. Вінберга [10; 11], В. Гончаренка [12], А. Іщенка [13; 14; 15], І. Крилова [16; 17], В. Кузьмічова [18; 19; 20], М. Салтєвського [21; 22], В. Тіщенко [23; 24; 25], М. Цимбала [26], К. Чаплинського [27], Б. Шевера [28], В. Шепітька [29; 30; 31], І. Якімова [32; 33] та багатьох інших процесуалістів, криміналістів, істориків тощо, акцентує увагу на давніх витоках криміналістичних знань. Їх формування нерозривно пов'язане з процесами виникнення держави та становлення її інституційних механізмів по боротьби зі злочинністю. Це зумовило необхідність впровадження дієвих механізмів забезпечення кримінального судочинства відповідними засобами, які б надавали можливість належним чином здійснювати діяльність зі збирання, дослідження та використання доказової інформації під час розслідування.

Як зазначає А. Іщенко [13, с. 18-24], давні витoki криміналістичних знань знаходить своє підтвердження у текстах святих книг різних епох і релігій. У загальному розумінні, вони мають настановний характер, який відображає рекомендаційні форми встановлення певних обставин та/або фактів. Показовим історико-культурним прикладом раннього відображення

встановлення обставин події через допит є ряд біблійських сюжетів. Зокрема у Книзі Буття (3:8-13) [34], після вивчення забороненої дії, Богом послідовно ставляться запитання Адаму і Єві, спрямовані на з'ясування їхньої поведінки та обставин події. При цьому, характер запитань змінюється залежно від отриманих відповідей, що демонструє елементарну послідовність отримання інформації шляхом цілеспрямованого розпитування. Очевидно, що цей сюжет не можна ототожнювати із сучасним допитом як процесуальної дії, проте він демонструє давню практику використання запитань для встановлення обставин події та отримання пояснень від її учасників.

Ще одним показовим прикладом який потребує уваги, є описаний у Першій книзі Царів (3:16:28) [34] Соломонів Суд щодо спору двох жінок про материнство дитини. У межах цього спору простежується послідовне отримання Царем інформації (пояснень) від осіб із протилежними версіями події, перевірка висунутих версій шляхом застосування спеціального психологічного прийому, оцінка отриманої реакції сторін конфлікту та встановлення фактичних обставин події.

Очевидно, що наведені перекази не містять положень щодо тактики допиту в сучасному її розумінні, проте вони демонструють ранні прояви формування підходів до отримання, перевірки та оцінки показань, що ґрунтувалися на накопиченому життєвому досвіді та його застосуванні в межах тогочасних правових процедур.

З цього приводу А. Іщенко [13, с. 40-41] зазначає, що на ранніх етапах розвитку механізмів протидії злочинності, криміналістичні знання формувалися в рамках загальних практик, ремесла, мистецтва, науки, філософії тощо, які уповноважені суб'єкти поступово пристосовували для виконання завдань правосуддя. Саме тому, на початкових етапах формування предмету криміналістики, криміналістичні знання не мали системного характеру, а існували у вигляді окремих практичних прийомів і рекомендацій, спрямованих на встановлення обставин злочинної події, розшуку осіб, які причетні до її вчинення, отримання та перевірки відповідної інформації тощо.

У цьому контексті О. Кириченко [35, с. 36-48], виокремлюючи п'ять основних етапів розвитку криміналістики, зазначає, що на початку криміналістичні знання накопичувались в межах кримінального права і процесу. Їх подальше спрямування сприяло формуванню уявлення про предмет криміналістики та її місця в системі наукових знань. Визначивши наукову основу, криміналістика сформувала комплекс теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на розкриття, розслідування та попередження (запобігання) кримінальних правопорушень, які сьогодні переосмислюються.

Привертають увагу й характер та способи формування цих знань, які істотно залежали від історичних типів (форм, моделі) кримінального процесу, у межах яких визначалися суб'єкти доказування, порядок отримання доказової інформації, процесуальний статус його учасників та допустимі способи встановлення обставин події. Зокрема, в акузаторному (змагальному) процесі важливе значення мали усні виступи сторін та самостійне пред'явлення ними доказів у суді, тоді як суд виступав у ролі неупередженого арбітра. За таких умов отримання інформації від учасників процесу залежало від їхньої здатності самостійно обґрунтувати позицію та спростувати твердження іншої сторони [36, с. 54-87].

До прикладу, у період Давньоруської держави – Київська Русь, за встановленою процедурою сторона позивача могла звернутися до суду з обвинуваченням щодо іншої особи. Вислухавши позицію сторони обвинувачення, підозрюваний викликався до суду та допитувався щодо обставин події. У випадку заперечення причетності до вчиненого, суд переходив до дослідження доказів, які могли підтвердити або спростувати пред'явлені обвинувачення [1, с. 50].

Інший характер мав інквізиційний (розшуковий) процес, у межах якого центральним місцем у доказуванні посідало визнання особою своєї вини. Суд або інший уповноважений орган, поєднували функції розслідування та вирішення справи, самостійно здійснюючи збирання доказів і активно

використовуючи процесуальні засоби для отримання показань. Історично це сформувало передумови для легітимності примусових методів отримання доказової інформації. Зокрема, шляхом застосування катувань (тортур), які в окремих правових системах того часу набули нормативної санкціонованості, від підозрюваних та обвинувачуваних отримувались зізнання, що розглядалися судом як вагомий доказ їхньої причетності до вчиненого злочину, ґрунтуючись на тогочасному уявленні про те, що істина може бути встановлена шляхом випробування особи [36, с. 54-87].

Поступово гуманістичні ідеї просвітництва вплинули й на кримінальне судочинство. Поширення людиноцентричних поглядів та утвердження концепції про природні права людини та рівність людей між собою, сприяло розвитку ідей щодо законності, справедливості, презумпції невинуватості тощо [37]. Це змусило переосмислити допустимі способи отримання доказової інформації. Відбулися процеси й щодо відмови від практики застосування катувань (тортур) як засобу отримання доказової інформації в межах кримінального судочинства. Вважається, що першою державою, яка офіційно позбавила законності цих дій та надала їм кримінально-правову оцінку була Шотландія (1708 рік), а згодом і Франція (1780-1791 рік) [38].

У цьому контексті привертає увагу французька Декларація прав людини і громадянина 1789 року «*Declaration des droits de l'homme et du citoyen*» [39], яка стала одним із перших історичних джерел формування загальної концепції прав і свободи людини, що вплинуло на подальший розвиток історичних подій щодо утворення сучасних міжнародних механізмів і стандартів у цій сфері правовідносин [40]. У декларації проголошувалися природні, невід'ємні та священні права людини, а також закріплювалися принципи реалізації цих прав.

Особливого значення для становлення сучасних гарантій захисту особи від свавілля каральних органів держави мали положення статей 4-9. Так, стаття 4 визначала межі здійснення свободи проголошуючи, що природні права людини здійснюються з урахуванням прав і свобод інших осіб. Стаття 5 встановлювала, що закон може забороняти лише ті дії, що є шкідливими для суспільства.

Стаття 7 гарантувала, що особа не може бути обвинувачена, затримана чи заарештована інакше, ніж у випадках і порядку встановленому законом. Стаття 8 закріплювала принцип законності покарання, а стаття 9 проголошувала презумпцію невинуватості й забороняла застосовувати до затриманих надмірні заходи, що впливають на їх природні права і свободи [39].

Подальший розвиток кримінально-процесуальних правовідносин пов'язаний із чіткішим розмежуванням процесуальних функцій обвинувачення, захисту та суду, а також із посиленням вимог щодо доказів, їх достовірності та порядку отримання. У сучасному змагальному кримінальному процесі, сторони обвинувачення та захисту реалізують свої процесуальні функції, тоді як суд має здійснювати неупереджене правосуддя, забезпечуючи об'єктивне дослідження обставин кримінального правопорушення та оцінюючи кожен доказ з урахуванням належності, допустимості, достовірності, а їх сукупність з точки зору достатності.

Важливим аспектом цих процесів стали історичні події та подальші міжнародно-правові трансформації, зумовлені їхніми наслідками, що у свою чергу, позначилось на розвитку й криміналістики. З цього приводу Ю. Чорноус зазначає, що вагомим чинником сучасного розвитку криміналістики є вплив міжнародно-правових норм, прецедентної практики міжнародного судочинства та практики застосування рішень Європейського суду з прав людини. Як наслідок це створює умови для удосконалення теоретико-методологічних, правових і праксеологічних (практично-діяльнісних) засад криміналістичної науки, а також зумовлює розвиток її практичного інструментарію відповідно до міжнародних і європейських стандартів, практик, норм [41, с. 77-90].

Одним із проявів такого впливу, на думку вченої, є розроблення і удосконалення криміналістичних засобів, методів і прийомів щодо розслідування кримінальних правопорушень, які направлені на уніфікацію міжнародних стандартів доказування з концептуальними положеннями сучасної української криміналістики. До останніх вчена відносить:

а) забезпечення дотриманням прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів;

б) адаптація методики розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням кращої міжнародної практики;

в) підвищення ефективності міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства;

г) удосконалення нормативних та практичних підходів до розслідування транснаціональної та інтернаціональної (міжнародної) злочинності [41, с. 77-90].

На думку В. Кузьмічова, генеза криміналістичної науки у майбутньому може суттєво розширити сферу практичного застосування її положень. Це трансформує уявлення про предмет майбутньої криміналістики, який охоплюватиме закономірності дослідження інформації у контексті різноманітних правових явищ, що мають юридичне значення [18, с. 61-62]. Така перспектива, на нашу думку, позначиться й на розвитку вчення про допит як комунікативної процесуальної дії спрямованої на вербальне отримання доказової інформації.

Як приклад, можна навести сучасні тенденції щодо проведення допиту в режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України) [42], або здійснення судового розгляду з використанням засобі дистанційного зв'язку (ч. 7, 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [43]. Аналіз судової практик з цього питання дає підстави стверджувати, що близько 80% судових засідань у справах щодо окремих видів військових кримінальних правопорушень, проводяться з використанням засобів дистанційного зв'язку, про що свідчать відповідні судові рішення [44]. Ця обставина у перспективі зумовлює необхідності подальших криміналістичних досліджень щодо проблематики з організації та проведення допитів у режимі відеоконференції під час досудового розслідування та судового провадження, з урахуванням кращих стандартів і вимог національного законодавства, міжнародного права та прецедентної практики міжнародного судочинства.

У науково-практичному аспекті допит був і залишається однією з найбільш досліджуваних слідчих (розшукових) дій. Така зацікавленість обумовлена його міжгалузевим характером, що охоплює положення кримінального процесуального права, криміналістичні, психології, логіки тощо. Саме поєднанням правових, криміналістичних, психологічних і логічних засад визначають ґносеологічну природу допиту як дію, що передбачає не лише отримання вербальної інформації через комунікативну взаємодію з відповідними учасниками кримінального судочинства, але й пізнання цих учасників як джерел отримуваної інформації.

На це звернув увагу ще на початку XX століття Г. Гросс, якого вважають основоположником науки криміналістика. У своєму дослідженні, присвяченому криміналістичним аспектам діяльності слідчих, автор зазначає, що порядок і способи проведення допиту детально регламентовані законодавством, дотримання якого є обов'язковою умовою його законності. Водночас нормативне регулювання не вичерпує всіх аспектів проведення допиту, оскільки законодавець лише здатний визначити його формально-процесуальні межі. Змістовне ж наповнення допиту значною мірою залежить від професійної майстерності особи, яка його проводить. Ефективність допиту передбачає наявність відповідних професійних знань і практичних навичок, належного ставлення до виконання службових обов'язків та уміння встановлювати психологічний контакт із допитуваною особою. Важливе місце у цьому процесі займають знання психології та людської поведінки, набуті під час практичного досвіду та життєдіяльності, а також всебічне і детальне розуміння обставин розслідуваної події, що в сукупності забезпечує можливість ефективного проведення допиту навіть у складних умовах та/або ситуаціях [45].

З цього приводу В. Весельський відносить допит до інформаційного процесу, а його тактику до мистецтва, що залежить перш за все від рівня професійної майстерності слідчого, включаючи у криміналістичну доктрину – психологічні аспекти проведення допиту, а саму юридичну психологію – як частину криміналістичної тактики [46, с. 6-16]. На думку вченого важливим

елементом у цьому процесі є врахування психологічних закономірностей формування доказів направлених не тільки на розуміння процесів сприйняття і відтворення інформації, але й всієї слідчої діяльності та її окремих тактичних прийомів щодо виявлення неправдивих, помилкових чи достовірних показань.

Підтримуючи думку окремих криміналістів, В. Весельський акцентує на складності щодо вироблення універсальних підходів до криміналістичної тактики проведення допиту. Це зумовлено різноманітністю та своєрідністю криміналістичних завдань, кожне з яких визначається конкретною слідчою ситуацією та не завжди може бути охоплене єдиним системоутворюючим механізмом. Тому криміналістичні прийоми проведення допиту, на думку вченого, мають здебільшого рекомендаційний характер та є результатами узагальнення практики правоохоронної діяльності, слідчого досвіду, положень психології щодо закономірностей поведінки та психологічного впливу в процесі комунікації, логічними закономірностями щодо аргументацій і надання висновків, а також життєвим чи іншим професійним досвідом у межах спілкування чи розуміння людей.

Як приклад можна навести спільну роботу В. Бахіна, В. Весельського та Т. Малікова [47] з дослідження особливостей поліцейського допиту у США. У ній автори розглядають допит через призму психологічно обумовлених практичних прийомів і рекомендацій інструкційного характеру, якими слідують американські поліцейські. До останніх вчені відносять детальне ознайомлення з інформацією про злочин, вибір місця і часу для проведення допиту, вивчення особистісних характеристик осіб, яких необхідно допитати, особливості виклику підозрюваного на допит, фіксування процесу і результатів проведення допиту, вибір тактично-обумовленої поведінки під час допиту, використання емоційного впливу та вміння розпізнавати ознаки психологічного напруження допитуваного на поставлені запитання.

Досліджуючи тактику допиту В. Бахін та В. Весельський [48], звертають увагу на загальну тактичну особливість його проведення, що полягає у встановленні психологічного контакту з допитуваним. На думку вчених це

передбачає формування такої довірчої атмосфери спілкування, яка забезпечить готовність і бажання надавати достовірні показання. Проте для ефективної реалізації цього прийому особі, яка допитує необхідно перед початком допиту вивчити низку обставин, що характеризують самого допитуваного, його характер, особливості поведінки, життєві інтереси, наявні проблеми, взаємини з близькими, рівень правової культури та наявність фактів, що можуть заважати конструктивній комунікаційній взаємодії.

Серед інших тактичних прийомів вчені виокремлюють ті, що можуть вплинути на виявлення та викриття неправдивих свідчень, зокрема у підозрюваного. До останніх дослідники відносять деталізацію показань і їх зіставлення з іншими доказами, проведення повторних допитів з метою виявлення розбіжностей, постановку контрольних запитань, спростування неправдивих свідчень, пред'явлення вагомих доказів, створення у допитувано відчуття поінформованості слідства, використання темпу мовлення, початок допиту з найбільш відомих обставин, застосування звуку та/або відеозапису тощо.

У цьому контексті простежується нерозривний взаємозв'язок досліджень допиту Г. Гросса, В. Бахіна, В. Весельського, А. Іщенко тощо з філософськими концепціями теорії пізнання. Це пояснюється тим, що доказування не обмежується формально-логічною побудовою аргументації, а охоплює процеси передачі, сприйняття, аналізу та оцінки доказової інформації в межах кримінального провадження. Тобто доказування виступає як інтерактивна комунікація між процесуальними сторонами, яка включає вербальні і невербальні способи отримання доказової інформації та її представлення у суді як достовірних і релевантних фактичних даних про кримінальне правопорушення.

Це зумовлює необхідність урахування соціальних, психологічних і комунікативних аспектів під час формування, подання та інтерпретації доказів, що сприяє встановленню фактичних обставин вчиненого діяння. З урахуванням цих закономірностей важливим є належна взаємодія між учасниками

кримінального провадження, що істотно впливає на достовірність отриманих показань та їх юридичну оцінку. У практичному розумінні зазначені механізми формують основу пізнавальної діяльності та враховуються під час розробки практичних рекомендацій щодо методів (засобів), прийомів (способів) збирання, перевірки та оцінки доказової інформації. На основі цього були сформовані загальні засади криміналістичної теорії фіксації доказів [49], яка передбачає комплексний підхід до дослідження процесів фіксації доказової інформації, враховуючи не лише методологічні особливості, але й її інтерпретацію через призму законів логіки, психології, теорії комунікації тощо.

Це означає, що будь-яка наука формується на основі методологічних підходів, серед яких важливе місце посідає теорія пізнання, яка визначає основні принципи пізнавальної діяльності. Розвиток наукових концепцій відбувається через розробку теоретичних положень, що формують основу теорії. Наука, подібно до теорії, є формою синтетичного знання, оскільки поєднує факти, принципи і концепції в цілісну систему знань і уявлень. Ці знання не лише взаємодіють з емпіричними даними, а й об'єднують їх у систему наукових концепцій, принципів і теоретичних положень. Така інтеграція фактів і теоретичних конструкцій дозволяє науці розвивати нові підходи до аналізу і вирішення складних проблем, сприяючи поглибленню розуміння явищ та створенню нових методів і технік дослідження. Крім того, наукові теорії виконують функцію орієнтуючого механізму для подальших емпіричних досліджень, забезпечуючи напрямки і системність у процесі пізнання.

Іммануїл Кант у своїй праці «Критика чистого розуму» [50], розглядаючи проблему наукового пізнання, поділяє судження на аналітичні та синтетичні. Аналітичні судження не розширюють знання, оскільки їхній предикат (властивість, ознака, характеристика) міститься в самому суб'єкті суджень (те про, що йде мова) та логічно випливає з нього. Наприклад, таке судження як «злочин є кримінально карним діянням», відноситься до аналітичного, оскільки поняття злочину вже містить в собі ознаку кримінально карного діяння відповідно до нормативного визначення. Його істинність, по-перше,

встановлюється шляхом аналізу юридичних норм, а не через емпіричний досвід, а по-друге, воно не розширює знання, а лише роз'яснює визначення через логічний аналіз. Водночас, синтетичні судження додають нову інформацію розширюючи знання, оскільки їхній предикат не міститься в суб'єкті суджень, а встановлюється досвідом або додатковим дослідженням.

За І. Кантом, синтетичні судження можуть бути апріорними, тобто не залежати від досвіду, або апостеріорними, що формуються на основі емпіричних спостережень [50]. Апостеріорні судження є еквівалентними емпіричним, оскільки ґрунтуються на практичному пізнанні та вимагають емпіричної верифікації, через порівняння, спостереження чи експеримент. З цієї позиції, наукове знання охоплюється як апріорними судженнями, що формують логічний каркас науки та є її основою, так і апостеріорними положеннями, які базуються на практичному досвіді. Саме тому наука не повинна бути суту догматичною (абсолютною, істинною), адже її методологія передбачає критичне ставлення до знань та їх перевірку, що узгоджується з критичним підходом І. Канта до пізнання.

Отже, будь-яке наукове дослідження ґрунтується на певній теоретичній основі, оскільки емпіричні факти завжди інтерпретуються крізь призму існуючих концептуальних схем. Тому наука не є простою сукупністю спостережуваних фактів, а базується на теоретичних моделях, постулатах, визначеннях і принципах. З цього приводу К. Поппер [51, с. 170-192] критикував ідею «чистого спостереження» як вихідного пункту наукового пізнання, наголошуючи, що будь-яке спостереження відбувається в контексті певних очікувань і гіпотез. Водночас, мислитель підкреслював важливість емпіричної перевірки теорії, стверджуючи, що наукове знання розвивається не шляхом спостережень, а через висунення гіпотез та їхню фальсифікацію.

Тому криміналістична наука не є ані суто теоретичною, ані виключно прикладною, оскільки поєднує теоретичні положення з їх практичною реалізацією у сфері пізнання процесу доказування а межах розслідування кримінальних правопорушень. Таке поєднання теоретичного і прикладного

начал тією чи іншою мірою властиве й окремим структурним елементам криміналістики, хоча їх співвідношення може відрізнятися залежно від характеру відповідних наукових положень та практичних завдань.

З огляду на це криміналістичну теорію фіксації доказів доцільно розглядати як систему наукових положень і практичних рекомендацій, що охоплює широкий та багатогранний предмет дослідження в межах єдиної системоутворюючої структури. Її інтегративний характер зумовлює необхідність використання у процесі пізнання кримінального правопорушення положень, методів і засобів різних галузей знань – природничих, технічних, суспільних та інших наук. Тому для успішного проведення допиту, як зазначає К. Чаплинський, слідчий повинен володіти знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми, закономірності психології і тактичні прийоми допит розроблені у межах криміналістичної науки [52, с. 136-193].

При цьому криміналістика не обмежується механічними запозиченнями готових положень. Вона виявляє можливості їх використання, адаптує та трансформує відповідно до специфіки криміналістичних завдань, у наслідок чого здобутки інших наукових знань набувають практичного значення для виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання криміналістично значущої інформації. Саме така взаємодія з іншими галузями забезпечує теоретико-прикладний та інтегративний характер криміналістичного пізнання й щодо організації і тактики допиту. Ця взаємодія простежується й у дослідженні В. Весельського, який сучасні проблеми допиту розглядає через призму процесуальних і криміналістичних учень поєднаних з такими категоріями як психологія, педагогіка, етика тощо [53].

Цей взаємозв'язок прослідковується й у дисертаційному дослідженні Л. Удалової присвяченому вербальним комунікативним аспектам процесу доказування [54]. У цьому дослідженні вчена аналізує організацію і тактику проведення допиту через попереднє вивчення психологічних характеристик особи, яку необхідно допитати. Водночас, критикуючи криміналістичні

дослідження допиту через їх переважно процесуальних або психологічний характер.

У цьому відношенні до не менш важливих чинників тактики допиту вчена відносить:

а) професійне спілкування слідчого, як основа для налагодження комунікативної взаємодії;

б) рівень тактико-комунікативної компетенції слідчого, який полягає в особистісних якостях (психологічних, освітніх, культурних) налагоджувати комунікативну взаємодію з допитуваним через встановлення психологічного контакту та ефективно долати психологічні бар'єри;

в) дотримання процесуальної дистанції, що передбачає не порушувати учасниками допиту вимог кримінального процесуального законодавства щодо порядку його проведення;

г) використання аудіо та відеофіксації проведення допиту зокрема до осіб, які сильні до надання неправдивих показань тощо.

На думку Л. Удалової допит передбачає процес спілкування для отримання вербальної інформації, з метою встановлення психологічного контакту та здійснення психологічної боротьби, яка може мати єдину допустиму форму, що полягає у переконанні [54]. При цьому вчена пропонує до кримінального процесуального законодавства включити ряд положень, що стосуються допиту гіпнолога, цивільного позивача, цивільно відповідача, перехресного допиту на стадії досудового розслідування чи навіть використання поліграфу тощо. Деякі з обґрунтованих ученою висновків і пропозицій знайшли своє відображення у чинному КПК України. Окремі з них стали підґрунтям для подальших наукових розробок, тоді як інші – є предметом конструктивної дискусії.

Привертає увагу дисертаційна робота М. Мотляха «Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні», яка вважається однією із перших в Україні комплексних досліджень проблематики застосування поліграфу. Учений

розглядає психофізіологічне дослідження людини як один із перспективних напрямків криміналістичного забезпечення отримання інформації в ході допитів, а сам поліграф – як криміналістичний засіб, можливості якого можуть використовуватись, зокрема, під час відбору кандидатів на посади, пов'язані з підвищеними корупційними чи корпоративними ризиками, а також для отримання доказової інформації у кримінальному провадженні [55].

Водночас останній напрямок використання поліграфу є дискусійним та потребує особливої уваги з огляду на фундаментальні засади кримінального провадження. Надання результатам психофізіологічного дослідження доказового значення потенційно може створити ризики для належного дотримання принципу презумпції невинуватості та вимоги оцінки доказів у їх сукупності, оскільки за певного підходу психологічні реакції особи, зафіксовані технічними засобами та інтерпретовані відповідними програмними алгоритмами, можуть бути помилково сприйняті як безпосередній показник її причетності або винуватості у вчиненні кримінального правопорушення.

Неможливо погодитись з Л. Удаловою, з приводу того, що криміналістичні дослідження проблем допиту переважно стосуються психологічних характеристик допитуваної особи. З цього приводу заслуговує на увагу робота К. Чаплинського щодо особливостей проведення слідчих дій. В ній автор детально акцентує увагу на організації і тактиці проведення допиту в ході кримінального провадження. Допит вчений розглядає як найбільш розповсюджену, регламентовану процесуальним законодавством слідчу дію, яка полягає в інформаційно-психологічному процесі спілкування з учасниками кримінального провадження з метою отримання від них доказової інформації. Сам допит К. Чаплинський класифікує за різними процесуально-криміналістичними обставинами, зокрема за процесуальним статусом допитуваного, послідовністю проведення, віковими особливостями і психофізичним станом, слідчою ситуацією, місцем і часом проведення, колом учасників та суб'єктом провадження [52, с. 136-193].

Досліджуючи організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту К. Чаплинський класифікує їх на три основні групи: пізнавальні, прогностичні та синтезуючі. Вони охоплюються загальними критеріями підготовки до проведення допиту, що полягають у вивченні матеріалів кримінального провадження та визначенні предмету допиту, вивченні кола осіб, яких необхідно допитати та їх послідовності, визначенні часу, місця та способу виклику особи на допит, підборі матеріалів, які необхідно пред'явити в межах тактичного впливу на допитуваного, визначенні технічних засобів та осіб, яких необхідно долучити до проведення допиту, забезпеченні сприятливих умов для проведення допиту, отриманні інформації від фахівців та плануванні допиту [52, с. 136-193].

Доволі детально вчений аналізує й тактичні прийоми проведення допиту. Узагальнивши наукові погляди з цього приводу, К. Чаплинський, під тактикою допиту визначає сукупність найбільш доцільних прийомів та способів встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання йому допомоги у відтворенні події, здійснення правомірного психологічного впливу та одержання правдивих показань, що мають значення для розслідування.

Це надає нам можливість виокремити основні характеристики тактичних прийомів, що полягають у їх:

- а) рекомендаційному характері;
- б) вибіркості застосування;
- в) законності (правомірності) використання;
- г) тактичній обґрунтованості;
- г) процесуальній доцільності;
- д) взаємодоповненні.

За результатами проведеного емпіричного дослідження уповноважених працівників органів досудового розслідування, вчений виокремлює найбільш розповсюджені тактичні прийомами під час проведення допитів до яких відносить: встановлення психологічного контакту (100%), постановку запитань (100%), викладення показань у формі вільної розповіді (94%), пред'явлення доказів (87%), використання фактору раптовості (63%), приховування меж

поінформаності (59%), актуалізацію забутого (57%), створення напруги (47%), спостереження за поведінкою допитуваного та його психофізичними реакціями (39%), створення уявлення про інформування слідчого (28%), використання конфлікту інтересу (21%), розвиток слідчим про учинення злочину або його розвиток події (18%).

З наведеного можна зробити висновок, що сучасна практика допиту демонструє домінування застосування комунікативно-пізнавальних прийомів. Це свідчить про те, що основою тактики допиту є забезпечення належної комунікативної взаємодії з допитуваними, створення умов для вільного викладання інформації, її цілеспрямованого уточнення та подальшої перевірки.

Разом з цим, спостерігається конфронтаційні чи психологічно загострені впливи, що можуть ускладнити встановлення належної комунікативної взаємодії з допитуваним, знизити рівень його психологічної відкритості та, за певних обставин, перешкодити отриманню повних і достовірних показань. З цього приводу Д. Лук'янчиков зазначає, що вибір відповідного тактичного прийому має обґрунтовуватись його ефективністю і раціональністю для встановлення належного психологічного контакту під яким автор розглядає цілеспрямовану діяльність слідчого по створенню найбільш сприятливої обстановки спілкування під час проведення допиту [56].

Погоджуючись із наведеною думкою вважаємо, що психологічний контакт доцільно розглядати не як засіб, а як мету тактичного впливу, що зумовлює дискусійність його віднесення окремими науковцями і практиками безпосередньо до тактичних прийомів допиту. На це звертають увагу й представники кримінального процесуального права. Зокрема, С. Стахівський зазначає, що етична поведінка слідчого сприяє встановленню психологічного контакту з іншими суб'єктами процесу, а дотримання моральних норм під час проведення слідчих дій дає змогу запобігти таким негативним явищам у діяльності слідчого, як обвинувальний ухил, незаконне затримання особи, незаконне притягнення до кримінальної відповідальності тощо [57; 58].

Етичне ставлення до допитуваної особи, демонстрація поваги, неупередженості, роз'яснення та акцентування на її процесуальному статусі і правових гарантій тощо, можуть розглядатися як конкретні тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту. Водночас сам психологічний контакт є не стільки окремим засобом тактичного впливу, скільки його цільовим результатом, що створює передумови для налагодження комунікативної взаємодії та отримання повної і достовірної інформації під час допиту.

На це звертають увагу фахівці у галузі судової (криміналістичної) психології. Виокремлюючи «бесіду» як один із методів проведення допиту А. Бандурка, С. Бочарова та Є. Землянська зазначають, що вільна, невимушене бесіда, у процесі якої слідчий вивчає основні особливості допитуваного, виробляє індивідуальний підхід та встановлює психологічний контакт. Вона передує основній частині допиту та спрямована на створення необхідних передумов і досягнення його основної мети – отримання повної та об'єктивної інформації про обставини кримінального правопорушення [59, с. 31].

Під час такої бесіди важливого значення набуває формування у допитуваного сприятливого враження про слідчого, зацікавленість співрозмовника до обговорення питань, що цікавлять слідство. Сприятливий психологічний клімат забезпечується чітким, стислим та змістовним вступним висловлюваннями й поясненнями, демонстрацією поваги до особистості допитуваного, увагою до його думок, позиції та інтересів.

Важливе значення має також використання позитивного підкріплення, з огляду на наявність позитивних якостей у кожної особи. Особливу роль відіграють експресивні якості комунікації – тон, темп, інтонація мовлення, міміка та інші невербальні прояви, які мають засвідчувати щирість і переконливість співрозмовника у висловлюваному, його зацікавленості і обговорюваних питаннях та належне емоційне реагування на них [59, с. 31].

Важливою складовою такої взаємодії є здатність розуміти емоційний стан іншої особи, виявляти співчуття та ставити себе на її місце, що становить

психологічний механізм емпатії. Демонстрація уважного і небайдужого ставлення до актуальних проблем допитуваного є важливою передумовою встановлення та підтримання психологічного контакту [59, с. 31].

Бесіда має бути належним чином організована, оскільки від її результатів залежить встановлення обставин кримінального правопорушення. Це передбачає визначення конкретних завдань, попереднє планування, вибір належних часу та місця її проведення з урахуванням їх можливого впливу на результати, а також визначення способів фіксації отриманої інформації та створення атмосфери взаємної довіри [59, с. 31].

Встановлення психологічного контакту як зазначає В. Марчак, потребує реалізації спеціальних знань, які отримуються в результаті професійної підготовки та подальшого практичного досвіду слідчого. При цьому дослідник не аналізує їх видові і змістовні характеристик, лише виокремлюючи критерії їх використання до яких відносить процесуальну обумовленість, рівень наукового розвитку та наявність зв'язку між їх застосування і юридичною метою їх використання [60].

Морально-етичні аспекти провадження на стадії досудового розслідування досліджує О. Мельник, яка акцентує увагу на тому, що застосування будь-якого тактичного прийому має здійснюватися в межах етичних і моральних норм. Вчена пропонує доповнити загальні засади кримінального провадження положеннями, які б передбачали етико-правові вимоги до здійснення досудового розслідування як одного із змістовних засад кримінального судочинства [61].

В аспекті кримінальних процесуальних правовідносин проблеми допиту розглядаються переважно крізь призму досудового розслідування та судового провадження з урахуванням їх суб'єктивного складу, стадійності, форми реалізації, видів слідчих дій, а також предмета, меж та засобів доказування. До прикладу залежно від характеру слідів кримінального правопорушення допит відносять до слідчих дій, що спрямовані на отримання вербальної інформації у вигляді показань, які отримуються за допомогою розпитування (опитування).

Також, наголошується на інтегрованому характері допиту, який спрямований на комплексному відображенні фактів (обставин), що стосуються розслідуваної події. Висловлюється позиція щодо виокремлення із системи допитів й фахівців (спеціалістів), показання яких пропонується розглядати як самостійне джерело доказів.

Актуальність до цього питання зростає після внесення до КПК України відповідних змін, де спеціаліст був наділений додатковими процесуальними повноваженнями щодо надання довідок, висновків чи інших документів у випадках передбачених пунктами 7, 8 та 9 частини четвертої ст. 71 КПК України [42].

Вчені виходять з необхідності упровадження до кримінального процесу інституту обізнаного свідка, який може охоплювати широке коло фахівців із різних галузей знань. На думку дослідників, це дозволить диференціювати експертні установи залежно від характеру їх висновків – не лише дослідницького, але й інформаційно-довідкового характеру.

Залежно від стадії кримінального провадження допити диференціюють на ті, що проводяться на етапі досудового розслідування, та ті, які здійснюються у судовому провадженні (судовому засіданні). З цього приводу О. Чучкало розглядає криміналістичну діяльність в суді як складову частину процесу доказування здійснювану за допомогою процесуально-тактичних, науково-технічних та окремих методичних прийомів і засобів [62].

Вчена акцентує увагу, що пізнавальна діяльність суддів ґрунтується на даних криміналістичної науки щодо сприйняття показань підсудних, потерпілих, свідків, експертів та співставленні їх з матеріалами досудового розслідування. Достатній рівень криміналістичних знань надає суддям змогу більш ефективно, у тактичному плані, будувати судові засідання, провадити окремі слідчі дії та оцінювати зібрані на досудовому слідстві докази. Як зазначає дослідниця, криміналістичне забезпечення доказування у судовому провадженні має самостійний характер та визначає можливість і потребу використання судом техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів та методичних

рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, незалежно від того, чи використовувались вони у процесі досудового провадження [62].

Серед іншого, також пропонується вдосконалити законодавче регулювання допиту шляхом розширення отриманих показань за допомогою перехресного допиту, який нині застосовується у судовій практиці (ст. 352 КПК України). У цьому контексті висловлюється думка щодо можливості використання його елементів на стадії досудового розслідування [54, 63, с. 66-73].

Окремі положення щодо проведення допитів знайшли своє відображення й у інших дослідженнях. Зокрема на монографічному рівні, окрім вищезазначених вчених, цьому питанню приділялась увага О. Батюком щодо допиту обвинуваченого [64], О. Бондаренком щодо визначення процесуального статусу обізнаних осіб та їх допиту у кримінальних провадженнях [65], Р. Холодом щодо правового статусу неповнолітнього обвинуваченого та його допиту на досудовому розслідуванні [66], В. Юсуповим щодо проведення допиту як засобу перевірки алібі у досудовому слідстві [67], Ю. Чорноус щодо здійснення психологічних засобів тактичного впливу в межах проведення слідчих дій [68] тощо.

Проте, незважаючи на актуальність теми дослідження, організаційні і тактичні аспекти підготовки і проведення допиту у кримінальних провадженнях за фактом вчинення воєнних злочинів, залишаються бути недостатньо розробленими. Наукові дискусії у цій сфері переважно мають загальний характер, а окремі їх положення – лише дотично окреслюють чи майже не опрацьовані. З цього приводу аналіз наукових праць дає підстави вважати, що більшість авторів або взагалі не приділяють увагу організації, тактики проведення допитів, або розглядають цю діяльність побічно без урахування специфіки розслідування міжнародних злочинів. До прикладу, досліджуючи проблемні аспекти досудового розслідування воєнних злочинів в Україні, окремі науковці взагалі не звертають увагу на допит як слідчу (розшукову) дію, зосереджуючи переважно на огляді місця події та його значенні під час

документування серйозних порушень міжнародного гуманітарного права [69, с. 95-100; 70, с. 122-137].

Такий стан наукових розробок, на нашу думку, є невиправданим. Безумовно, огляд місця події є важливою слідчою дією під час документування злочинів, особливо за умов неочевидності та на початковому етапі розслідування. Проте під час розслідування воєнних злочинів його роль диференційована і залежить від окремих їх видів. Обмеженість такого підходу зумовлена ефективністю огляду місця події переважно для певних категорій правопорушень, зокрема, що стосуються порушень принципу вибірковості об'єктів атаки або для фіксації насильницьких злочинів виявлених після деокупації території.

У цьому контексті спостерігається недостатність теоретичних розробок з досліджуваної тематики незважаючи навіть на те, що саме допит виступає одним із провідних способів отримання доказової інформації. Особливість проведення допиту у межах означених проваджень зумовлюється поєднанням тактичних, психологічних і морально-етичних чинників, що виникають у контексті збройного конфлікту і обумовлених комплексом специфічних факторів, які характеризуються умовами початку збройного конфлікту та його наслідків, впливом бойового стресу, травматичними наслідками події, морально-етичними дилемами, а також необхідністю забезпечення прав і свобод людини з урахуванням психоемоційного стану його учасників.

Врахування зазначених аспектів визначає результативність допитів та достовірність отриманих даних. Саме тому дослідження тактичних прийомів, психологічних закономірностей комунікації та її етичних меж має не лише практичне, але й вагоме теоретичне значення. На цьому зосереджує увагу О. Тарасенко, К. Шевчишена [71, с. 11-18], О. Брисковська, А. Шаповалова [72, с. 65-85], С. Власенко, Ю. Чорноус [73, с. 71-79; 74], Ю. Комаринська, В. Панасюк, А. Романович [75, с. 138-149] та багато інших вчених і практиків, що підкреслює важливість удосконалення організаційних і тактичних аспектів допиту в умовах розслідування воєнних злочинів.

Актуальність вибраної тематики також зумовлена й результатами емпіричних досліджень наведених в окремих наукових здобутках. Зокрема проводячи опитування серед уповноважених працівників слідчих підрозділів деякі вчені доходять висновку, що на якість процесу доказування під час розслідування воєнних злочинів впливає ряд негативних факторів пов'язаних із такою слідчою (розшуковою) дією як допит. Так, до останніх дослідники віднесла:

а) відсутність або ж неможливість забезпечити допит деяких учасників кримінального провадження, які територіально знаходяться поза місцем проведення розслідування, у тому числі, на окупованих територіях;

б) формальний та недостатньо змістовний підхід слідчих до підготовки (організації) та тактики проведення допитів учасників кримінального провадження;

в) недостатній рівень комунікативних умінь і навичок (здібностей), необхідних для проведення допитів у провадженнях досліджуваної категорії;

г) недостатній психологічний стан допитуваних осіб, який знижує їхню здатність до надання об'єктивних і послідовних свідчень;

г) проведення допитів підозрюваних, свідків і потерпілого через значний проміжок часу після виявлення злочину, що впливає на погіршення якості та повноти їхніх свідчень (показань) [71, с. 11-18].

Аналогічний підхід простежується у наукових працях інших теоретиків і практиків які зазначають, що аналіз предмету доказування у кримінальних провадженнях про воєнні злочини свідчить про те, що специфіка методики розслідування серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, зумовлює необхідність застосування не лише колективного (бригадного) методу організації роботи уповноважених органів розслідування, але й застосування спеціальних порядків здійснення слідчих (розшукових) дій. Ці особливості поширюються як на процесуальні способи отримання доказової інформації, зокрема під час допитів свідків, потерпілих і підозрюваних, так і на розвиток новітніх для криміналістичної науки тактичних приймів і засобів (методів)

фіксації доказової інформації, необхідної для встановлення об'єктивної істини в особливо складних умовах доказування [76, с. 394-398; 77, с. 670-689].

До прикладу, у наукових джерелах останніх років, окрема увага приділялась питанням щодо допитів військовополонених. Цей інтерес викликаний правовою специфікою означених суб'єктів. Вона зумовлюється, з одного боку, об'єктивними умовами воєнного часу, а з іншого – положеннями міжнародного гуманітарного права, що гарантують права і належне поводження з особами, які перебувають у військовому полоні. На практику проведення таких допитів впливають обставини, що формуються під впливом політичних, суспільних, дипломатичних, інформаційних та міжнародних процесів. До останніх належить організація обміну військовополонених між сторонами конфлікту. Хоча цей обмін прямо не передбачений нормами міжнародного воєнного права, він є невід'ємним елементом перебігу сучасного збройного конфлікту і фактично обмежує часові і процесуальні можливості органів досудового розслідування для отримання повних і достовірних показань [78, с. 181-185].

Інтерес до цього питання обумовлюється змінами і доповненнями до КПК України [42]. У межах національного процесуального законодавства, військовополоненим є відповідний учасник кримінально-процесуальних правовідносин, який має статус підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого та щодо якого уповноваженим органом [79], прийнято рішення про включення до списку осіб, які підлягають обміну як військовополонені (п. 28 ч. 1 ст. 3) [42]. Слід зазначити, що його нормативне закріплення в положеннях КПК України виражено практичними потребами воєнного часу. Хоча законодавець формально спирався на норми міжнародного гуманітарного права та Римського статуту ІСС [80], ці зміни мали передусім прикладний характер і були спрямовані на адаптацію матеріального і процесуального законодавства до умов воєнного часу.

У цьому контексті норми кримінального процесуального законодавства України зазнали низку доповнень, у тому числі, що стосуються порядку

скасування запобіжного заходу щодо військовополонених (ст. 201-1), їх допиту у судовому засіданні під час досудового провадження (ст. 225), підстав і порядку зупинення та відновлення досудового розслідування (ст.ст. 280, 282), здійснення спеціального досудового розслідування (ст. 297-1), зупинення судового провадження (ст. 335) тощо [42].

Загалом ці зміни не трансформують сам правовий статус військовополонених, оскільки він виникає автоматично за наявності обставин визначених нормами міжнародного гуманітарного права. Водночас здійснення обміну або процесуальне визнання особи такою, що підлягає обміну, залежить від рішення уповноваженого органу. Такі рішення мають узгоджуватись як із положеннями міжнародного гуманітарного права, покликаними гарантувати права осіб, утримуваних у зв'язку із потраплянням в полон під час збройного конфлікту, так і з концептуальними засадами міжнародного кримінального судочинства, що забезпечують невідворотність покарання за вчинення міжнародних злочинів.

Попри це, чинне процесуальне законодавство не розмежовує порядок поводження із підозрюваними військовополоненими залежно від характеру та виду вчиненого ними суспільно небезпечного діяння. Така законодавча конструкція стала предметом низки дискусій. Зокрема, досліджуючи проблемні аспекти розслідування воєнних злочинів Н. Савчин та М. Суховерський [81, с. 132-141] зазначають, що такими змінами законодавець порушив основоположний принцип законності, який є одним із складових елементів верховенства права. Це особливо стосується випадків, коли до обміну включаються військовослужбовці або інші особи, щодо яких здійснюється кримінальне провадження за фактом вчинення воєнних злочинів. Йдеться не про засуджених, а про осіб, стосовно яких триває досудове розслідування або розгляд справи знаходиться у суді. На думку вчених, за відсутності законних підстав для закриття кримінального провадження чи реабілітуючи обставин держава має забезпечити завершення судового розгляду та ухвалення справедливого судового рішення з відповідними правовими наслідками. Лише

після набрання судовим рішенням законної сили можна було б практично розглядати можливість їх обміну [81, с. 132-141].

У подібних ситуаціях такі особи фактично є воєнними злочинцями, а отже відповідно до норм міжнародного кримінального права не можуть користуватися імунітетом для військовополонених. Це означає, що їх обмін до завершення кримінального провадження і прийняття відповідного судового рішення суперечить принципам законності та невідворотності покарання за міжнародні злочини, що й викликає обґрунтовану критику.

Відсутність притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, підриває саму ідею справедливості, що негативно позначається на стані правової стабільності не лише окремої держави, але й у межах міжнародного правопорядку. У питаннях справедливості не може допускатися компромісів. Справедливість потребує рішучих та непохитних дій. Це фундамент для забезпечення правопорядку та відповідальності, а її реалізація є проявом сили судової гілки влади та важливим чинником підтримки правової стабільності як на національному, так і міжнародному рівнях [82].

З іншого боку, аналізуючи політичну реальність крізь призму моральних норм, можна дійти висновку, що не стільки мета виправдовує засоби, скільки результат визначає, яким чином історія оцінюватиме ці засоби [83]. Це означає, що в умовах збройного конфлікту встановлення справедливості не завжди може бути реалізовано у повному обсязі. Для держави пріоритетом часто є захист власних громадян і повернення військовослужбовців, які перебувають у ворожому полоні. Саме тому окремі політико-правові рішення, зокрема обмін військовополонених чи інших утримуваних осіб, можуть розглядатися як винятково необхідними з погляду на вищий державний інтерес.

Отже, наведені положення дають підстави стверджувати, що окремі елементи сучасного криміналістичного вчення про допит мають глибокі історичні витоки. На ранніх етапах відповідні знання існували переважно у формі емпіричних правил і практичних рекомендацій, які формувалися на основі життєвого досвіду та практики здійснення правосуддя. Надалі вони поступово

систематизувалися, узагальнилися та отримували наукове осмислення під впливом розвитку кримінального процесу, теорії доказування, психології, логіки та інших наук.

Сучасне розуміння здійснення правосуддя охоплює не лише процесуальні аспекти, а й міжнародно-правові стандарти поведінки з особою, а також гарантії захисту її прав і свобод під час отримання показань. Не залишається осторонь від цих глобалізаційних процесів й криміналістика, яка поступово інтегрує до свого теоретико-методологічного і практичного інструментарію міжнародно-правові стандарти, правозахисні підходи і гуманістичні засади здійснення кримінального провадження, формуючи тим самим новий вектор розвитку. Особливої актуальності ця трансформація набуває під час розслідування воєнних злочинів, у межах якого на органи розслідування покладається необхідність узгодженого застосування положень національного законодавства та норм міжнародного кримінального права, а також урахування міжнародних стандартів доказування та практики міжнародних судових інстанцій. У сукупності зазначені положення формують комплексний підхід до розуміння особливостей доказування воєнних злочинів, а також підготовки і тактики проведення слідчих (розшукових) дій.

1.2. Правові засади розслідування воєнних злочинів в Україні

Аналізуючи правові засади розслідування воєнних злочинів в Україні увагу привертає становлення та розвиток міжнародного судочинства. У цьому аспекті ключове значення відіграло двадцяте століття яке охарактеризувалося численними локальними і глобальними конфліктами.

Для української історії цей період додатково відзначився війною 1917-1921 років [84; 85, с. 113-117], наслідки якої спричинили у південних регіонах України масовий голод 1921-1923 років [86, с. 216-232], а також радикальною радянською, що призвела до Голодомору 1932-1933 років [87; 88, с. 291-298]. На міжнародний резонанс українського Голодомору, ще у 1953 році звернув

увагу американський юрист, автор терміну «геноцид» і розробник Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року Р. Лемкін [89]. Він вперше публічно надав правову оцінку геноцидного характеру Голодомору, спрямованого на фізичне винищення українського народу [90, с. 98-111].

Після проголошення незалежності, питання щодо правової оцінки Голодомору як злочину, що має особливий міжнародний резонанс, стало актуальним і на національному рівні. Тому, у 2006 році Верховною Радою був прийнятий відповідний закон [91], яким Україна офіційно надала правову оцінку геноциду, та взяла зобов'язання щодо застосування положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду у національному судочинстві [92].

Вважається, що перші офіційні ініціативи щодо утворення постійно діючої міжнародної судової інстанції були здійснені у 1889 році на форумі «Міжпарламентського Союзу». Під час роботи цієї платформи, обговорювались питання щодо зміцнення міжурядових зав'язків та утворення незалежної судової інстанції для врегулювання міжнародних конфліктів [93]. У 1899 році, у Гаазі була проведена перша міжнародна мирна конференція, спрямована на вирішення актуальних проблем врегулювання міжнародних конфліктів [94, с. 241-254]. За результатами заходу, була ухвалена концепція функціонування постійної палати «Третейського суду» у межах діяльності майбутньої організації «Товариства народів» [95, с. 4-21].

У 1907 році відбулося друге засідання Гаазької конференції, де було здійснено спробу систематизації основних принципів діяльності «Міжнародного арбітражу» через розмежування «Міжнародної Судової Третейської Палати» та «Міжнародного Призовного Суду». До повноважень останнього пропонувалося покласти функції щодо вирішення міжнародних конфліктних воєнного характеру [96, с. 197-228].

З початком війни 1914-1918 років, у світі з'явилися нові «уніфіковані рухи» за збереження мир, які призвели до утворення «Швейцарського комітету з вивчення основ договору для установлення миру» [97, с. 23-48]. Цим

пропагувалася ідеєю створення міжнародного суду, міжнародного посередництва та арбітражу. Наступного року у Лондоні виник рух «Ліга Товариства Націй» [98], який пропонував утворення «Ліги Націй» та висловлював бачення щодо створення постійного Гаазького трибуналу, як Міжнародного кримінального суду.

У загальному баченні ці положення лягли в основу Статуту «Ліги Націй» [99], аналіз тексту якого дає зрозуміти, що в його змісті на міжнародному рівні були офіційно закладені перші спроби врегулювання міждержавних конфліктів виключно мирним шляхом (ст.ст. 12, 16, 227) [99]. Проте, практична імплементація цих положень, як й зокрема самої діяльності «Ліги Націй» не виправдала очікувань.

Подальшу увагу привертає Перший міжнародний конгрес з кримінального права, який відбувся у Брюсселі з 26 по 29 червня 1926 року [100, с. 251-254]. Внаслідок роботи цієї платформи, учасники дійшли висновку про необхідність утворення міжнародної системи кримінального судочинства. Зазначалося, що функціонування міжнародного судочинства має ґрунтуватися на договірній основі у відповідних міжнародних конвенціях, які визначатимуть злочини, що підпадають під його юрисдикцію, а також види примусу і покарань, які можуть бути застосовані до порушників міжнародного права [100, с. 251-254].

На Третньому з'їзді конгресу, що відбувся в м. Палермо з 3 по 8 квітня 1933 року [101, с. 261-264.], було запропоновано види кримінальних правопорушень, які підлягають універсальній юрисдикції. Конгрес рекомендував міжнародному співтовариству ухвалити необхідні конвенції, положення яких, врегульовували б питання щодо протидії злочинам наслідки яких негативний впливають на міжнародний мир, безпеку і правопорядок.

У період з 26 по 31 червня 1937 року, під час проведення Четвертого з'їзду Міжнародного конгресу кримінального права [102, с. 41-44] було визнано, що «війна» ставить під загрозу основоположні засади світового співтовариства. У цьому контексті воєнний або ж збройний конфлікт розглядався як порушення міжнародного порядку. Задля забезпечення глобального миру і безпеки

платформа порекомендувала у національних кримінальних законодавствах визначити «війну» як злочинне діяння, що посягає на міжнародний мир і безпеку.

У тому ж році «Лігою Націй» було здійснено спробу прийняття Конвенції про створення Міжнародного кримінального суду, як вищої юрисдикційної інстанції, що мала повноваження проводити міжнародне судочинство. Проте, повернутися до цього питання, цивілізований світ зміг лише під час обговорення організаційних засад діяльності Міжнародного воєнного трибуналу для суду над головними воєнними злочинцями Другої світової війни.

У травні 1945 року на конференції в Сан-Франциско, перед підписанням Статуту ООН (26 червня 1945 року) [103], американський президент Г. Трумен публічно оголосив про створення «Міжнародного воєнного трибуналу» над головними воєнними злочинцями Другої світової війни. З цього приводу, з 26 червня по 08 серпня 1945 року, за участю США, Франції, Великобританії та СРСР відбулася Лондонська конференція на якій, було ухвалено рішення про судове переслідування і покарання головних воєнних злочинців країн «Осі». Додатком до цього рішення став Статут Міжнародного воєнного трибуналу (Лондонський статут) [104].

Фактично, це був ланцюг одного і того ж процесу направленого на формування нового міжнародного правопорядку та його подальше зміцнення шляхом спільного гарантування міжнародної справедливості, миру і безпеки. Відповідно, створення Міжнародного суду для воєнних злочинців, було одним із пріоритетних напрямків діяльності ООН на початку її роботи. Основні зусилля учасників конференції були направлені на вирішення організаційних і правових аспектів діяльності майбутньої транснаціональної юстиції. В рамках цієї дискусії освітлювалися питання щодо індивідуальної відповідальності, державного суверенітету, визначень агресії, зворотної сили закону та причин війни. У цьому контексті, у міжнародне кримінальне право були введені такі принципи як «*no immunity*» або «*no one is above the law*» згідно з якими, жодна особа, незалежно від її статусу чи посади, не може уникнути відповідальності за

злочини передбачені міжнародним правом до яких було віднесено злочини проти миру, воєнні злочини, злочини проти людства (ст. 6) [104].

У розвиток зазначених подій 11 грудня 1946 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила дві важливі резолюції 95 (I) та 96 (I) [105]. Цими актами надавалися пропозиції включити до загальної класифікації міжнародних злочинів – геноцид. 9 грудня 1948 року була ухвалена Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [89]. У ній акцентувалася увага на міжнародному осудженні геноциду, а також наводилося визначення цього поняття. Того ж року Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини [40] нормами якої на міжнародному рівні визначили гарантії захисту прав і свобод людини, які у подальшому лягли в основу національних правових системах, підкреслюючи фундаментальне значення міжнародного права над національним законодавством.

12 серпня 1949 року під час конференції у Женеві були ухвалені чотири важливі міжнародні угоди, які докладно визначили основні права військовослужбовців, військовополонених і цивільних осіб та гарантували захист для поранених і хворих, а також встановили систему нор і правових механізмів щодо забезпечення безпеки населення як в зоні бойових дій, так і в межах збройного конфлікту [106; 107]. Таким чином, міжнародні угоди, прийняті під час Гаазької конференції 1907 року набули докорінних змін. За структурою вони складаються із чотирьох договорів та трьох факультативних протоколів. Характерним є те, що не всі порушення визначені у цих договорах розглядаються в однаковому змісті. Найбільш резонансні з них називаються серйозними (грубими) порушеннями, що підпадають під юрисдикцію міжнародного судочинства як воєнні злочини. Приймаючи ці конвенції держави зобов'язувалися забезпечити внутрішнє законодавство нормами, що передбачають відповідальність за будь-який із воєнних злочинів [108, с. 775-786].

У другій половині двадцятого століття було прийнято низку важливих для формування сучасної міжнародної кримінальної юстиції угод, які визначили

нові види кримінальних правопорушень за злочини, що підпадають під міжнародну юрисдикцію. До останніх відносяться конвенції «Про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту» від 1954 року [109], «Про попередження злочину апартеїду та покарання за нього» від 1973 року [110], «Про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище» від 1976 року [111], включаючи хімічне і біологічне забруднення, руйнування екосистеми тощо [112, с. 587].

До наведених актів також слід віднести конвенцію «Проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання» від 1984 року [113]. Незважаючи на те, що ця угода стосується ситуацій в межах внутрішніх справ країни, її положення та стандарти можуть враховуватися при застосуванні принципів міжнародного гуманітарного права. Переважна більшість заборонених дій визначених цими договорами відобразилась у положеннях Римського статуту ICC 1998 року [80], яким під егідою ООН, було засновано перший постійно діючий Міжнародний кримінальний суд.

Отже, починаючи з Версальської конференції 1919-1920 років [99], продовжуючи Сан-Франциською конференцією 1945 року [103], і завершуючи Лондонською конференцією 1945 року [104; 114], світ став свідком перших глобальних ініціатив щодо врегулювання політичних, економічних, військових, суспільних та правових аспектів міжнародних відносин. У цьому контексті, підкреслювалася принципова ідея універсальної юрисдикції, що надавала можливість переслідувати осіб винних за міжнародні злочини, незалежно від місця і суб'єкту їх вчинення. У статтях 1 та 6 Лондонської угоди 1945 року зазначалося, що міжнародні злочинці підлягають Міжнародному воєнному трибуналу, незалежно від географічного розташування, характеру злочинів і кількості його учасників [114]. Тому на початку Нюрнберзького процесу, головний прокурор від США Р. Джексон у вступній заяві відразу дав зрозуміти, що мета цього судочинства виходить за його межі. Цим прецедентом сторона обвинувачення прагне не лише зібрати беззаперечні докази нацистських

злочинів, які виходять за межі людської природи, та встановити індивідуальну відповідальність кожного за їх вчинення, а й продемонструвати майбутньому поколінню людства виховний епізод [115; 116, с. 98-102].

Таким чином, концепція злочину як юридичної категорії розширила межі внутрішнього правового простору та отримала міжнародно визначену форму, а створенням Нюрнберзького трибуналу окреслювалася принципова ідея індивідуальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів та переважаюча сила міжнародного права над національним законодавством. Ця основоположна ідея в подальшому лягла в основу Міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди [117] та постійно діючого Міжнародного кримінального суду.

Відповідно до Римського статут ІСС, будь-яка країна-підписант має право ініціювати власне переслідування за міжнародні злочини у випадку, якщо ця держава уніфікувала їх у національному законодавстві та взяла зобов'язання щодо переслідування [118, с. 223-245; 119, с. 96-105]. Прикладом є рішення Конституційного суду України у справі № 1-35/2001, де суд дійшли висновку про невідповідність Конституції України Римському статуту ІСС [120]. Тому, 2 червня 2016 року, були внесені зміни до ст. 124 Основного закону [121], відповідно до яких Україна визнавала за собою юрисдикцію ІСС на умовах визначених Римським статутом.

Науковий інтерес у цьому напрямку посилюється й процесами реформуванням національного кримінального законодавства [122], який має враховувати підходи, закріплені у Римському статуті ІСС. Водночас у наукових колах дедалі частіше висловлюється думка, що селективне застосування норм міжнародного кримінального права у національному законодавстві є серйозним недоліком міжнародної системи правосуддя. Внаслідок цього міжнародна кримінальна юрисдикція може опинитися «заручником» політичних інтересів [123, с. 62-65].

Характерними рисами міжнародних злочинів визначених Римським статутом ІСС, є не лише такі елементи як суспільна небезпечність, винність,

протиправність та карність. Ці діяння посягають на загальновизнані норми міжнародного права, що формують міжнародний правопорядок та раціоналізують солідарне, колективне кримінальне переслідування з боку міжнародної спільноти [124, с. 271-278]. Тому, в інтерпретованому вигляді цей термін можна охарактеризувати як девіантну поведінку суб'єкта кримінального правопорушення, що посягає на міжнародно визнані цінності, порушення яких створює глобальну загрозу для світового співтовариства в рамках міжнародного миру і безпеки. Основною характеристикою цих діянь полягає у тому, що вони мають бути визначені на міжнародному рівні. Це означає, що по-перше, їх зміст у національному законодавстві реалізований під впливом міжнародного права, яке детально їх характеризує. По-друге, їх вчинення є підставою для здійснення міжнародного кримінального правосуддя. І, по-третє, кримінальне переслідування осіб винних у їх вчиненні, здійснюється за принципом універсальної юрисдикції через відповідні національні та/або міжнародні механізми.

Положеннями Римського статуту ІСС, було закладено сучасну систему кодифікації серйозних порушень міжнародного права, яку умовно можна розділити на дві групи. Першу, складають правопорушення, що можуть вчинятися як у мирний період, так і під час воєнних (збройних) конфліктів зокрема, злочини проти людяності (людства) та геноцид. Друга група охоплюється діяннями, що вчиняються під час збройних конфліктів такі як, злочин агресії або воєнні злочини.

Воєнні злочини обґрунтовуються нормами міжнародного гуманітарного права, які, з одного боку, регулюють правові відносини учасників збройного конфлікту, а з іншого – мінімізують фізичну, моральну, майнову та/або матеріальну шкоду цивільного населення під час війни. Тобто, міжнародне гуманітарне право регулює як дозволені, так і незаконні акти під час збройного конфлікту, використовуючи два різні підходи. Один із них спрямований на запобігання або пом'якшення страждань, тоді як інший визначає прагматичну військову необхідність перемогти супротивника.

Вважається, що перший поштовх до врегулювання гуманітарних відносин на міжнародному рівні, був здійснений швейцарським промисловцем Г. Дюнаном, який, будучи під враженням наслідків битви при Сальферіно (1859 рік) у 1864 році ініціював проведення Женевської конференції. За результатами цього заходу було засновано «Міжнародний Комітет Червоного Хреста», чиею символікою був обраний швейцарський прапор на якому червоний колір було замінено білим [125, с. 1586-1620]. На цьому ж заході був підписаний перший міжнародний договір який забезпечив захист поранених та хворих у збройному конфлікті. Конвенція встановила захист й щодо медичного персоналу, нейтралітет медичних установ та визначала «Червоний Хрест» як символ конференції. Це стало початковим етапом у формуванні міжнародних стандартів гуманітарного права, які пізніше розширились у наступних конвенціях та додаткових протоколах до них [126].

Однією із ключових передумов воєнних злочинів є те, що вони контекстуально пов'язані зі збройним конфліктом та спричиняють досить серйозний негативний вплив не лише на його учасників, але й на інших осіб та/або майно, що підпадають під захист міжнародного гуманітарного права. Таким чином міжнародне гуманітарне право визначає основні засади, порушення яких підлягає під кваліфікацію воєнних злочинів, а саме:

а) принцип гуманного поводження з особами, які перебувають під його захистом. Він передбачає необхідність належного ставлення до цивільного населення, військовополонених, поранених, хворих та інших осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у воєнних діях (ст. 27 та 32 IV Женевської конвенції);

б) принцип розрізнення. Відповідно до якого сторони конфлікту зобов'язані чітко розмежовувати комбатантів і цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також цивільні об'єкти з військовими. Зазначений принцип передбачає, зокрема, заборону здійснення нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти, якщо вони не набули статусу військових цілей відповідно до норм міжнародного гуманітарного права;

в) принцип пропорційності, який забороняє здійснювати напади, якщо очікувані випадкові втрати серед цивільного населення, поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів або сукупність таких наслідків можуть бути надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою;

г) принцип вибірковості, що забороняє застосовувати окремі засоби і методи ведення війни, які за своїм характером здатні спричинити надмірні страждання або непотрібні травми осіб, які перебувають під його захистом, у тому числі учасників збройного конфлікту (ст. 51, 57 Додаткового Протоколу I) [106; 107; 127].

Це є важливою складовою, що розрізняє воєнні злочини від інших правопорушень міжнародного права. На цьому зосереджено увагу й у ст. 438 КК України [128], яка декларує положення ст. 8 Римського статуту ІСС [80] визначає «воєнні злочини» як серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та інші порушення законів і звичаїв війни міжнародного чи внутрішньодержавного характеру.

Тобто, воєнні злочини охоплюють широкий аспект суспільно небезпечних діянь, які мають протиправний характер під час збройного конфлікту, що підтверджується фактом збройної агресії РФ проти України, та суспільними з нею наслідками. За окремими оцінками, здійсненими на підставі аналізу відкритих офіційних джерел, у тому числі Офісу Генерального прокурора, лише за дев'ять місяців повномасштабного вторгнення, національними правоохоронними органами було зареєстровано понад 59 тисяч воєнних злочинів, вчинених на території України. У цей же період Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини задокументувало понад 17 тисяч жертв серед цивільного населення, з яких близько 7 тисяч загиблими та 10 тисяч пораненими [129, с. 25-72].

Переважна кількість летальних випадків серед цивільного населення була спричинена в результаті застосування вибухових засобів з широким радіусом ураження. Зокрема, обстрілів з важкої артилерії, ракетних систем залпового

вогню, а також авіаційних комплексів. За окремою оцінками офіційних осіб, лише після звільнення м. Херсону протягом двох тижнів, слідчими Національної поліції було задокументовано близько 600 фактів воєнних злочинів [130].

У Чернігівській області станом на квітень 2022 року, було зареєстровано понад 800 злочинів, передбачених ст. 438 КК України. Переважна більшість із них стосувалася обстрілів об'єктів цивільної інфраструктури та нападів на цивільне населення [131].

За даними ювенальних прокурорів, станом на червня 2022 року, внаслідок збройної агресії було визнано постраждалими більш ніж 700 дітей, з яких – 262 загинули, та понад 400 зазнали поранень різного ступня тяжкості. Крім того, щонайменше 234 тисяч дітей були депортовані на територію РФ. Серед інших грубих порушень міжнародного гуманітарного права зафіксовані випадки масових вбивств, катувань, зґвалтувань, грабежів, обстрілів, захоплень та руйнувань об'єктів цивільного призначення [132, с. 18-27].

Якщо порівнювати наведену звітність із періодом до початку повномасштабного вторгнення, то можна зробити висновок, що загальна кількість облікових кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку за один місяць у Чернігівській області суттєво перевищила кількісні показники задокументованих міжнародних злочинів вчинених до лютого 2022 року. До прикладу, з 2014 року до початку повномасштабного вторгнення було зафіксовано 253 випадків кваліфікованих як міжнародні злочини, з яких лише 172 стосувалися воєнних злочинів. У структурі протиправної діяльності, ця складає лише 0,054% від загальної кількості кримінальних правопорушень, учинених у цей же період на території України [133, с. 307-314].

У 2022 році питома вага воєнних злочинів серед загальної кількості кримінальних правопорушень (362 636), вчинених в Україні, становила близько 17% (60 386) [134]. У 2023 році на фоні зростання загальної кількості криміногенної ситуації в Україні (475 595), цей показник знизився до приблизно

13% (60 944), а у 2024 роках становив майже 6% (28 788) по відношенню до загальної кількості кримінальних правопорушень (492 479) [135; 136].

За цими даними простежується як незначне зростання, так і суттєве зниження кількісних показників (питомої ваги) щодо вчинення воєнних злочинів, передбачених ст. 438 КК України. До прикладу, у 2023 році кількість облікових кримінальних правопорушень зазначеної категорії злочинів зросла на 0,92% у порівнянні з минулим роком. Водночас, уже у 2024 році спостерігається суттєве зниження воєнних злочинів на 53% з минулим роком (середнє зниження показників за три роки становить 52,34%) (додаток Б).

Наведена тенденція зумовлена як об'єктивними факторами, зокрема зміною характеру бойових дій, перерозподіл зусиль правоохоронних органів тощо, так і організаційними чинниками, зокрема специфікою фіксації та обліку воєнних злочинів у різні періоди збройного конфлікту. У свою чергу, не слід ігнорувати і той факт, що ця динаміка не полегшує процес розслідування адже, жодна правоохоронна система світу не здатна ефективно опрацювати такий масштаб криміногенної обстановки щодо вчинення воєнних злочинів без суттєвого посилення кадрового і ресурсного забезпечення правоохоронної діяльності.

З цього приводу як зазначають окремі дослідники, систематичне вчинення воєнних злочинів у поєднанні з активністю бойових дій та обмеженими можливостями національної правоохоронної системи, становлять серйозний виклик для міжнародного кримінального судочинства [137, с. 78-82; 133, с. 307-314]. Власне про це, свідчать кількісні показники щодо повідомлень про підозру, а також офіційна судова статистика щодо осіб, притягнутих до відповідальності (засуджених) за воєнні злочини вчинені в Україні (додаток В).

Зокрема, у 2022 році повідомлення про підозру у вчиненні воєнних злочинів було вручено (оголошено) у 135 кримінальних провадженнях, з яких 34% (47), направило до суду з обвинувальним актом, та лише у 7 провадженнях було оголошено судовий вирок [134; 138]. У 2023 році, ці показники становили 88 кримінальних проваджень, з яких 42% (37) було направлено до суду з

обвинувальним актом, та лише у 40 провадженнях було оголошено судовий вирок [135; 139]. У 2024 році з 64 кримінальних провадженнях, в яких було вручено (оголошено) повідомлення про підозру, 72% (46) справ було направлено до суду з обвинувальним актом, де у 41 провадженні оголошено судовий вирок (1 очно, 40 заочно) [136; 140]. У цьому дослідженні не розглядалися статистичні дані за 2025 рік, оскільки їхня сукупність на час цього аналізу була недостатньою для формування репрезентативних висновків та не мала визначального впливу на окреслені вище показники.

Проаналізовані дані підтверджують, що із загальної кількості воєнних злочинів, вчинених на території України (150 118), у майже 100% (149 846 або 99,82 %) кримінальних проваджень, не було ухвалено судових рішень. Зазначене вказує на нагальну потребу у комплексному аналізі проблематики розслідування воєнних злочинів, а також зумовлює необхідність в уточненні криміналістичних підходів до їх документування. Це додатково підтверджується й змістом ст. 8 Римського статуту ІСС [80], яка окреслює широкий аспект форм і способів вчинення воєнних злочинів, що ускладнює процес їх правової оцінки і доказування.

Тому, для ефективного розслідування воєнних злочинів доцільним видається їх систематизування у групи за критеріями, що мають криміналістичне значення та відображають їх особливості [141, с. 569-573]. З цього приводу деякі дослідники пропонують здійснювати цю систематизацію за загальними ознаки і характерними особливостями, які дозволяють диференціювати кримінальні правопорушення на відповідні групи. Ці групи пропонується формуватися за спільними критеріями і специфічними характеристиками, що, у свою чергу, створює підґрунтя для єдиної стратегії їх розслідування [142, с. 61-74].

Попри це, у криміналістичній теорії залишаються бути дискусійними питання щодо критеріїв цієї класифікації. У цьому контексті ми поділяємо думку окремих дослідників, які вважають, що дану диференціацію слід здійснювати з

урахуванням кримінально-правових та криміналістичних аспектів [142, с. 61-74].

Досліджуючи питання диференціації воєнних злочинів О. Пчеліна та В. Пчелін [143, с. 334-338] пропонують здійснювати її залежать від способу учинення, предмета посягання та особи-потерпілого. Подібної, але дещо конкретизованої форми дотримуються І. Гловюк і Г. Тетерятник, поділяючи воєнні злочини за:

а) способом учинення (пов'язані із сексуальним насильством, катуванням осіб чи іншим нелюдським поводженням, заподіянням шкоди здоров'ю, тощо);

б) злочинною спрямованістю (пов'язані із нападом на цивільні об'єкти, нападом на об'єкти, задіяні в наданні гуманітарної допомоги/місії з підтримання миру, нападом на об'єкти, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, культурних цілей тощо);

в) особою потерпілого (проти цивільного населення, військовослужбовців, суб'єктів задіяних у наданні гуманітарної допомоги тощо) [76, с. 394-398].

Хоча ця класифікація може бути використана як робоча, проте вона не в повній мірі охоплює усі елементи досліджуваного діяння, та лише частково задовольняє потреби практики у його розслідуванні. Як приклад вчені не враховують територіальну ознаку, яка на думку А. Коваленка [144, с. 114-117], має виражене значення оскільки характеризує особливості проведення досудового розслідування та судового провадження воєнних злочинів.

Досліджуючи воєнні злочини за територіальними ознаками О. Гарасимів, С. Марко та О. Ряшко класифікують їх на ті, що були вчинені на підконтрольній Україні території та, ті, які були вчинені на окупованих територіях [145]. Схожої, думки дотримується А. Коваленко, поділяючи останні за ознаками їх учинення на територіях, які не були під окупацією та, де не велися активні бойові дії, деокупованих (звільнених) територіях, за умов, що розслідування відбувається після звільнення місцевості та тимчасово окупованих територіях і де ведуться активні бойові дії [144, с. 114-117].

Поряд із цим А. Шульженко пропонує здійснювати розмежування воєнних злочинів з урахуванням проблем доказування, які виникають під час класифікації потерпілих. Вчений поділяє воєнні зачини за потерпілими з числа військовослужбовців, військовополонених, цивільних, представників гуманітарних місій, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права, дітей та держави – у разі, якщо шкода завдана їй національним інтересам або народу загалом [146, с. 261-270]. Увага автора акцентується на тому, що відповідно до положень національного законодавства, потерпілим у кримінальному провадженні може визнаватися особа, якій у наслідок протиправних дій завдано фізичної, моральної (психологічної), матеріальної чи майнової шкоди. При цьому дослідник не ставить під сумнів положення ст. 55 КПК України [42]. Наукова позиція автора ґрунтується на припущенні, що наслідки воєнних злочинів безпосередньо зачіпають інтереси держави, яка у певних обставинах може виступати не лише стороною обвинувачення, а й потерпілою або її законним представником.

У цьому контексті об'єктовий аспект досліджуваного правопорушення набуває принципового значення, оскільки саме він зумовлює характер протиправного діяння щодо способів учинення, предмета посягання (злочинною спрямованістю), особи потерпілого, місця вчинення, а також наслідків та їхнього причинного зв'язку. Ці елементи мають важливе значення для встановлення істотних обставин вчиненого, що є необхідним для його належної правової оцінки, формування позиції сторони обвинувачення, а також для побудови доказової бази у межах конкретного кримінального провадження. З цього приводу воєнні злочини пропонується класифікувати за:

а) видом збройного конфлікту у межах якого вони вчинені (міжнародного характеру; внутрішньодержавного характеру);

б) місцем вчинення (окупованій території, у тому числі де активні бойові дії ведуться або не ведуться; підконтрольній території у тому числі тій, яка є деокупованою);

в) протиправною спрямованістю суб'єкта посягання (проти цивільної особи; дітей; військових; власності; суб'єктів або об'єктів зі спеціальним статусом і особливим захистом; інфраструктурних об'єктів, які не мають особливого захисту але від яких залежить життєдіяльність населення та функціонування країни; довкілля; правосуддя; вимог щодо заборонених засобів та/або методів введення війни);

г) способом вчинення (проти життя і здоров'я особи, її честі та гідності, недоторканності і безпеки; права власності; правового режиму спеціального міжнародного захисту суб'єктів і об'єктів, визначених міжнародним правом; права на безперебійне функціонування життєво важливої інфраструктури для забезпечення основних потреб населення та функціонування країни; права на справедливе правосуддя; заборонених методів і засобів ведення війни або встановлених правил ведення війни);

г) характером і масштабами наслідків (злочини, що призвели до загибелі людей; спричинили тяжкі тілесні ушкодження чи каліцтво; призвели до втрати чи спричинили шкоду культурним цінностям, національній спадщині, довкіллю, цивільній чи критично важливій інфраструктурі; викликали масштабні гуманітарні кризи; з обмеженим але специфічним ефектом (наприклад, вербування і використання дітей у збройному конфлікті, жінок, осіб інших національностей з метою залучення до активних бойових діях та прихованого знищення на полі бою противником тощо).

Наведена систематизація не є виключною. Обставини визначені в ній можуть мати комплексний характер і одночасно стосуватися методів, засобів, місця вчинення злочину або характеру збройного конфлікту. Водночас вона дає можливість впорядкувати правові ознаки воєнних злочинів з метою кращого розуміння особливостей розслідування. У цьому контексті не меншого значення набувають суб'єктивні характеристики воєнних злочинів, які доцільно групувати за:

а) суб'єктом на ті, що вчинені: комбатантами з числа військовослужбовців збройних сил держави, що бере участь у збройному конфлікті; особами, які

діють від імені або в інтересах сторони конфлікту (включно з найманцями, добровольцями, учасниками збройних формувань однієї із сторін конфлікту); командирами, військовими начальниками та особами з числа військово-політичного керівництва, які можуть не лише вчиняти дії особисто, але й нести відповідальність за незаконні накази чи невжиті заходи; цивільними особами, якщо вони задіяні у збройному конфлікті та активно беруть участь у реалізації воєнних завдань чи діють у межах повноважень воюючої сторони (представники органів безпеки, розвідувальних органів, органів правопорядку, пенітенціарної служби, медичних установ, різних виробничих, будівельних галузей тощо);

б) формою співучасті на: індивідуальних виконавців; співвиконавців; організаторів та керівників; пособників;

в) метою і мотивами вчинення на: досягнення воєнної переваги; помсти або насильницької вмотивованості проти цивільного населення, поранених, військовополонених; ідеологічної, політичної чи воєнно-політичної складової; релігійної чи етнічної спрямованості; з корисливих чи корисливо-насильницьких мотивів; з мотивів обумовлених сексуальною агресією та іншої соціально детермінованої природи.

Характеризуючи потенційне коло суб'єктів воєнних злочину О. Агаркова до останніх відносить безпосередніх учасників збройного конфлікту, осіб, які були задіяні у плануванні або організації воєнних операцій, а також представників адміністративно-командного складу, що здійснюють контроль за забезпеченням правопорядку, у тому числі, на окупованих територіях [137, с. 78-82]. Дещо деталізовану диференціацію наводить К. Шевчишена, поділяючи останніх на представників військово-політичного керівництва воюючої сторони, вищий командний склад задіяний у збройному конфлікті, інших військовослужбовців задіяних у збройному конфлікті, учасників незаконних збройних формувань і приватних військових компаній, які приймають участь у збройному конфлікті, осіб, що співпрацюють з однією із сторін конфлікту з політичних, ідеологічних, матеріальних, особистісних та інших мотивів [147, с. 183-220; 71, с. 11-18].

У будь якого випадку діяльність зазначених осіб ґрунтується на усталеній системі субординаційних відносин, яка формується за принципом єдиноначальності. Цей підхід передбачає чіткий розподіл управлінських функцій та відповідальність за їх вчинення. Відповідно, військові командири (начальники), наділені повноваженнями приймати рішення, віддавати накази та забезпечувати їх виконання в рамках визначеної компетенції, де структурна ієрархія військової служби реалізовується як через вертикальну підпорядкованість (за званням), так і через функціональну залежність (за посадовим становищем) [142, с. 61-74].

Субординаційні зв'язки у військовій структурі слугують фундаментом для ідентифікації обсягу індивідуальної чи командної відповідальності. У цьому контексті командири та інші військові начальники є суб'єктами воєнних злочинів не лише у разі їх безпосередньої участі у протиправних діях, але і як особи, що віддали явно злочинні накази або не вживали належних заходів для запобігання чи припинення грубих (серйозних) порушень міжнародного права. Це узгоджується з нормами міжнародного кримінального права, зокрема зі статтею 28 Римського статуту ІСС [80], яка передбачає відповідальність командирів та інших військових начальників за вчиненні воєнні злочини у випадках, якщо вони знали або мали підстави знати про те, що підлеглі вчиняють або мають наміри вчинити такі дії та не вжили всіх необхідних і розумно можливих заходів для їх запобігання чи припинення.

Аналогічні положення містяться й у ст. 87 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року [127], згідно з якою на командирів покладається обов'язок уживати всіх можливих заходів для запобігання порушень міжнародного гуманітарного права з боку підлеглих. У випадку, якщо командир знав або повинен був знати про можливі чи фактичні випадки воєнних злочинів, але не вжив належних заходів для їх попередження або припинення, він несе відповідальність відповідно до норм міжнародного права.

На наявність подібного обов'язку командування вказує також правило 153 Зводу звичаєвого міжнародного гуманітарного права, розробленого

Міжнародним комітетом Червоного Хреста [148], яке відображає усталену норму звичаєвого міжнародного права, яка покладає обов'язок дотримання принципу командної відповідальності навіть у тих випадках, коли відповідні міжнародні договори (зокрема Римський статут ІСС) не були ратифіковані конкретною державою. Таким чином, принцип командної відповідальності має універсальний характер і підлягає застосуванню в межах міжнародної правової системи незалежно від договірного статусу конкретної юрисдикційної сторони. По суті, це положення формалізує доктрину індивідуальної кримінальної відповідальності за принципом командування, яка передбачає юридичний обов'язок керівного складу вживати ефективних заходів задля забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права з боку підлеглого особового складу.

Це означає, що правова оцінка суб'єкта воєнного злочинця пов'язана з її соціальним статусом, владними, посадовими чи службовими повноваженнями, їх характером та обсягом підпорядкованого особового складу. З огляду на це, спосіб вчинення воєнних злочинів слід аналізувати з урахуванням конкретного контексту, зумовленого видом відповідного кримінального правопорушення [71, с. 11-18]. У цьому аспекті диспозиція ст. 438 КК України передбачає посилення на норми міжнародного гуманітарного права, які встановлюють загальні принципи, правила та звичаї застосування сили під час збройного конфлікту. Як зазначає О. Таран [149, с. 413-416], визначальним критерієм для кримінально-правової оцінки конкретного випадку воєнного злочину є зміст нормативних положень міжнародного гуманітарного права. Дослідниця звертає увагу на те, що структура обставин, які підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів охоплюється специфічним правовим середовищем, сформованим під впливом норм міжнародного права [149, с. 413-416]. На її думку, саме ця характеристика дозволяє уповноваженим учасникам кримінального провадження усвідомити зміст норм міжнародного права – як договірних, так і звичаєвих – та їх правозастосування у провадженнях про воєнні злочини.

Тобто, у національному контексті положення ст. 438 КК України [128], слід тлумачити у взаємозв'язку як з нормами міжнародного гуманітарного права, так й іншими міжнародно-правовими актами, які регулюють суспільні відносини під час збройного конфлікту, визначають відповідні заборони та відповідальність за їх порушення. До зазначених актів окрім Статуту ООН 1945 року [103], Римського статуту ІСС [80] також належать Загальна декларація прав людини 1948 року [40], Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року [89], Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року [106; 107; 150; 151], та Додаткові протоколи до них 1977 і 2005 років [127; 152; 153], Європейська конвенція з прав людини 1950 року [154], Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року [109] та відповідні Протоколи до неї [155; 156], Міжнародний пакт про громадські і політичні права 1966 року [157], Конвенція про охорону всесвітньої культурної і світової спадщини 1972 року [158], Міжнародна конвенція про попередження злочину апартеїду та покарання за нього 1973 року [110], Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1974 року [92], Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 року (про заборону вчинення екоциду) [111], Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію 1980 року [159], Конвенція проти катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання 1984 року [113], Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 1993 року [160], Отавська конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року [161] тощо.

Отже на сьогодні, обсяг правового регулювання у сфері відповідальності за вчинення воєнних злочинів не обмежується виключно нормами міжнародного

гуманітарного права. Ця діяльність охоплюється широкою системою документів міжнародно-правового значення. Відтак правова кваліфікація воєнних злочинів має здійснюватися не лише на підставі положень ст. 438 КК України [128], але й з урахуванням міжнародного права, що встановлює ознаки і склад таких правопорушень залежно від конкретного випадку протиправної діяльності та способу його вчинення. Наприклад, у випадку масової депортації або насильницького переміщення цивільного населення з окупованих територій, правова оцінка таких дій здійснюється за сукупністю ст. 438 КК України [128], та пп. (viii) п. 2(b) ст. 8 Римського статуту ІСС [80], де наведене діяння прямо визначається воєнним злочином.

Наведене стосується і випадків вчинення посягань на осіб, які перебувають під захисту відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, зокрема військовополонених, поранених, хворих, медичних працівників або персонал гуманітарних місій. За таких умов правова оцінка відповідних дій має здійснюватися з одночасним урахуванням положень ст. 438 КК України та норм міжнародного права, які прямо інкримінують відповідні порушення [128]. У цьому контексті слід застосовувати спільні для всіх чотирьох Конвенцій 1949 року [107] ст.ст. 3, 12 та 13 які встановлюють основні гарантії гуманного поводження з особами, які не беруть участі у збройному конфлікті, є пораненими або хворими, військовополоненими тощо. Додатково такі дії можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини згідно з пп. (ii) п. 2(a) та пп. (i) п. 2(b) ст. 8 Римського статуту ІСС [80].

Отже, особливості розслідування воєнних злочинів залежать від елементного складу відповідного виду порушення і його правової характеристики, що відображає міжнародно-правову природу воєнних злочинів. До останніх належить: а) наявність збройного конфлікту як обов'язкової умови вчинення воєнних злочинів; б) соціально-правовий статус суб'єкта правопорушення та його місце в системі воєнно-політичного устрою; в) індивідуально-правові особливості інших учасників злочинної події у тому числі співучасників злочину та потерпілих; г) характер об'єкта злочинного

посягання; г) спосіб реалізації злочинних дій; д) суспільно небезпечні наслідки в межах національного і міжнародного аспектів; е) причинно-наслідковий зв'язок між протиправною діяльністю і злочинними наслідками; є) мета і мотиви, які сприяли протиправній поведінці.

Інформаційне значення кожного із наведених елементів визначається конкретним видом, елементним складом воєнного злочину, а також слідчою ситуацією яка склалася на відповідний момент його виявлення і подальшого розслідування. Це окреслює необхідність у подальшому аналізі поняття, сутності та предмету допиту, який на нашу думку, взаємопов'язаний із предметом доказування.

1.3. Поняття та сутність допиту під час розслідування воєнних злочинів

Розслідування кримінального правопорушення є пізнавальним процесом, у межах якого кожен об'єкт дослідження виступає носієм інформації про його обставини. У цьому процесі окремої актуальності набуває допит, який у методологічному розумінні полягає в опитуванні під яким слід розуміти дії, спрямовані на безпосереднє отримання від осіб (джерел інформації) відомостей та/або даних про події, явища та/або обставини, що підлягають встановленню (доказуванню). Сам процес опитування реалізовується через комунікативну взаємодію, що передбачає встановлення психоемоційного контакту між співрозмовниками, постановку запитань, отримання на них відповідей, їх аналітичну обробку, а за потреби уточнення чи доповнення наявної (наданої) інформації. Важливими елементами у цьому процесі є дотримання професійної етики, конфіденційності, службової (процесуальної) необхідності та збереження інформації залежно від її виду. З одного боку, це гарантує достовірність і надійність отриманих показань, а з іншого – дотримання таємниці досудового розслідування, захисту учасників кримінального провадження, а також

забезпечення тактичних переваг стороною обвинувачення, не розкриваючи передчасно свої обґрунтування стороні захисту.

Допит поєднує пізнавальний і водночас комунікативний процес. Він реалізовується через спілкування між процесуально уповноваженою особою та самим допитуваним, котрий, у свою чергу, виступає джерелом інформації, а в окремих випадках – доказів. На обґрунтовану думку соціологів, спілкування як засіб соціальної взаємодії здійснюється у формах вербального (словесного) або невербального (безсловесного) обміну інформації, що дозволяє співрозмовникам сприймати і розуміти один одного [164, с. 119-161].

У межах теорії комунікації, учасники цього процесу поділяються на комунікатора – особу, яка передає повідомлення, та реципієнта – того, хто його отримує [162]. Водночас, у соціальній психології та соціологічних дослідженнях особу, яка відповідає на запитання в процесі опитування, називають респондентом, тоді як людину, яка ставить запитання – інтерв'юером [163, с. 34-26]. Цілком очевидно, що в межах кримінальної процесуальної діяльності роль позначених осіб належить допитуваній особі та особі, яка проводить допит (ст. 224 КПК України) [42]. Відповідно, отримана інформація кваліфікується як показання або ж свідчення. Тобто, показання, є результатом допиту, які характеризуються як відомості, надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим чи експертом в усній або письмовій формі щодо відомих їм обставин, які предметно пов'язані або мають відношення з розслідуваною подією (ст. 95 КПК України) [42].

У структурі гносеологічного процесу допит є не єдиним засобом (інструментом) пізнавальної діяльності, спрямованої на встановлення обставин конкретного кримінального правопорушення (ст. 223 КПК України) [42]. Проте на відміну від інших слідчих дій він має найбільш виразну гносеологічну природу. Не ставлячи за мету узагальнення наявних наукових підходів до визначення цього поняття, у загальному розумінні допит аналізується не лише як процесуальна дія, але й як діяльність, що охоплює різні способи, засоби та методи отримання доказової інформації. Наведений підхід розширює

гносеологічну природу допиту, оскільки дозволяє простежити його зміст у межах теорії пізнання. Ця обставина відображає функціональну значимість допиту як процесуального інструменту отримання доказової інформації, яка має значення в межах доказування.

Отже, поняття допиту має комплексний характер, який поєднує різні аспекти наукового пізнання та зумовлює певні труднощі у формуванні його однозначної дефініції. Як наслідок, це надає можливість розглядати допит з різних точок зору. У кримінальному процесі під цим визначенням розуміють детально регламентовану процесуальну дію, спрямовану на отримання, перевірку та оцінку показань відповідних учасників кримінального провадження [165, с. 83-112]. Її зміст визначається не лише процесуальними нормами, але й цілою системою гарантій, що забезпечують достовірність, надійність і допустимість отриманих показань.

У криміналістиці це поняття розглядається як один із засобів реалізації розслідування, що ґрунтується на застосуванні тактичних прийомів і науково обґрунтованих рекомендацій [52, с. 274-285]. Ці прийоми спрямовані на підвищення ефективності пізнавального процесу, встановлення об'єктивних обставин вчиненого та формування належної доказової бази.

Юридична психологія розглядає допит як специфічну форму міжособистісної взаємодії між допитувачем і допитуваним, у межах якої відбувається складна взаємодія свідомостей [166, с. 63-89]. Психологічний аспект дозволяє простежити особливості сприйняття, пам'яті, мислення, емоційного стану та мотивації осіб до комунікативної співпраці [167, с. 59-61]. З позиції юридичної логіки допит постає як процес, у якому реалізуються логічні закономірності мислення, аргументації і переконання [168, с. 31-67].

Тому, допит є одним із найяскравіших практичних проявів гносеологічної природи процесу доказування. Він уособлює пізнавальну діяльність суб'єкта доказування у вербально комунікативній формі, в межах якої відбувається отримання, перевірка та оцінка доказової інформації. Під час допиту відбувається складна пізнавальна взаємодія між суб'єктом доказування і тим хто

володіє інформацією щодо його предмету. У цьому сенсі допит виступає не лише процесуальним засобом, але й як інтелектуально-комунікативний механізм реконструкції минулої події на основі її когнітивного відображення у свідомості особи, яка його проводить.

Як багатоаспектне явище, допит поєднує в собі риси процесуальної дії, пізнавального процесу, комунікативного акту, а також логічного засобу (методу), способу (інструменту) встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення. Його зміст і сутність не обмежується лише формальними процесуальними рамками, а розкривається через систему міждисциплінарних зав'язків процесуального, криміналістичного, психологічного, логічного та ґносеологічного походження. Ця інтегративна природа забезпечує можливість здійснювати комплексне пізнання вчиненого кримінального правопорушення з метою формування достовірної доказової бази.

Функціональні можливості допиту надзвичайно широкі. У юридичній літературі та практичній діяльності обґрунтовується думка про універсальність цієї слідчої дії як інструменту отримання доказової інформації не лише під час досудового розслідування, але й судового провадження. Вчені зазначають, що допит має як слідче, так і судове призначення обумовлене процесуальними, організаційними, криміналістичними, психологічними, логічними, етичними аспектами, які направлені на збирання, перевірку, конкретизацію та оцінку інформації необхідної для встановлення обставин кримінального правопорушення [169, с. 98-115; 47, с. 12-27]. Мається на увазі, що ґносеологічна природа допиту має достовірний характер і спрямована не лише на отримання, але й на перевірку та оцінку наявної інформації, а також на збирання відомостей та/або даних, які можуть слугувати орієнтиром у процесі доказування.

У цьому контексті прослідковується основна мета допиту, яка полягає в отриманні показань, що мають правову силу доказу та можуть бути використані для обґрунтування вини чи невинуватості особи, а також інформації, яка може

виступати орієнтиром для проведення інших процесуальних дій, або бути підставою для початку нового кримінального провадження. Саме тому допит вважається однією з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій, яка у практичному розумінні застосовується під час розслідування кожного кримінального правопорушення. Це підтверджується як самим результатом слідчої та судової практики, так й низкою тематичних наукових і методичних досліджень.

За окремими науковими оцінками, на проведення допитів уповноважені учасники кримінального провадження витрачають від 25 до 85% свого робочого часу [58, с. 112-145; 54, с. 67-89; 56, с. 212-245]. Не ставлячи під сумнів достовірність наведених висновків, які певною мірою залежать від конкретних видів суспільно небезпечних діянь, цілком очевидно, що допит належить до найбільш поширених способів пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні. Це пояснюється тим, що ця процесуальна дія забезпечує безпосередній комунікативний зв'язок з носієм інформації, дозволяючи отримати від нього показання (свідчення), які мають доказове значення, і водночас створює підґрунтя для ініціювання інших процесуальних дій, спрямованих на перевірку та уточнення отриманих даних.

Показання становлять важливе джерело доказової інформації. Основна відмінність між показаннями здобутими під час досудового розслідування, і тими, що були отримані в ході судового провадження, полягає у їх доказовому значенні. Показання отримані під час допиту на досудовій стадії кримінального провадження, набувають доказового значення, лише після їх фіксації у відповідному протоколі згідно з вимогами кримінального процесуального законодавства. У судовому ж провадженні, з огляду на його усність і безпосередність, показання стають доказами відразу після їх відтворення незалежно від подальшого протоколювання. Це означає, що в межах досудового розслідування допитувана особа виступає джерелом інформації, тоді як надані нею показання набувають доказового значення лише за умов їх фіксації у відповідному протоколі, який є джерелом доказів. На стадії ж судового

провадження особа, яка допитується, водночас є і джерелом інформації, і джерелом доказів, а надані нею показання є доказами у самому акті відтворення.

У теорії доказування показання та протоколи допитів мають диференційований характер в силу різного ступеня їх значимості та процесуальної природи. Як зауважує С. Стахівський, саме докази, а не їх процесуальні джерела є засобом доказування у кримінальному провадженні [58, с. 314-325]. Вчений пропонує класифікувати докази на чотири групи. До першої групи він відносить докази, що розрізняються за джерелом одержання відомостей (первинні та похідні). Другу групу охоплюють докази, які визначаються їх належністю до предмета доказування (обвинувальні чи виправдувальні). Третьої групи складають докази, що класифікуються за характером зв'язку з обставинами, які підлягають доказуванню (прямі та побічні). Четверту групу охоплюють докази, що визначаються механізмом їх формування за носієм доказової інформації. До неї належать відомості, отримані від людей, а також ті, що зафіксовані на матеріальних об'єктах [170, с. 18-21].

Таким чином, протокол допиту неможна характеризувати як правдивий або помилковий, достовірний чи недостовірний. Така оцінка властива лише показанням зафіксованим у протоколі допиту, який є процесуальним джерелом доказів. Тому критичного осмислення потребує позиція В. Сокурєнка. Досліджуючи техніко-криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів, він помилково відносить до джерел доказів на деокупованих територіях допит свідків і потерпілих [70, с. 12-18].

У межах досудового розслідування джерелом доказів є протокол допиту, у якому зафіксовані показання. Сам допит становить процесуальну форму отримання доказової інформації, тоді як особа, яка допитується, виступає джерелом відомостей, що підлягають встановленню. Доказами у даному випадку виступають самі показання, які отримані від джерела інформації – особи яка допитується – та зафіксовані в установленому процесуальним законодавством формі.

Виходячи із того, що допит є специфічним комунікаційним процесом між людьми – відповідними суб'єктами кримінально-процесуальних правовідносин – то показання, отримані під час його проведення, з точки зору лінгвістики, можуть бути класифіковані як інформація здобута вербальним шляхом або ж словесна інформація [171, с. 46]. Хоча цей термін переважно використовується для аналізу мовних конструкцій, проте його визначення знайшло широке застосування і в криміналістиці де поняття «вербальна інформація» розглядається як повідомлення учасника кримінального провадження, яке отримується словесним (за допомогою слова, мови) способом з приводу досліджуваних обставин та з допустимим урахуванням невербальної комунікації [54, с. 76-81].

Відзначаючи важливість комунікативного процесу Л. Удалова зазначає, що для досягнення повноцінного спілкування у ході допиту, особою, яка допитує, необхідно використовувати як вербальну, так і невербальну комунікацію, яка виконує допоміжну функцію з метою підвищення семантичної значимості вербальної інформації [54, с. 67-73]. Тобто, незважаючи на відмінності між невербальною дією та мовленням як засобу отримання інформації, вони можуть мати схоже значення та взаємодоповнювати одне одного. Наприклад, невербальні засоби, такі як жести, міміка, тон голосу та погляд, можуть використовуватися для доповнення або підкреслення мовленнєвого сенсу. У подібних обставинах ключове значення має застосування логіко-психологічних конструкцій, які дозволяють особі, яка допитує, адаптуватися до діалогу та адекватно сприймати отримувану інформацію, уникаючи помилкових суджень.

У цьому контексті, окремого значення набуває встановлення психологічного контакту, що на думку Є. Лук'янчикова, є обов'язковою умовою успішного і ефективного проведення допиту [56, с. 213-231]. Психологічний контакт під час допиту спрямований на забезпечення комунікативної взаємодії між особою, яка допитує і допитуваним, формування атмосфери довіри та мотиваційної готовності до надання правдивих показань [172, с. 200-204]. Тобто,

специфіка психологічного контакту полягає у тому, що його функціональним призначенням є отримання не будь-якої інформації, а саме доказової, здобутої з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та належної предмету доказування у конкретному кримінальному провадженні.

Встановлення психологічного контакту під час допиту, як зазначають фахівці у галузі судової психології, не означає застосування панібратських, конформістських чи маніпулятивних моделей поведінки. Формуванню довірчої атмосфери не сприяють тенденційність (упереджене ставлення), нетактовність (ігнорування норм професійної етики), поспішність (невиправдане прискорення перебігу допиту) та формалізм (обмеження допиту формальними рамками процесу доказування) [173, с. 1-19].

Натомість, об'єктивність особи, яка допитує, його професійна витримка, процесуальна коректність і неухильне забезпечення прав учасників кримінального провадження створюють необхідні психологічні передумови для отримання повних, правдивих і внутрішньо узгоджених показань. Саме така модель поведінки сприяє формуванню атмосфери довіри, що має принципове значення для реалізації комунікативної функції допиту. Це підтверджується результатами опитування слідчих, за даними яких було відзначено важливість професійної коректності та дотримання прав допитуваних як необхідну передумову для встановлення ефективного психологічного контакту під час допиту (додаток А).

Тому допит належить до найбільш складних процесуальних дій щодо отримання доказової інформації. Особливої значущості це набуває під час розслідування воєнних злочинів, що пояснюється необхідністю для слідчого, прокурора, адвоката та/або суду, з одного боку, орієнтуватися у значному масиві нормативно-правових актів та їхніх положень, які регулюють матеріальні, процесуальні та організаційні аспекти міжнародного кримінального судочинства, а з іншого – розуміти та правильно застосовувати військову, правову, дипломатичну, політичну термінологію, яка описує явища і процеси,

що перебувають на перетині військової сфери, кримінального права, політичної діяльності та міжнародних відносин.

Важливим критерієм у цьому процесі є володіння суб'єктом доказування високим рівнем комунікативних навичок, тактико-психологічних прийомів і здатністю ефективно взаємодіяти з широким колом осіб, незалежно від їхнього громадянства, національності, соціального статусу, професійної належності, віку чи інших характеристик. У межах цього підходу у науковій літературі виокремлюються особливості проведення допитів осіб з числа військовополонених чи військових командирів [81, с. 132-141], потерпілих від сексуального насильства з числа малолітніх та неповнолітніх осіб [71, с. 12-16], осіб, які перебувають за межами України, у тому числі тих, хто залишив територію України з метою еміграції чи постійної еміграції [174, с. 116-189]. Окрему увагу приділяється особливостям проведення допитів під час розслідування воєнних злочинів у режимі відеоконференції, у судовому засіданні в присутності слідчого суддя тощо [175].

Отже, специфіка допиту під час розслідування воєнних злочинів визначається сукупністю взаємопов'язаних чинників, які доцільно диференціювати за їх змістом та характером впливу на організацію і тактику проведення цієї слідчої (розшукової) дії. До таких характеристик слід віднести:

а) обставини пов'язані із подією кримінального правопорушення, зокрема, час, місце, спосіб, особа-винного, мета, мотиви, масштаб і характер наслідків тощо.

б) процесуальний статус допитуваної особи та її роль у досліджуваних подіях. Залежно від того чи є особа потерпілим, свідком, підозрюваним може змінюватись предмет допиту, його завдання, особливості встановлення психологічного контакту та тактика отримання інформації;

в) соціальні, вікові, психологічні, професійні, культурні та інші особистісні характеристики допитуваних осіб, а також їх життєвий досвід і характер сприйняття події, що підлягають дослідженню. Особливої уваги потребує взаємодія з особами, які перебували в умовах збройного конфлікту,

зазнали насильства, психологічних травм та інших травматичних впливів, а також із дітьми та іншими вразливими категоріями осіб;

г) місце, час і умови проведення допиту, зокрема місце перебування допитуваної особи, можливість її безпечної участі у процесуальній дії, необхідність проведення допиту за межами України або із застосуванням засобів дистанційної комунікації тощо;

г) специфіку слідчої ситуації, яка формується під впливом сукупності об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризують наявність обсягу доказової інформації, характер взаємовідносин між учасниками кримінального провадження, позиція та поведінка допитуваної особи, її актуальний психологічний стан, готовність до комунікативної співпраці та особливості комунікативної взаємодії безпосередньо під час допиту.

Таким чином, особливості допит у кримінальних провадженнях про воєнні злочини визначаються не окремою обставиною, а комплексом взаємопов'язаних чинників, урахування яких обумовлює вибір відповідних організаційних, психологічних і тактичних прийомів його проведення. До прикладу, під час допитів потерпілих від воєнних злочинів застосовуються травма-інформовані методики, що передбачають створення безпечного середовища, адаптацію комунікативної стратегії до психоемоційного стану особи та використання прийомів відновлення пам'яті без навіювання інформації [75, с. 138-149; 176, с. 28-34]. При допиті військових командирів основний акцент робиться на встановленні елементів командної відповідальності, тоді як при допиті військовополонених і членів збройних формувань – на з'ясуванні їх статусу комбатанта, фактичної участі в бойових діях, причетності до вчинення воєнних злочинів та інших злочинів пов'язаних із збройним конфліктом. Важливою складовою у цьому процесі є залучення свідків, здатних підтвердити зв'язки між безпосередніми виконавцями та організаторами, які відповідальні за координацію дій сторін у збройному конфлікті.

У кримінальних провадженнях про воєнні злочини осіб, які підлягають допиту, умовно можна поділити на дві основні групи. До першої віднести

очевидців воєнних злочинів. Другу групу складають особи, які не були безпосередніми очевидцями протиправних діянь, проте володіють необхідною інформацією, що має доказове значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Серед очевидців, можна виокремити осіб, які у процесуальному розумінні є свідками або потерпілими, та в окремих випадках – підозрюваними, якщо вони були безпосередніми учасниками події злочину. Залежно від характеру завданої шкоди потерпілих можна диференціювати на жертв воєнних злочинів, осіб, яким заподіяно моральної, матеріальної, фінансової чи фізичної шкоди, а також родичів загиблих. Потерпілі також можуть бути класифіковані і за ступенем тяжкості наслідків заподіяної шкоди, на осіб, які потребують психологічної допомоги, стаціонарного лікування чи госпіталізації, а також на тих, кому необхідна невідкладна медична допомога або тривала реабілітація.

Окремим критерієм класифікації є правова природа потерпілої сторони, відповідно до якої останніх можна диференціювати на фізичних чи юридичних осіб. Це має значення для визначення характеру завданої шкоди, особливостей проведення допиту, а також способів фіксації і документування збитків [177, с. 61-68].

Важливе значення для відмежування вразливих учасників процесу має також розмежування потерпілих за віковими характеристиками, зокрема малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх, осіб похилого віку та тих які мають обмежені фізичні можливості. Ця класифікація зумовлює специфіку тактики допиту з урахуванням психологічних особливостей допитуваних, рівня їх соціального та інтелектуального розвитку, а також необхідності застосування додаткових процесуальних гарантій безпеки і захисту відповідно до міжнародних стандартів розслідування воєнних злочинів.

Водночас потерпілих доцільно диференціювати і за статевою ознакою, виокремлюючи жінок та чоловіків. Такий підхід має значення з огляду на специфіку окремих категорій воєнних злочинів, зокрема тих, що пов'язані із сексуальним насильством або іншими формами гендерно зумовлених посягань.

Окремим критерієм класифікації є належність особи до військової служби або її участь у збройному конфлікті. У зв'язку з цим потерпілих можна групувати на військовослужбовців, представників правоохоронних органів чи спеціальних служб, осіб, безпосередньо залучених до збройного конфлікту, а також цивільних осіб, які не брали участі у воєнних діях. Окрему категорію можуть становити особи, що користуються спеціальним захистом та імунітетом відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, що також впливає на особливості їх допиту та забезпечення процесуальних гарантій.

За аналогічним підходом може бути здійснена диференціація підозрюваних. З огляду на специфіку воєнних злочинів таких осіб доцільно класифікувати за кількома основними ознаками. Зокрема, представників військово-політичного керівництва воюючої сторони, її вищий та середній командний склад, військовослужбовців нижчої ланки (сержантський і рядовий склад), осіб, які перебувають у статусі військовополонених та інших учасників збройного конфлікту причетних до вчинення воєнних злочинів.

До останніх можуть бути віднесені, зокрема, учасники незаконних збройних формувань, представники окупаційних адміністрацій чи допоміжних структур залучених до забезпечення воєнних дій або окупаційного режиму на відповідній території. Така диференціація має важливе значення для визначення слідчим оптимальної тактики допиту з урахуванням службового становища, ролі у вчиненні кримінального правопорушення, рівня обізнаності щодо обставин події, а також особливостей психологічних характеристик допитуваної особи.

Залежно від обставин учинення діяння та його наслідків допит може бути класифікований за місцем та умовами його проведення. Зокрема, він може здійснюватися у службовому приміщенні органів досудового розслідування, на місці події, за місцем проживання допитуваної особи або в місцях її тимчасового перебування. У цьому контексті важливого значення набуває належна організація до проведення допиту. Доцільним є визначення слідчих, відповідальних за його проведення, а в разі необхідності – залучення уповноважених працівників для виконання окремих процесуальних дій. При

цьому особи, які безпосередньо здійснюють або беруть участь у допиті, повинні мати заздалегідь підготовлений перелік питань, план допиту або структурований опитувальник, спрямований на всебічне та повне з'ясування обставин кримінального правопорушення [177, с. 61-68].

В умовах евакуації або переміщення населення допит має організовуватись шляхом направлення слідчого до місць тимчасового проживання допитуваних осіб, або через виконання окремих доручень (запитів) щодо проведення відповідних слідчих (розшукових) дій. Крім того, сучасні процесуальні можливості дають змогу проводити допит з використанням технічних засобів зв'язку у режимі відеоконференції. Проведення допиту в дистанційному режимі можливе за умов належної технічної підтримки (ст. 232 КПК України) [128]. У цьому контексті організація допиту потребує врахування низки обставин, серед яких можливість ідентифікації допитуваної особи, визначення її процесуального статусу, характеру показань та їх доказового значення, ступеню причетності допитуваної особи до розслідуваної події, а також обраної слідчим тактика допиту.

Це означає, що проведення допиту під час розслідування воєнних злочинів вимагає ретельної і конструктивної підготовки, яка передбачає не лише оволодіння компетентними знаннями національного і міжнародного законодавства, але й практичними вміннями і навичками комунікативної взаємодії з учасниками збройного конфлікту, які виступають суб'єктами кримінально-процесуальних правовідносин.

У цьому контексті допит доцільно розглядати як цілеспрямовану, заздалегідь підготовлену діяльність з отримання доказової інформації від осіб, які мають безпосередній або опосередкований зв'язок із розслідуваним правопорушенням. Як наслідок, це обумовлює специфіку встановлення фактичних обставин і напрямків подальшої процесуальної діяльності у процесі розслідування воєнних злочинів. На цих особливостях зосереджують увагу І. Главюк і Т. Тетерятник [76, с. 394-398]. Досліджуючи обставини, які підлягають встановленню під час розсуджування воєнних злочинів, вчені

підтримують думку окремих науковців [178, с. 74-90], акцентуючи увагу на якісному проведенні допиту, який потребує окремої підготовки та професійної компетентності. При цьому правильне визначення предмета допиту та його учасників, на думку дослідників, забезпечує цілеспрямованість процесу доказування, сприяє усуненню інформаційних прогалин і встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні. На цьому зосереджується увага у положеннях Римського статуту ІСС, де у ст. 54 зазначено, що істина встановлюється під час розслідування кримінального правопорушення та охоплюється сукупністю фактів і обставин, які підтверджують чи спростовують винуватість осіб у вчиненні злочинів визначених статутом [80]. Як наслідок ці аспекти детермінують мету і функціональне призначення допиту, статус його учасників, а також форму, організацію, підготовку та особливості проведення.

У наведеному аспекті цю процесуальну дію можна класифікувати за юрисдикційною ознакою на допит, проведений у межах національного чи міжнародного кримінального судочинства. У цьому контексті, допит є важливим засобом зі збору, перевірки та оцінки доказової інформації для потреб міжнародної кримінальної юстиції. Зокрема, відповідно до ст. 54 Римського статуту ІСС [80], прокурор ІСС має право клопотати перед Палатою досудового провадження про виклик на допит підозрюваних, потерпілих чи свідків. Стаття 55 Римського статуту ІСС [80] встановлює заборону щодо примусу у наданні показань підозрюваним, а також забезпечує захист учасників провадження від психологічного тиску, тортур та інших порушень прав і свобод людини. Це визначає баланс між слідчими повноваженнями прокурора (ст. 54) і відповідними правами учасників кримінального провадження щодо надання показань (ст. 55).

Окрім цього, Римській статут ІСС передбачає можливість прокурора щодо ініціювання співпраці з державами-учасницями для проведення допиті осіб, які перебувають у їх юрисдикції, а також звертатися з клопотанням (запитом) до компетентних органів цих держав щодо здійснення процесуальних дій за принципом «*inter alia*» (серед іншого), у рамках міжнародного співробітництва.

Така процедура забезпечує дотримання міжнародних процесуальних стандартів під час розслідування злочинів, що підпадають під юрисдикцію ІСС. Саме тому до національного кримінального процесуального законодавства були внесені зміни відповідно до яких особа стосовно якої надійшло прохання суду про її допит як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного чи обвинуваченого, користується процесуальними правами передбаченими національним процесуальним законодавством для відповідного учасника провадження, а також гарантіями визначеними нормами міжнародного кримінального судочинства (ст. 625 КПК України) [42].

Як результат це вимагає від суб'єктів доказування належної уваги щодо організації підготовки та проведення допитів широкого кола осіб, залучених до подій збройного конфлікту або постраждалих від його наслідків. До них, зокрема належать військовослужбовці сторін конфлікту, військовополонені, права яких визначаються нормами міжнародного гуманітарного права, особи зі спеціальним статусом (медичний та духовний персонал, представники гуманітарних місій та інші категорії, які користуються міжнародним захистом тощо), працівники критичної інфраструктури, штатне функціонування якої було порушено внаслідок бойових дій, мешканці зруйнованих або окупованих населених пунктів, включно з внутрішньо переміщеними особами, особи, які стали очевидцями або учасниками масових порушень прав людини чи протиправного застосування сили, особи, що перебувають у тимчасовій окупації або незаконному утриманні, учасники добровольчих формувань територіальних громад, працівники сил оборони та безпеки, задіяні у фіксації наслідків обстрілів та руйнувань, іноземні громадяни, журналісти, волонтери, представники міжнародних організацій і спостережних місій, діяльність яких пов'язана з документуванням наслідків збройного конфлікту, представники міжнародних збройних формувань залучених у збройному конфлікті як на добровільній, так і на уніфікованій основі тощо.

У цьому контексті, проведення допиту у провадженнях про воєнні злочини потребує комплексного підходу, що передбачає одночасне врахування вимог

кримінального процесуального законодавства та специфічних характеристик воєнних злочинів. До таких характеристик належать криміналістичні та психологічні аспекти, які обґрунтовують контекст події та особливості учасників події. У широкому розумінні це формує коло осіб, яких необхідно допитати та структуру обставин, що підлягають встановленню у провадженнях про воєнні злочини.

Висновок до першого розділу

1. Аналіз наукових джерел засвідчив комплексний характер розроблення проблеми допиту в межах кримінального процесу, криміналістики, логіки та юридичної психології. Установлено, що основна увага науковців зосереджувалася на процесуальних, організаційних, тактичних і комунікативних аспектах його проведення, що зумовило формування широкого спектра наукових підходів до визначення сутності, змісту, завдань та засобів реалізації допиту у кримінальному провадженні.

У кримінально-процесуальному аспекті проблеми допиту розглядаються крізь призму досудового та судового провадження з урахуванням його процесуальної форми, суб'єктного складу, видів слідчих і судових дій, а також предмета, меж і засобів доказування. У криміналістичному аспекті допит досліджується як складна пізнавальної діяльності слідчого та одна із основних слідчих дій, спрямована на отримання доказової та орієнтуючої інформації. У межах юридичної психології увага зосереджується на закономірностях формування, забезпечення та відтворення інформації особою, особливостях її сприйняття, механізмах пам'яті, емоційно-психологічних станах допитуваного, а також особливостях комунікативної взаємодії та встановлення психологічного контакту. У цьому простежується взаємозв'язок знань та їх інтеграція у криміналістику, яка трансформує їх результати у прикладні засоби, методи і прийоми до розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням

конкретних слідчих ситуацій, завдань розслідування та особливостей учасників кримінального провадження.

Водночас значний науковий доробок переважно сформований на основі загальної проблематики допиту та особливостей розслідування традиційних категорій кримінальних правопорушень. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення допитів у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, з урахуванням специфіки предмета доказування, особи допитуваного, характеру відомостей, що підлягають встановленню, особливостей комунікативної взаємодії з окремим учасниками провадження, а також вимог міжнародних актів, вироблених стандартів та практики міжнародних судових інстанцій.

У цьому контексті наукові дискусії переважно мають загальний характер, а окремі їх положення дотично окреслені чи майже не опрацьовані. Посилює актуальність у цьому напрямку результати емпіричних досліджень, які засвідчують, що на якість процесу доказування під час розслідування воєнних злочинів впливає: а) відсутність або ж неможливість забезпечити допит окремих учасників кримінального провадження (100% респондентів); б) формальний і недостатньо змістовний підхід до підготовки (організації) та тактики проведення допитів (86% респондентів); в) недостатній рівень комунікативних умінь і навичок (здібностей), необхідних для проведення допитів (84% респондентів); г) несприятливий психологічний стан допитуваної особи (89% респондентів); г) проведення допитів підозрюваних, свідків і потерпілого через значний проміжок часу після виявлення злочину (83% респондентів).

Дослідження у цій сфері сприятиме розвитку новітніх для криміналістичної науки тактичних приймів і засобів (методів) фіксації доказової інформації, необхідної для встановлення обставин кримінального правопорушення у складних умовах доказування. Оскільки на сучасному етапі розвитку криміналістичних знань суттєве значення мають міжнародно-правові норми, прецедентна практика міжнародного судочинства та практики застосування рішень Європейського суду з прав людини. Уніфікація

міжнародних стандартів доказування зокрема щодо розслідування воєнних злочинів з урахуванням кращої міжнародної практики у майбутньому створить умови глобалізації криміналістичної науки, що суттєво розширить сферу її практичного застосування. Це трансформує уявлення про предмет нової криміналістики, який охоплюватиме закономірності дослідження інформації у контексті різноманітних правових явищ, що мають юридичне значення. Така перспектива, позначиться й на розвитку вчення про допит включаючи у криміналістичну доктрину нові підходи його проведення.

2. Встановлено, що концепція воєнного злочину як самостійної категорії міжнародного кримінального права вперше отримала нормативне закріплення у Статуті Міжнародного військового трибуналу 1945 року (Лондонському статуті). В подальшому це лягло в основу міжнародного судочинства.

Характерними рисами міжнародних злочинів є не лише такі елементи як суспільна небезпечність, винність, протиправність та карність. Ці діяння посягають на загальновизнані норми міжнародного права, що формують міжнародний правопорядок та раціоналізують солідарне кримінальне переслідування з боку міжнародної спільноти. Тому, цей термін можна охарактеризувати як девіантну поведінку суб'єкта кримінального правопорушення, що посягає на міжнародно визнані цінності, порушення яких створює глобальну загрозу для світового співтовариства в рамках міжнародного миру і безпеки.

Основна характеристика міжнародних злочинів полягає: а) їх зміст у національному законодавстві реалізований під впливом міжнародного права, яке детально їх характеризує; б) їх вчинення є підставою для здійснення міжнародного кримінального правосуддя; в) кримінальне переслідування осіб винних у їх вчиненні, здійснюється за принципом універсальної юрисдикції через відповідні національні та/або міжнародні механізми.

Сучасну систему міжнародних злочинів можна розділити на дві групи: а) злочини, що можуть вчинятися як у мирний період, так і під час збройних

конфліктів (злочини проти людства; геноцид); б) злочини, що вчиняються під час збройних конфліктів (злочин агресії; воєнні злочини).

Воєнні злочини обґрунтовуються нормами міжнародного гуманітарного права. Однією із ключових вимог є те, що вони контекстуально пов'язані зі збройним конфліктом та спричиняють досить серйозний негативний вплив не лише на його учасників, але й на інших осіб та/або майно, що підпадають під його захист, оскільки грубо порушують вимог щодо: а) гуманного ставлення до осіб, які перебувають під його захистом; б) неналежного розмежування воєнних цілей; в) здійснення атак, які не виправдовують спричинені втрати та є надмірними; г) вибіркості об'єкту атаки та застосування заборонених засобів і методів ведення війни.

Воєнні злочини охоплюють широкий аспект суспільно небезпечних діянь. У цьому контексті їх пропонується класифікувати за: а) видом збройного конфлікту у межах якого вони вчинені; б) місцем вчинення; в) протиправною спрямованістю суб'єкта посягання; г) способом вчинення; г) характером і масштабами наслідків; д) суб'єктом вчинення; е) формою співучасті; є) метою і мотивами вчинення.

Тому у національному контексті положення закону України про кримінальну відповідальність щодо вчинення воєнних злочинів тлумачаться у взаємозв'язку як з відповідними міжнародно-правовими актами, які регулюють суспільні відносини під час збройного конфлікту, визначають відповідні заборони та відповідальність за їх порушення. Це визначає особливий характер розслідування воєнних злочинів якій залежать від елементного складу відповідного виду порушення і його правової характеристики, що відображає: а) наявність збройного конфлікту як обов'язкової умови їх вчинення; б) соціально-правовий статус суб'єкта правопорушення та його місце в системі воєнно-політичного устрою; в) індивідуально-правові особливості інших учасників злочинної події; г) характер об'єкта злочинного посягання; г) спосіб реалізації злочинних дій; д) суспільно небезпечні наслідки та їх характер;

е) причинно-наслідковий зв'язок між протиправною діяльністю і злочинними наслідками; є) мета і мотиви, які сприяли протиправній поведінці.

3. Допит є одним із найяскравіших практичних проявів гносеологічної природи процесу доказування, він уособлює пізнавальну діяльність суб'єкта доказування у вербально комунікативній формі, в межах якої відбувається отримання, перевірка та оцінка доказової інформації. У цьому сенсі допит виступає не лише процесуальним засобом, але й як інтелектуально-комунікативний механізм реконструкції минулої події на основі її когнітивного відображення у свідомості особи, яка його проводить. Допит поєднує в собі риси процесуальної дії, пізнавального процесу, комунікативного акту, а також логічного засобу (методу), способу (інструменту) встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення.

Функціональні можливості допиту надзвичайно широкі, що свідчить про універсальність цієї слідчої дії як інструменту отримання доказової інформації не лише під час досудового розслідування, але й судового провадження. У цьому контексті прослідковується основна мета допиту, яка полягає в отриманні: а) показань, що мають правову силу доказу та можуть бути використані для обґрунтування вини чи невинуватості особи; б) інформації, яка може виступати орієнтиром для проведення інших процесуальних дій, або бути підставою для початку нового кримінального провадження.

Основна відмінність між показаннями отриманими під час досудового розслідування та в ході судового провадження, полягає у їх доказовому значенні. Показання отримані під час допиту на досудовій стадії набувають доказового значення, лише після їх фіксації у відповідному протоколі згідно з вимогами кримінального процесуального законодавства. У судовому провадженні показання стають доказами відразу після їх відтворення незалежно від подальшого протоколювання. Це означає, що в межах досудового розслідування допитувана особа виступає джерелом інформації, тоді як надані нею показання набувають доказового значення лише за умов їх фіксації у відповідному протоколі, який є джерелом доказів. На стадії ж судового провадження особа,

яка допитується, водночас є і джерелом інформації, і джерелом доказів, а надані нею показання є доказами у самому акті відтворення.

Допит є специфічним комунікаційним процесом між людьми – відповідними суб'єктами кримінально-процесуальних правовідносин. У цьому контексті, окремого значення набуває встановлення психологічного контакту. Специфіка психологічного контакту полягає у тому, що його функціональним призначенням є отримання не будь-якої інформації, а саме доказової, здобутої з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та належної предмету доказування у конкретному кримінальному провадженні. Тому допит належить до найбільш складних процесуальних дій. Особливої значущості це набуває під час розслідування воєнних злочинів, що пояснюється необхідністю для слідчого, прокурора, адвоката та/або суду, з одного боку, орієнтуватися у значному масиві нормативно-правових актів, які регулюють матеріальні, процесуальні та організаційні аспекти національного і міжнародного кримінального судочинства, а з іншого – розуміти та правильно застосовувати військову, правову, дипломатичну, політичну термінологію, яка описує явища і процеси, що перебувають на перетині військової сфери, кримінального права, політичної діяльності та міжнародних відносин.

Важливим критерієм у цьому процесі є володіння суб'єктом доказування високим рівнем комунікативних навичок, тактико-психологічних прийомів і здатністю ефективно взаємодіяти з широким колом осіб, незалежно від їхнього громадянства, національності, соціального статусу, професійної належності, віку чи інших характеристик. Тому специфіка допиту під час розслідування воєнних злочинів визначається: а) обставинами пов'язаними з подією кримінального правопорушення (час, місце, спосіб, особа-винного, мета, мотиви, масштаб і характер наслідків тощо); б) процесуальним статусом допитуваного та її роллю у досліджуваних подіях; в) соціальними, віковими, психологічними, професійними, культурними та іншими особистісними характеристиками допитуваних; г) місцем, часом і умови проведення допиту; г) специфікою слідчої ситуації, яка формується під впливом об'єктивних і

суб'єктивних обставин, що характеризують наявність обсягу доказової інформації, характер взаємовідносин між учасниками кримінального провадження тощо.

У кримінальних провадженнях про воєнні злочини осіб, які підлягають допиту, можна поділити на дві основні групи: а) очевидців воєнних злочинів; б) осіб, які володіють необхідною інформацією, що має доказове значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Серед очевидців, можна виокремити: а) свідків; б) потерпілих; в) в окремих випадках – підозрюваних. Залежно від характеру завданої шкоди потерпілих можна диференціювати на: а) жертв воєнних злочинів; б) осіб, яким заподіяно моральної, матеріальної, фінансової чи фізичної шкоди; в) родичів загиблих. За ступенем тяжкості наслідків заподіяної шкоди потерпілих можна диференціювати на осіб, які потребують: а) психологічної допомоги; б) стаціонарного лікування чи госпіталізації; в) тих, кому необхідна невідкладна медична допомога або тривала реабілітація.

Окремим критерієм класифікації є правова природа потерпілої сторони, відповідно до якої останніх можна диференціювати на фізичних чи юридичних осіб. Для відмежування вразливих учасників процесу потерпілих можна групувати за віковими характеристиками та тих, які мають обмежені фізичні можливості. Водночас потерпілих доцільно диференціювати і за статевою ознакою, виокремлюючи жінок і чоловіків. Такий підхід має значення з огляду на специфіку окремих видів воєнних злочинів, зокрема тих, що пов'язані із сексуальним насильством або іншими формами гендерно зумовлених посягань.

Окремим критерієм класифікації є належність особи до військової служби або її участь у збройному конфлікті де потерпілих можна диференціювати на: а) військовослужбовців; б) представників правоохоронних органів чи спеціальних служб; в) осіб, безпосередньо залучених до збройного конфлікту; г) цивільних осіб, які не брали участі у воєнних діях. Окрему категорію можуть становити особи, що користуються спеціальним захистом та імунітетом відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, що також впливає на

особливості їх допиту та забезпечення процесуальних гарантій. Ця класифікація зумовлює специфіку організації і тактики допиту з урахуванням психологічних особливостей допитуваних, рівня їх соціального та інтелектуального розвитку, а також необхідності застосування додаткових процесуальних гарантій безпеки і захисту відповідно до міжнародних стандартів розслідування воєнних злочинів.

За аналогічним підходом може бути здійснена диференціація підозрюваних, а саме: а) представників військово-політичного керівництва воюючої сторони; б) вищий та середній командний склад; в) військовослужбовців нижчої ланки (сержантський і рядовий склад); г) осіб, які перебувають у статусі військовополонених; ґ) інших учасників збройного конфлікту причетних до вчинення воєнних злочинів (учасники незаконних збройних формувань, представники окупаційних адміністрацій тощо). Це має важливе значення для визначення слідчим оптимальної тактики допиту з урахуванням службового становища, ролі у вчиненні кримінального правопорушення, рівня обізнаності щодо обставин події, а також особливостей психологічних характеристик допитуваної особи.

Залежно від обставин учинення діяння та його наслідків допит може бути класифікований за місцем та умовами його проведення. Зокрема, він може здійснюватися у службовому приміщенні органів досудового розслідування, на місці події, за місцем проживання допитуваної особи або в місцях її тимчасового перебування (евакуації, еміграції, лікування тощо). У цьому контексті організація допиту потребує врахування низки обставин, серед яких можливість ідентифікації допитуваної особи, визначення її процесуального статусу, характеру показань та їх доказового значення, ступеню причетності допитуваної особи до розслідуваної події, а також обраної слідчим тактика допиту.

Тому проведення допиту під час розслідування воєнних злочинів вимагає ретельної і конструктивної підготовки. У цьому контексті допит доцільно розглядати як цілеспрямовану, заздалегідь підготовлену діяльність з отримання доказової інформації від осіб, які мають безпосередній або опосередкований

зв'язок із розслідуваним правопорушенням. Ці аспекти детермінують мету і функціональне призначення допиту, статус його учасників, а також форму, організацію, підготовку та особливості проведення.

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

2.1. Обставин, що підлягають встановленню під час допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини

Окресливши предмет доказування у провадженнях про воєнні злочини можна з'ясувати та охарактеризувати коло обставин, які підлягають встановленню під час їх розслідування [164, с. 119-161; 162]. Це пояснюється тим, що процес доказування складається із системи наукових положень, що охоплюють широкий та багатогранний предмет дослідження. Одним із основних компонентів цього вчення є доказове право, яке визначає систему юридичних норм, що регулюють мету, зміст, порядок, межі, засоби та правові механізми збирання, дослідження, перевірки, закріплення і оцінки доказів та їх обґрунтованість і вмотивованість у формуванні процесуальних висновків [179, с. 12-26; 180, с. 56-67].

У свою чергу, доказування перебуває у тісному взаємозв'язку з криміналістичною теорією фіксації доказів. Особливо виражено цей взаємозв'язок проявляється під час дослідження допит, який має виражений законом порядок проведення, передбачає відповідне коло учасників, їхні права та обов'язки, а також предмет і межі дослідження. Тобто результати допиту мають доказове значення, підлягаю належній фіксації, а їх перевірка, оцінка і використання залежить від повноти, точності і якості отриманих показань.

Вітчизняна теорія і практика кримінального процесу розглядають доказування як діяльність, що спрямована на збирання, перевірку та оцінку інформації, яка має значення для вирішення завдань кримінального провадження [181, с. 157-170]. Цей підхід узгоджується з положеннями ч. 2 ст. 91 КПК України [42], де увесь процес доказування тісно взаємопов'язаний із метою кримінального провадження, його основоположними засадами, правами

та обов'язки його учасників, порядком проведення процесуальних дій та ухвалення відповідних рішень.

Збирання ж доказів є процесом із отримання, фіксації та накопичення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження і забезпечують встановлення обставин, які підлягають встановленню. У загальному розумінні процес доказування передбачає здійснення процесуальних дій, спрямованих на виявлення, витребування, отримання та процесуальну фіксацію фактичних даних з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства. З цього приводу у науковій літературі збирання доказів визначається як регламентований кримінальним процесуальним законодавством порядок проведення процесуальних дій уповноваженими учасниками кримінального провадження в межах їх повноважень [182, с. 280-283].

Тобто, збирання доказів можна розглядати як процес пізнавальної діяльності суб'єктів доказування щодо виявлення, отримання, фіксації та збереження відомостей та/або даних, що мають доказове значення, відображають фактичні обставини кримінального правопорушення, з урахуванням можливих когнітивних та психологічних чинників, що можуть впливати на їх сприйняття та оцінку. Це узгоджується із положеннями ст. 94 КПК України, згідно з якими слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд оцінюють докази відповідно до свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому дослідженні всіх обставин справи, з дотриманням вимог, передбачених законом. Вони оцінюють кожен доказ з точки зору його належності, допустимості, достовірності, а їх сукупність – достатності і взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [42].

З цього приводу деякі дослідники зазначають, що пізнання події кримінального правопорушення відбувається через внутрішнє переконання суб'єкта доказування, у свідомості якого формується власна модель цієї події [183, с. 94]. Однак це не означає, що дане судження базується на самовпевненості чи особистих уподобаннях. Воно має бути сформульоване на основі всебічного, об'єктивного та неупередженого аналізу зібраних доказів, що

передбачає оцінку їх належності, допустимості, достовірності та достатності (повноти).

Навіть якщо кількість отриманих доказів є обмеженою, їхня якість, надійність і відповідність процесуальному закону можуть бути достатньою для формування обґрунтованих висновків у процесі розслідування. Це підтверджується й вимогами до належного забезпечення доказування. Саме тому збирання доказів відноситься до особливого аспекту процесуальної діяльності. Визначення цього процесу міститься в положеннях статей 91 та 93 КПК України [42], які окреслюють факти та обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні. Ці обставини мають загальний характер для всіх форм та стадій кримінального провадження та визначаються – предмет доказування.

У процесії пізнавальної діяльності об'єкт дослідження визначає його предмет [184, с. 64]. У контексті теорії доказування об'єкт і предмет дослідження мають специфічне значення. Об'єктом дослідження є конкретна кримінально-правова ситуація чи подія визначена законодавством, що регулює кримінальну відповідальність. Усі факти, що пов'язані з цією ситуацією і які підтверджують або спростовують вину особи у вчиненні правопорушення, в межах доказування, є його предметом.

Предмет доказування тісно пов'язаний з його межами. Межі предмету доказування визначають обсяг фактичних даних та обставини, що необхідно встановити і дослідити під час розслідування. Правильне вирішення цих обставин та їх повне і об'єктивне дослідження дозволяє підвищити ефективність цього процесу, що є однією із основних передумов успішного вирішення завдань кримінального провадження [181, с. 76].

З цього можна зробити висновок, що межі доказової діяльності у кримінальному процесі визначаються кінцевим результатом, який полягає у досягненні поставленої мети – встановленні всіх юридично значущих фактів і обставин. При цьому, предмет доказування включає детальне дослідження відомостей та/або даних, визначених законом, і спрямованих на вирішення

завдання кримінального провадження. Обсяг, характер і межі цього дослідження значною мірою залежать від обставин конкретного правопорушення, що враховуються під час кримінально-правової оцінки діяння.

Оскільки процес пізнання будь-якого кримінального правопорушення відбувається опосередковано на основі фактів, що містять інформацію про ознаки конкретного суспільно небезпечного діяння, саме вони дають уявлення про досліджувані явища, які в кримінальному процесі іменуються фактичними даними. Останні, у свою чергу, є різновидом доказової інформації, оскільки їх походження, способи отримання та фіксації визначаються процесуальним законодавством [185, с. 67-83].

Як зазначає В. Зеленецький [186, с. 240-256], фактичні дані існують в реальній дійсності, незалежно від діяльності органів та посадових осіб, наділених владними повноваженнями здійснювати розслідування. Водночас, для надання їм доказового оцінки вони мають бути належним чином зафіксовані та відображені у відповідних процесуальних джерелах. Для досягнення цієї мети, процес доказування передбачає взаємодію суб'єкта доказування з носієм інформації про кримінальне правопорушення, що дозволяє отримати відомості, які мають доказове значення і можуть бути перевірені, без суб'єктивної інтерпретації чи оціночних суджень.

З цього приводу, Р. Благута, Ю. Гуцуляк, О. Дуфенюк та деякі інші дослідники наголошують, що у кримінальному судочинстві встановлення обставин має відносний характер, де акцент ставиться не стільки на сам процес, скільки на результат [183, с. 97-102]. Під час кримінального провадження мають бути встановлені обставини, що відносяться до події кримінального правопорушення. Незважаючи на те, що ані матеріальний, ані процесуальний кримінальний закон не надає чіткої відповіді щодо цього поняття, цілком очевидно, що будь-яке кримінальне правопорушення є результатом людської діяльності, що відбулося у минулому, у певному місці, часі, за конкретних обставин та має передбачені законом ознаки, що визначають кримінальну відповідальність (ст. 91 КПК України) [42].

Встановлення цих обставин є необхідною умовою для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, оскільки вони дозволяють визначити, чи відповідають дії/бездіяльність особи критеріям складу конкретного суспільно небезпечного діяння. Відтак, правильне визначення предмету доказування є основою для коректної кваліфікації кримінального правопорушення [187, с. 351-355].

Попри це, положення статей 91 та 93 КПК України [42], визначають лише загальний обсяг обставин, що підлягають встановленню на усіх стадіях кримінального процесу, за винятком стадії виконання судових рішень. Залежно від виду кримінального правопорушення, способу вчинення, особи-злочинця, мотивів тощо ці обставини індивідуалізуються або набувають специфічних характеристик [181, с. 78].

Складність процесу доказування у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, а відтак визначення його предмету, зумовлена банкетним характером диспозиції ст. 438 КК України [128], яка потребує додаткової конкретизації через міжнародно-правові акти та прецедентну практику їх правозастосування. Відповідно, органи досудового розслідування зобов'язані здійснювати кримінальне провадження у межах національного правового регулювання, якщо воно відповідає міжнародним стандартам визначених Римським статутот ІСС, що є фундаментальним але не єдиним інструментом міжнародного кримінального правосуддя. На цьому зосереджує увагу й сама національна система судочинства [175].

Тому визначення предмету допиту під час розслідування воєнних злочинів набуває специфічних ознак, зумовлених особливостями предмета доказування, його об'єктивними та суб'єктивними характеристиками, що визначають учасників правопорушення, їхні мотиви, способи реалізації злочинних намірів, характер і масштаб суспільно-небезпечних наслідків, а також обставини, що можуть свідчити про системність, масовість і організованість протиправних вчинків та їх зв'язок із політичними чи військовими планами, стратегіями та/або структурами.

З цього приводу О. Агаркова [137, с. 78-82] зауважує, що під час виявлення та фіксації воєнних злочинів, діяльність суб'єкта доказування має бути зосереджена на встановленні, як загальних елементів передбачених ст. 91 КПК України [42], що характеризують подію кримінального правопорушення, так й індивідуальних (специфічних, контекстуальних) фактів та обставин конкретного протиправного вчинку, що дає змогу чітко визначити особливості об'єктивної сторони цього правопорушення та здійснити його кримінально-правову кваліфікацію. У правовому розумінні це є важливим для початку досудового розслідування, а також для визначення його предметної, персональної та/або територіальної підслідності. Як зазначає С. Січко, коректне та своєчасне визначення юрисдикційної компетентності у кримінальних провадженнях, є важливою передумовою ефективного виконання його завдань [188, с. 32-35].

Недотримання вимог щодо належної кваліфікації кримінального правопорушення та його процесуальної підслідності може призвести до неправильного застосування методик зі збору та аналізу доказової інформації, що негативно впливає на якість кримінального провадження. У межах правоохоронної практики це може призвести до втрати важливих доказів і викривленню їхньої оцінки, що ускладнює реалізацію правосуддя та підвищує ризики ухвалення помилкових рішень [189].

Тобто, якщо взяти до уваги умисне вбивство як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 115 КК України [128], то саме по собі це протиправне діяння не набуває ознак воєнного злочину доти, доки не буде встановлений його зв'язок зі збройним конфліктом та порушення відповідних законів та звичаїв війни, передбачених нормами міжнародного гуманітарного права. Це зумовлює необхідність встановлення сукупності контекстуально-обумовлених обставин вчиненого діяння, які визначають його правову кваліфікацію, підслідність, предмет і межі доказування, коло учасників кримінального провадження, методику розслідування та тактику проведення окремих процесуальних дій.

У цьому аспектів В. Репецький та В. Лисик виокремлюють щонайменше чотири загально-контекстуальних особливостей, які є характерними для всіх складів воєнних злочинів а отже потребують доказування і визначають його предмет. Зокрема, до них відносять:

а) дії, що формують об'єктивну сторону воєнних злочинів, що вчиняються виключно під час збройного конфлікту або безпосередньо пов'язані з ним [190, с. 120-125; 191, с. 12-23]. На цю особливість звертають увагу І. Гловюк та Г. Тетерятник зауважуючи, що воєнні злочини можуть бути вчинені виключно в контексті збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру, за умов усвідомлення суб'єктами злочину фактичних обставин, що підтверджують існування такого конфлікту [76, с. 394-398]. Це свідчить про наявність причинно-наслідкового зв'язку між вчиненим діянням та збройним конфліктом. Відповідно, не всі правопорушення, вчинені під час збройного конфлікту, можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини. Наприклад, кримінальні правопорушення з матеріальним складом, які не перебувають у прямому зв'язку зі збройним конфліктом, що відбувається у будь-якій частині території підконтрольній сторонам конфлікту, не можуть розглядатися як воєнні злочини [192, с. 284-294]. Ця обставина ілюструється й у «*Basic Investigative Standards for International Crimes Investigation*» (Основні стандарти розслідування міжнародних злочинів) [193];

б) такі дії повинні посягати на фундаментальні принципи міжнародного гуманітарного права, які встановлюють межі допустимої поведінки сторін та учасників збройного конфлікту;

в) такі дії вчиняються комбатантами або іншими особами, що мають право віддавати накази у межах збройного конфлікту. Це означає, що суб'єкти воєнних злочинів можуть бути лише ті особи, які отримали від держави повноваження щодо участі у збройному конфлікті та виступають його учасниками. Саме на учасників збройного конфлікту та військово-політичне керівництво покладається безпосередній обов'язок дотримуватись норми міжнародного гуманітарного права, оскільки лише вони мають уповноважені вести збройну

боротьбу (військовий супротив) та віддавати накази воєнно-політичного характеру;

г) об'єктом посягань воєнних злочинів є особи, їх права, свободи та майно, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права, а також інші блага, охоронювані нормами цього права, зокрема цивільні об'єкти, культурні цінності, природне середовище, порядок введення воєнних дій і використання засобів або методів ведення війни.

Схожої думки дотримуються інші науковці, додатково зазначаючи, що складність та специфіка розслідувань воєнних злочинів зумовлена не лише необхідністю внесення змін до національного законодавства, які б гармонізували його з міжнародно-правовими стандартами, але й розробленням науково обґрунтованих підходів щодо тактики та методики їх розслідування [143, с. 334-338]. Актуальність розробки методики розслідування воєнних злочинів, а також визначення предмета та меж їх доказування підтверджується судовою практикою, що відображає застосування норм національного законодавства з урахуванням імплементації міжнародних стандартів доказування у національну практику. З цього приводу, варто звернути увагу на вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 23 травня 2022 року у справі № 760/5257/22 [194]. Відповідно до цього рішення, російському військовослужбовцю було інкриміновано воєнний злочин за умисне вбивство цивільної особи під час виконання злочинного наказу. Із матеріалів кримінального провадження встановлено, що засуджений, перебуваючи в зоні бойових дій, помилково сприйняв цивільну особу як загрозу через її телефонну розмову, припускаючи можливість передання інформації про місце розташування та кількість російських військ. Виконуючи злочинний наказ свого військового начальника, він застосував вогнепальну зброю, умисно спричинивши смерть потерпілому, що є воєнним злочином, передбачених нормами міжнародного гуманітарного права.

Проте, аналіз наукових дискусій щодо правової оцінки цієї ситуації дає підстави стверджувати, що окремими дослідниками кваліфікація наведеного

діяння розглядається помилковою. Вони зазначають, що не кожен випадок вбивства цивільної особи під час збройного конфлікту є воєнним злочином. Це пояснюється кількома аспектами, де одним із підходів до оцінки ситуації є аналіз правового статусу цивільної особи в контексті її можливої участі в бойових діях [76, с. 394-398]. Якщо цивільну особу розглядати як суб'єкта, що здійснює передачу інформації про дислокацію збройних формувань противника, її статус щодо нейтралітету може бути втрачений, оскільки такі дії можуть розцінюватися як безпосередня участь у збройному конфлікті. Це призводить до втрати правового імунітету, гарантованого цивільним особам відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Водночас, військовослужбовці РФ, оцінюючи ситуацію, мали переконатися, що телефонна розмова дійсно стосується передачі військової інформації. А це означає, що питання наявності у особи прямого умислу та повного усвідомлення факту порушення норм міжнародного гуманітарного права потребує окремого доведення. У разі, якщо зазначені обставини не можуть бути належним чином доведені, то будь-які сумніви щодо вчинення воєнного злочину слід тлумачити на користь обвинуваченого. Однак це не усуває юридичної відповідальності за сам факт позбавлення життя, оскільки навіть за наявності підозри щодо її можливої участі у воєнних діях необхідно дотримуватися принципів розмежування, пропорційності та необхідності, закріплених у міжнародному гуманітарному праві.

Підтвердженням цьому є низка положень. Зокрема, відповідно до ст. 3 Загальної декларації прав людини, кожній особі гарантоване право на життя, свободу та особисту недоторканність [40]. Частина 1 статті 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначає життя як невід'ємне право кожної людини, яке не може бути свавільно позбавлене [157]. Частина 1 статті 2 Європейської конвенції з прав людини закріплює право кожної людини на життя, водночас передбачаючи винятки [154].

Аналогічні норми містяться й у Женевських конвенціях та Додаткових протоколах до них, що регулюють захист цивільного населення під час збройних

конфліктів. Зокрема, статті 27 та 32 IV Женевської конвенції, забороняють будь-які акти насильства щодо цивільного населення, включно з умисними вбивствами [107], а частина 2 статті 51 Додаткового Протоколу I встановлює заборону вчиняти напади спрямовані проти цивільних осіб та об'єкти цивільного призначення (ст. 52) [127].

Відповідно до ст. 57 зазначеного Протоколу, на сторони конфлікту покладається обов'язок постійно виявляти турботу про захист цивільного населення, цивільних осіб і цивільних об'єктів, а також вживати необхідних заходів для розрізнення військових цілей з об'єктами, що підпадають під особливий захист, з метою запобігання їхнього ураження. Крім того, сторони конфлікту зобов'язані застосовувати всі можливі засоби і методи ведення бойових дій, які не спричиняю помилкових жертв серед цивільного населення, у тому числі випадкових смертей [127].

Отже, під час розслідування воєнних злочинів особливого значення набуває встановлення контекстуальних елементів, які визначають специфіку предмета доказування. При цьому, значна частина обставин, що підлягають встановленню відповідно до ст. 91 КПК України, має перебувати у причинно-наслідковому зв'язку з контекстуальними характеристиками цього правопорушення. З огляду на це, І. Гловюк та Г. Тетерятник [76, с. 394-398] звертають увагу на двоелементну структурну характеристику предмету доказування воєнних злочинів. На думку вчених перший охоплює загальні обставини, передбачені нормами процесуального законодавства та окремими фактами, що залежать від конкретного випадку кримінального правопорушення і специфіки його розслідування. Другий, має контекстуально-правову основу, яка передбачає доведення факту події кримінального правопорушення та її зв'язку зі збройним конфліктом.

На цю особливість звертають увагу інші дослідники. Аналізуючи процес доказування у справах про воєнні злочини, Д. Лазарева [195, с. 483-486] наголошує на обов'язковості встановлення контекстуальних елементів, які повинні мати причинно-наслідковий зв'язок з іншими обставинами, що

підлягають доказування відповідно до ст. 91 КПК України, акцентуючи увагу на тісному взаємозв'язку між предметом доказування та обставинами, що підлягають встановленню у провадженнях про воєнні злочини. Дослідниця зазначає, що визначення таких обставин безпосередньо впливає на предмет доказування, який інтегрує як кримінально-правові, так і криміналістичні компоненти конкретного правопорушення [195, с. 483-486], як наслідок це впливає на специфіку кримінальної процесуальної діяльності та особливості проведення слідчих дій.

На думку, М. Янкового [196] загальна характеристика кримінальних правопорушень, учинених військовослужбовцями в умовах збройного конфлікту має трирівневу структуру, що складається із родових, групових та видових аспектів. Автор пропонує розглядати відмінності між ними через сукупність ознак, притаманних відповідному роду, групі чи окремому виду кримінального правопорушення. Зокрема, родові ознаки властиві всім протиправним діянням, вчиненим військовослужбовцями в умовах збройного конфлікту. Групові ознаки, притаманні певним типам кримінально подібних правопорушень, визначених обставинами бойових дій і умовами їх вчинення під час міжнародних або внутрішньодержавних конфліктів. У свою чергу, видові ознаки характерні для окремих протиправних вчинків, що безпосередньо пов'язані з веденням бойових дій і їх перебігом у бойовій обстановці.

З цього приводу судова практика національного судочинства, визначає основні підходи, які слід враховувати під час доказування воєнних злочинів. Зокрема, у деяких кримінальних провадженнях відсутній детальний аналіз правової оцінки збройного конфлікту, що негативно впливає на обґрунтованість кваліфікуючих ознак складу воєнного злочину [197; 198].

До прикладу, в ухвалі Херсонського міського суду від 30 липня 2021 року у справі № 766/12962/21, про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за кримінальним провадженням у вчиненні злочину, передбаченого ч. 5 ст. 27, ч. 1 ст. 438 КК України, слідчими органів безпеки було повідомлено про підозру громадянину України у вчиненні дій, що порушують закони та

звичаї війни за те, що він у березні 2017 року, постійно проживаючи з сім'єю в окупованому Криму, будучи суб'єктом підприємницької діяльності, уклав з військовою державною установою федерального значення РФ, відповідні господарські угоди про надання послуг з перевезення осіб призовного віку з військових комісаріатів АР Крим до пунктів збору призовників, чим на думку слідства порушив закони та звичаї війни у формі пособництва, що полягають у наданні засобів для вчинення кримінального правопорушення шляхом перевезення осіб, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права [199].

Ця правова позиція суб'єктів обвинувачення у досліджуваному кримінальному провадженні є недостатньою, оскільки не в повній мірі відповідає контекстуальним ознакам воєнних злочинів. У цьому випадку, необхідно довести не лише існування збройного конфлікту, але й визначити його правову природу за міжнародним законодавством, що має значення для встановлення об'єктивної сторони досліджуваного правопорушення. Наведена необхідність обумовлена положеннями ст. 8 Римського статуту ІСС [80], яка визначає особливості кваліфікації воєнних злочинів, включаючи конкретні порушення міжнародного гуманітарного права, які можуть бути визнані як воєнні злочини в межах збройних конфліктів міжнародного чи внутрішньодержавного значення. Окрім цього, необхідно довести й обставин, що визначають статус учасників збройного конфлікту, місце та час вчинення діяння, характер діяльності обвинуваченого, його роль у конфлікті, приналежність потерпілих до осіб, які не беруть участі у конфлікті, період незаконного утримання потерпілих, їх примусове залучення, характер і вид виконуваних робіт тощо [200; 201].

У деяких судових рішеннях доказами, що встановлюють зв'язок між збройним конфліктом і вчиненим діянням, є лише показання, що не завжди достатньо для повного та всебічного встановлення всіх обставин справи [202]. У загальному розумінні, ці показання мають суб'єктивну оцінку, яка не забезпечує належного підтвердження правової природи конфлікту, його контексту, а також

специфіки вчиненого правопорушення. З огляду на значущість цих обставини у процесі розслідування воєнних злочинів, їх оцінка потребує додаткового аналізу з урахуванням повноти й узгодженості зібраних доказів.

У цьому контексті К. Шевчишена виокремлює орієнтовний перелік обставин, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів. До них вчена відносить:

- а) відомості, що характеризують саму подію воєнного злочину;
- б) обставини, які визначають його кримінально-правову кваліфікацію;
- в) інформацію щодо часу, місця, способу і засобів вчинення протиправних дій;
- г) дані про наявні сліди злочину;
- г) інформацію щодо потерпілого, свідків, очевидців та заявників;
- д) характеристику особи-винного (правопорушника);
- е) обставини, пов'язані з умислом, мотивами та метою протиправного діяння;
- є) інші відомості та/або дані, що стосуються конкретної події та її наслідків [147, с. 183-220].

Дещо конкретизованого підходу дотримується О. Таран [149, с. 413-416]. Досліджуючи питання правового регулювання та правозастосування у процесі розслідування воєнних злочинів, вчена пропонує до обставин, що підлягають встановленню віднести:

- а) обстановку вчинення злочину, яка охоплює сукупності умов, за яких було вчинено воєнний злочин розподіляючи ці обставини за фізичними (сам факт вчинення злочину та його наслідки) і юридичними (співвідношення факту і наслідків з нормами національного і міжнародного законодавства) ознаками;
- б) способи вчинення злочину відповідно до ст. 8 Римського статут ІСС;
- в) зв'язок протиправних дій особи-злочинця з умовами збройного конфлікту. Тобто, усвідомлення правопорушником того факту, що його протиправні дії вчиняються в межах і на виконання воєнно-політичного плану, політики і стратегії держави, що він бере участь у збройному конфлікті, а його

дії є або можуть бути частиною функцій, завдань, наказів або відповідати їхньому контексту. При цьому не обов'язково, щоб особа володіла усіма деталями воєнно-політичного характеру, достатньо лише її когнітивного усвідомлення і сприйняття ситуації як частини воєнно-політичного контексту, що дозволяє визначити мету, мотиви та обставини реалізації протиправних дій;

г) існування наказу, його виконання, а також обов'язки військових командирів і начальників, які уповноважені надавати накази підлеглим виконавцям у військовому відношенні.

У контексті розслідування воєнних злочинів сам факт віддання завідомо незаконного наказу, що грубо і очевидно порушує норми міжнародного гуманітарного права, становить важливу обставину що підлягає встановленню. Вона відіграє суттєве значення у формуванні та реалізації механізму злочинної мети, а отже, впливає на розуміння структури злочинного механізму. Тому віддання завідомо незаконного наказу доцільно розглядати як одну з форм організації або співучасті у злочині, що визначає його структурну модель, впливає на механізм реалізації злочинного наміру та має суттєве значення для розслідування воєнних злочинів. Як наголошують з цього приводу автори Стандартів розслідування воєнних злочинів, розроблених за участю фахівців Офісу Генерального прокурора у 2023 році, для притягнення особи до відповідальності за міжнародний злочин недостатньо лише довести факту його вчинення – необхідно також встановити, що конкретна особа діяла певним чином, і що саме ці дії сприяли вчиненню міжнародного злочину [203].

Невідповідність змісту наказу вимогам міжнародного гуманітарного права є суттєвим юридичним фактом, який враховується під час встановлення форми вини, правової кваліфікації діяння, визначення суб'єкта кримінального правопорушення та рівня його відповідальності. Така обставина також сприяє диференціації ролей співучасників і вказує на організований характер протиправної діяльності, що має вирішальне значення для побудови обґрунтованої доказової бази.

Структура наказу повинні включати суб'єктивні та змістовні складові щодо недопущення можливості порушень міжнародного гуманітарного права під час надання та виконання наказу. Це означає, що будь який наказ повинен враховувати вимоги міжнародного гуманітарного права і не порушувати їх, а також бути направленим на забезпечення дотримання норм, що регулюють поведінку учасників збройного конфлікту.

Це передбачає доведення факту віддання незаконного злочинного наказу, а також бездіяльності командирів чи військових начальників щодо запобігання або припинення протиправних дій підлеглими, які грубо порушують норми міжнародного гуманітарного права. У цьому контексті допит командирів (начальників) і підлеглих військовослужбовців виступає центральним джерелом доказової інформації про структуру командування, порядок ухвалення рішень, механізм реалізації наказів та фактичну обізнаність військових посадових осіб про вчинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. На цьому зосереджує увагу практика міжнародного кримінального судочинства, яка свідчить, що допит підлеглих військовослужбовців у поєднанні з аналізом письмових наказів, бойових журналів, оперативних донесень та інших документальних джерел є ключовим інструментом доведення суб'єктивної сторони злочину військовими посадовими (службовими) особами, зокрема щодо встановлення їх умислу, злочинної необережності або свідомого ігнорування протиправної діяльності.

Отже, у криміналістичному контексті віддання явно злочинного наказу, може суттєво впливати на правову кваліфікацію воєнного злочину, модифікувати спосіб його вчинення та набути ключового значення для його розслідування. Тому дії, пов'язані з відданням наказу, що грубо порушують норми міжнародного гуманітарного права, можуть розглядатися як обтяжлива обставина, яка визначає структуру й зміст способу вчинення воєнного злочину. Така обставина свідчить про організаційний характер вчиненого, що має істотне значення для кваліфікації злочину з урахуванням принципу індивідуальної кримінальної відповідальності.

На цьому аспекті зосереджує увагу й О. Таран, зазначаючи, що наявність подібної контекстуальної обставини свідчить не лише про структурованість воєнного злочину, але й вказує на його організовану форму вчинення [149, с. 413-416]. На думку дослідниці, це обумовлено ієрархічною природою військового наказу, що містить як суб'єктивні, так і змістовні елементи, які мають відповідати нормам міжнародного гуманітарного права. Свою позицію вчена обґрунтовує наступним:

а) військово-політичне керівництво у своїх наказах і розпорядженнях повинно визначати загальні заборони щодо вчинення воєнних злочинів;

б) військове командування має дотримуватись цих заборон у процесі стратегічного і тактичного планування;

в) безпосередні виконавці повинні оцінювати правомірність застосування конкретних засобів і методів ведення війни залежно від конкретної ситуації та можливих наслідків;

г) формулювання змісту наказу не повинно суперечити міжнародному праву та порушувати чи створювати підґрунтя для хибного або неоднозначного тлумачення його змісту [149, с. 413].

У загальному розумінні обставин, що підлягають встановленню формують дві основні мети предмету допиту, які створюють базу для розслідування. Перша, стосується доказів щодо події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб, обставини вчинення, механізм розвитку протиправних дій, їх наслідки, зв'язок між подією, обставинами та наслідками тощо).

Друга, доказів щодо причетності (хто, з ким, яким чином, у якій спосіб, за чийм наказом, планом вчинив злочин, його мета, мотиви тощо). Саме докази причетності, відповідно до основних стандартів розслідування міжнародних злочинів, створюють підґрунтя для доказування причинно-наслідкового зв'язку між вчиненим діянням та військово-політичними структурами, які беруть участь у військовому конфлікті та керують ним [204, с. 34-37].

Як зауважують І. Гловюк і Г. Тетерятник, без встановлення контекстуальних елементів та їхнього причинно-наслідкового зв'язку з

протиправним діянням неможливо здійснити належну кримінально-правову оцінку вчиненого та визначити предмет його доказування [76, с. 394-398]. Наявність спеціального предмету у справах про воєнні злочини обумовлена особливістю їхньої кримінально-правової кваліфікації відповідно до норм міжнародного кримінального права, а також необхідністю встановлення причинно-наслідкового зв'язку між контекстуальними (спеціальними) та загальними (обов'язковими) елементами предмета доказування. А отже, на думку О. Агаркової, у протоколах допиту мають бути відображені факти й обставини, що дають можливість установити індивідуальні ознаки конкретної події кримінального правопорушення, та чітко визначити форму об'єктивної сторони воєнних злочинів [137, с. 78-82]. Як наслідок ця обставина формує спеціальний предмет допиту, що охоплює обставини, які характеризують подію воєнного злочину та контекстуально визначають його міжнародну правову природу.

До таких обставин дослідниця відносить початок, тривалість, поширеність і вид збройного конфлікту, а також просторовий і часовий зв'язок між самим діянням і збройним конфліктом. Територіальні межі воєнного злочину, як правило, охоплюють зону бойових дій або інші райони, безпосередньо пов'язані з веденням збройного конфлікту. Важливо підкреслити, що збройний конфлікт, як ключовий контекст вчинення воєнного злочину, проявляється у формі активних бойових дій, що, згідно з позицією окремих дослідників, визначається специфікою бойової обстановки. До неї можна віднести розташування збройних формувань, стратегічні та тактичні зміни, вплив на цивільне населення та інші контекстуальні обставини, що формують умови вчинення відповідного правопорушення [205, с. 96-109].

Встановлення місця вчинення кримінального правопорушення має ключове значення не лише для його належної правової кваліфікації, але й для визначення територіальної підслідності. Як зазначає О. Агаркова, у межах досудового розслідування особливу увагу слід приділити встановленню обставин, що характеризують просторово-часові параметри застосування

засобів ураження, зокрема тих, використання яких заборонене міжнародним гуманітарним правом. До таких характеристик належать місце пуску (вильоту) та прильоту, траєкторія руху (польоту), спосіб і засіб ураження, тип цілей, а також інші релевантні дані, що дозволяють об'єктивно відтворити картину події [137, с. 78-82].

Юридична оцінка вимагає від органів досудового розслідування всебічного та детального аналізу сукупності обставин, зокрема тих, що дозволяють надати відповіді на низку ключових питань, пов'язаних із тактико-технічними характеристиками застосованого озброєння, характером ураженого об'єкту, його просторовою віддаленістю від потенційних військових цілей, можливістю їх ідентифікації, очевидністю цивільного статусу об'єкта у момент ураження, а також наявністю або відсутністю проведених заходів з попереднього уточнення та верифікації цілей. У зв'язку з цим одним із ключових елементів події кримінального правопорушення виступає спосіб його вчинення, який охоплює характер дій правопорушника, використані засоби ураження, послідовність реалізації злочинного наміру, а також обставини, що вказують на умисне або необережне (недбале) ставлення до можливих наслідків. Ці дії є визначальними для встановлення як фактичних обставин злочину, так і його міжнародно-правової кваліфікації.

До прикладу, відповідно до ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [80], умисний напад на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є війсьними цілями, кваліфікується як війсьний злочин. Положення ст. 51 Додаткового протоколу I до Женевської конвенції [127], забороняє невибіркові напади, що можуть спричинити втрати серед мирного населення чи пошкодження цивільної інфраструктури, які у порівнянні з очікуваною військовою перевагою є надмірними. Це означає, що факт застосування військової сили в обставинах, за яких прослідковується відсутність або очевидна відсутність військової цілі та недотримання у зв'язку з цим принципів пропорційності, вибірковості та військової необхідності може свідчити про порушення норм

міжнародного гуманітарного права і слугувати підставою для правової кваліфікації відповідних діянь як воєнного злочину.

Окремою обставиною, що підлягає встановленню під час розслідування воєнних злочинів є зв'язок дій винного із контекстуальними умовами збройного конфлікту. На її наявність звертає увагу О. Таран, яка підкреслює, що не кожен індивідуальний акт насильства, вчинений під час збройного конфлікту, підпадає під сферу регулювання міжнародного кримінального права [149, с. 413-416]. Відтак, сам факт насильства не є достатнім для правової кваліфікації діяння як воєнного злочину без доведення його зв'язку зі збройним конфліктом та усвідомлення цього факту особою. Цей висновок дослідниця обґрунтовує міжнародною прецедентною практикою ІСТУ, яка вказує на те, що для доведення воєнного злочину необхідно встановити існування збройного конфлікту, що вплинуло на здатність конкретної особи вчинити відповідний злочин, спосіб його вчинення, а також мету, якої особа прагнула досягти [149, с. 413-416].

При цьому суб'єктивне сприйняття характеру конфлікту винного не має визначального значення для юридичної оцінки вчиненого. Достатньо встановити, що протиправна поведінка відбувалася в контексті збройного конфлікту та, за своїм змістом, була частиною реалізації воєнної або воєнно-політичної стратегії [149, с. 413-416]. Тобто, обізнаність виконавця щодо усіх складових воєнного плану або організаційної структури військово-політичного керівництва не є обов'язковим. Юридично значущим є підтвердження того факту, що вчинене діяння відбувалося усвідомлено в контексті загальної реалізації відповідної стратегії чи політики держави у рамках збройного конфлікту.

На цьому акцентується увага ІСТУ у справі «*Prosecutor V. Kunarac, ICTY, IT-96-23/1*» (Прокурор проти Кунараца та ін.) [206], де суд дійшов висновку, що особа може бути притягнута до відповідальності за воєнний злочин, навіть не маючи уявлення про загальний план чи структуру вищого військового командування. Тому не вимагається щоб винний, мав повну обізнаність про

політичну чи військову стратегію. Достатньо того, щоб він свідомо діяв як частина широкомасштабного нападу на цивільне населення. Саме тому, як зазначає О. Агаркова окрім форми вини, суб'єкт доказування зобов'язаний у кожному конкретному випадку встановлювати мотиви і мету воєнного злочину [137, с. 78-82].

Попри наявність загальних методологічних орієнтирів у правозастосуванні ст. 438 КК України, аналіз окремих рішень національних судів засвідчує певні недоліки у формулюванні обвинувачення та опису фактичних обставин вчинення злочину. До прикладу, у вироку Ожтбурського (Шевченківського) районного суду м. Полтави від 9 червня 2022 року, у справі № 554/3925/22 (кримінальне провадження № 1-кп/554/387/2022), за ознаками злочинів передбачених ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 260 та ст. 438 КК України встановлено, що обвинувачений, перебуваючи в умовах міжнародного збройного конфлікту, діючи умисно, здійснив незаконне заволодіння транспортними засобами на території одного із державних підприємств Сумській області, чим спричинив матеріальні збитки на суму 232 048 грн [207].

Водночас, у мотивувальній частині відповідного судового рішення характеристика інкримінованого діяння не містить вказівки на його мету та мотиви, не конкретизовано, яка саме норма міжнародного гуманітарного права була порушена, а також відсутній чіткий і переконливий зв'язок між протиправним діянням і контекстом збройного конфлікту. Іншими словами, залишилися відкритими питання про те, чи підпадає вчинене діяння під кваліфікацію воєнного злочину у розумінні норм міжнародного права, або ж вчинене слід розглядати у контексті загально кримінальних правопорушень, що мали місце під час збройного конфлікту або ж воєнного стану.

З цього приводу як зазначає О. Агаркова, у межах кримінального провадження повинні бути встановлені фактичні дані, які:

а) підтверджують наявність збройного конфлікту та його взаємозв'язок з протиправним діянням і його суспільно небезпечними наслідками;

б) дають можливість ідентифікувати потерпілих від кримінального правопорушення, а також об'єкти посягання, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права [137, с. 79-80].

Ключовими обставинами, що підлягають встановленню у провадженнях про воєнні злочини є обсяг і характер суспільно небезпечних наслідків, спричинених у результаті їх вчинення. Йдеться про з'ясування характеру та розміру завданої фізичної, моральної та/або матеріальної (фінансової) шкоди, що має важливе значення для встановлення ступеня суспільної небезпеки протиправного діяння. На цьому зосереджує увагу О. Агаркова, яка до обставин, що підлягають доказуванню відносить: соціально-правовий статус потерпілого відповідно до норм міжнародного гуманітарного права; вид та правовий статус майна яке було пошкоджене чи знижене в результаті атаки; причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) особи-винного та наслідками, що спричинили фізичну, моральну (психологічну), майнову чи матеріальну (фінансову) шкоду [137, с. 78-82].

У цьому контексті воєнні злочини характеризуються двовимірною правовою природою, яка охоплює як внутрішньодержавний, так і міжнародний контекст, а їх наслідки супроводжуються значними людськими втратами, суттєвими матеріальними збитками, порушенням умов життєдіяльності населення тощо.

Надзвичайні обставини, спричинені воєнними діями, створюють специфічні умови для процесуальної діяльності органів досудового розслідування. З цього приводу К. Шевчишена [71, с. 7-21] підкреслює, що процес розслідування воєнних злочинів значною мірою залежить від типових слідчих ситуацій, що характеризують напрямки діяльності органів досудового розслідування. До останніх вчена відносить місце та спосіб вчинення воєнного злочину, особу потерпілого, об'єкт злочинного посягання, характер слідової картини, а також наявність або відсутність інформації про підозрюваного. Саме ці критерії, на думку дослідниці, визначають алгоритм дій слідчого щодо вирішення першочергових завдань, особливо на початковому етапі

розслідування, коли необхідно встановити обставин вчинення протиправної події та належним чином задокументувати її наслідки.

Отже до обставини, що підлягають встановленню під час допиту у провадженнях про воєнні злочини можна віднести: загальні ознаки, притаманні широкому колу суспільно небезпечних діянь (місце, час, спосіб, характер і тяжкість наслідків, мотиви, та інші відомості, що дозволяють відтворити типову модель злочинної події) та контекстуальні обставини які визначають збройний конфлікт як обов'язковий елемент вчинення діяння; правовий статус винних і потерпілих відповідно до положень міжнародного гуманітарного права; особистісні та професійні характеристики суб'єкта правопорушення; характеристика об'єкта злочинного посягання; ознаки порушення норм міжнародного права, масштаб і наслідки завданої шкоди та їх причинно-наслідкові зв'язки.

2.2. Організація підготовки до допиту під час розслідування воєнних злочинів

У військовій сфері тактика розглядається через систему принципів, способів і прийомів підготовки та ведення бойових дій, спрямованих на досягнення поставленої мети з урахуванням конкретної воєнно-політичної обстановки, співвідношення сил і засобів сторін конфлікту, а також особливостей противника [208, с. 85-130]. У цьому контексті тактика постає прикладною категорією, що поєднує теоретичні положення з практичними алгоритмами діяльності в умовах динамічних процесів характерних для бойових дій. Подібний підхід прослідковується і в правоохоронній сфері, де тактика розглядається як криміналістична категорія, яка охоплює науково обґрунтовані і процесуально допустимі прийомами і засоби організації і проведення слідчих (розшукових) дій [72, с. 65-85]. У юридичному аспекті вона набуває самостійного значення в межах окремого розділу криміналістичної науки, що формує систему науково обґрунтованих рекомендацій щодо моделювання,

планування, підготовки, проведення окремих процесуальних дій уповноваженими учасниками кримінального провадження з урахуванням процесуальних, психологічних, ситуаційних і організаційних чинників.

Криміналістична тактика займає особливе місце в системі доказування, оскільки забезпечує практичну реалізацію процесуальних норм під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Її значення істотно зростає під час розслідування воєнних злочинів. Це зумовлено складністю подієвого контексту, масштабом суспільно небезпечних наслідків, необхідністю дотримання вимог міжнародного законодавства та положень прецедентної практики кримінального судочинства [73, с. 71-79]. У цьому контексті тактика допиту виступає системою науково обґрунтованих положень і практичних рекомендацій щодо організації і проведення допиту, сформованих на основі норм кримінального процесуально законодавства, узагальнення слідчої і судової практики як на національному, так і на міжнародному рівнях. Вона становить спеціальний криміналістичний інструментарій уповноважених суб'єктів кримінального провадження, спрямований на створення належних умов для отримання достовірної, достатньої (повної) та неупередженої (об'єктивної) доказової інформації від учасників процесу. Застосування такого інструментарію забезпечує упорядкування комунікативної взаємодії між суб'єктом доказування та допитуваним, що має принципово важливе значення для формування доказової бази та її подальшої оцінки.

Проведення допиту у кримінальному провадженні здійснюється в межах визначених законом процесуальних вимог, що впливають із основоположних засад кримінального судочинства. Ці засади визначають загальні межі допустимої поведінки учасників процесу, спрямовані на забезпечення законності, справедливості та поваги до прав і свобод людини. Їх дотримання є обов'язковою умовою легітимності будь-якої слідчої (розшукової) дії, зокрема і допиту. До останніх належить принципи верховенства права (ст. 8), законності (ст. 9), поваги до людської гідності (ст. 11), презумпції невинуватості (ст. 17), свободи від самовикриття та права не свідчити проти себе, близьких родичів і

членів сім'ї (ст. 18), права на захист в межах змагальності сторін (ст. 20, 22) [42]. Зазначені засади визначають зміст і спрямованість процесуальних гарантій, що забезпечують баланс між захистом прав учасників кримінального провадження та обов'язками уповноважених органів досудового розшування здійснювати провадження в межах визначених законом вимог і процедур.

Тобто, кримінальний процесуальний закон встановлює загальні правила проведення допиту, які мають універсальний і рамковий характер та підлягають застосуванню незалежно від розслідуваного виду кримінального правопорушення. Такі правила визначають порядок виклику особи на допит, роз'яснення її процесуальних прав і обов'язків, забезпечення участі захисника та/або перекладача, фіксацію результатів допиту та інших процесуальних дій, спрямованих на забезпечення достовірності отриманих показань і можливості їх подальшого використання як доказів у кримінальному провадженні.

Це стосується вимог щодо: заборони застосовувати насильство, погрози чи інші незаконні методи впливу на допитувану особу (ч. 2 ст. 11, п. 2 ч. 2 ст. 87); забезпечення права давати показання рідною мовою або мовою, якою допитуваний володіє, із залученням перекладача у випадках, передбачених законом (ч. 3 ст. 29, ч. 3 ст. 224); обов'язку уповноваженої службової особи перед початком допиту встановлювати особу допитуваного, роз'яснити йому його процесуальні права та порядок проведення допиту (ч. 3 ст. 224); права допитуваного користуватися документами і записами (ч. 6 ст. 224); обов'язкової фіксації ходу і результатів допиту у протоколі, а у передбачених законом випадках – за допомогою технічних засобів відео чи аудіофіксації (ч. 1-3 ст. 107, ч. 5 ст. 224); права викладати показання власноруч (ч. 7 ст. 224); права не давати відповідей на запитання (ст. 18, ч. 2 ст. 65, ч. 8 ст. 224) [42].

У межах установленної законом процедури, законодавець визначає лише нормативні межі допустимої поведінки під час проведення допиту, залишаючи питання вибору конкретних тактичних прийомів і способів його проведення криміналістичній доктрині та правозастосовній практиці. Цей підхід узгоджується і з міжнародними стандартами кримінального судочинства. Так,

відповідно до Римського статуту ІСС, прокурор уповноважений вимагати явки осіб та проводити їх допит у межах розслідування (ст. 54). Водночас жодна особа не може бути примушена свідчити проти себе або визнати свою вину (п. а ч. 1 ст. 55). Ця заборона поширюється на будь-які форми примусу, фізичного чи психологічного тиску, погроз, катувань або інших видів жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження з допитуваною особою (п. б ч. 1 ст. 55) [80].

Допитуваний має право у передбачених випадках користуватися послугами перекладача, якщо це необхідно для належної реалізації права на захист та забезпечення справедливості судочинства (п. с ч. 1 ст. 55). До початку допиту він повинен бути належним чином поінформований про характер і підстави підозри у вчиненні міжнародного злочину, про право зберігати мовчання, користуватися правовою допомогою захисника та за бажанням бути допитаним у його присутності (ч. 2 ст. 55) [80].

Також, відповідно до Правил процедур і доказування ІСС, під час допиту особи на стадії досудового розслідування або судового провадження складається письмовий протокол з офіційно зафіксованими показаннями допитуваної особи. Цей протокол підписується посадовою особою, яка проводила допит, а також допитуваним або захисником у разі його присутності. У протоколі зазначаються дата, час і місце проведення допиту, а також відомості про всіх учасників відповідної процесуальної дії. У випадку відмови учасника допиту від підписання протоколу, в ньому робиться відповідна відмітка із зазначенням причин такого рішення тощо [209].

Отже, нормативна регламентація допиту має переважно формально-процесуальний характер і зводиться до встановлення загальних правил і процедур його проведення. Водночас вона не охоплює криміналістичних, психологічних, етичних та комунікативних аспектів цієї слідчої (розшукової) дії, що визначає необхідність розроблення окремих тактичних прийомів проведення допиту з урахуванням специфіки окремих категорій допитуваних осіб у кримінальних провадженнях про воєнні злочини. У цьому контексті

криміналістична тактика спрямована на вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо оптимальних способів реалізації процесуальних норм у конкретних слідчих ситуаціях з метою забезпечення повного, всебічного та об'єктивного встановлення обставин кримінального правопорушення.

Іншими словами, якщо кримінальне процесуальне законодавство визначає коло процесуальних дій, їх зміст і межі здійснення, то криміналістична тактика формує методологічну і прикладну основу вибору найбільш оптимальних шляхів їх проведення. При цьому допустимість застосування відповідних тактичних прийомів зумовлюється їх відповідністю вимогам кримінального процесуального законодавства та загальновизнаним стандартам професійної етики органів досудового розслідування.

Вибір конкретних тактичних прийомів здійснюється слідчим з урахуванням процесуального статусу допитуваної особи, її позиції у провадженні, індивідуально-психологічних характеристик, а також особливостей конкретної слідчої ситуації. Відтак правомірність застосування тактики допиту визначається сукупністю критеріїв, серед яких ключовими є законність, пізнавальна ефективність, процесуальна доцільність, індивідуалізація тактичного впливу та відповідність вимогам професійної етики суб'єкта доказування.

Тобто тактика допиту повинна узгоджуватися як із загальними засадами кримінального судочинства, так і з конкретними положеннями кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Водночас застосування тактичних прийомів не є самоціллю, а виступає інструментом отримання повних, достовірних і релевантних (що мають значення) для предмета доказування показань. У зв'язку з цим, вибір тактики допиту детермінується процесуальним статусом допитуваної особи, її позицією у кримінальному провадженні, характером взаємодії зі стороною обвинувачення, а також іншими об'єктивними і суб'єктивними обставинами, зумовленими конкретною слідчою ситуацією.

За результатами емпіричного аналізу К. Шевчишеної [71, с. 12-18] здійснено на основі опитування працівників органів досудового розслідування встановлено, що однією з найбільш поширених причин, які ускладнюють проведення допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, є:

а) недостатній рівень спеціальних знань та ресурсного забезпечення щодо специфіки розслідування воєнних злочинів, а також формальний підхід до його організації і проведення (68%).

б) брак спеціалізованого навчання щодо тактичних особливостей проведення допиту (87%);

в) недоліки чинного процесуального законодавства, які ускладнюють розслідування воєнних злочинів (68%);

г) нестабільний психоемоційний стан допитуваних осіб, який істотно впливає на їхню здатність надавати повні, об'єктивні і достовірні показання (68%);

г) недостатня підготовки до допиту та несвоєчасність його проведення (37%) [71, с. 10-18].

У цьому контексті підготовка до проведення допиту набуває самостійного і водночас ключового значення, оскільки передбачає ретельну організацію допиту, що охоплює всебічний аналіз наявної інформації, яка склалася на відповідний момент розслідування, попередню перевірку документальних і цифрових джерел доказової інформації, оцінку психоемоційного стану допитуваної особи, а також прогнозування її можливих реакцій на застосування тактичних прийомів і поставлених запитань.

Це узгоджується з аргументами інших науковців, які наголошують, що тактика проведення допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини детермінована сукупністю об'єктивних і суб'єктивних обставин, які в загальному розумінні пов'язані з видом учиненого кримінального правопорушення та конкретною слідчою ситуацією, що склалася на момент розслідування. Це зумовлює необхідність попереднього тактичного планування допиту, яке охоплює аналіз матеріалів кримінального провадження, вивчення

особистості допитуваного, а також оцінку слідчої ситуації на момент прийняття рішення про проведення відповідної слідчої (розшукової) дії [71, с. 10-18].

Подібної, але більш деталізованої аргументації дотримуються інші дослідники, які зазначають, що підготовка до проведення допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини має охоплювати комплекс взаємопов'язаних заходів. До останніх вчені відносять:

- а) вивчення матеріалів кримінального правопорушення;
- б) аналіз кола осіб, які підлягають допиту та визначення послідовності їх залучення до проведення допиту;
- в) визначення предмета допиту та кола обставин, що підлягають встановленню;
- г) визначення кола учасників, яких необхідно залучити до проведення допиту;
- г) вирішення питань щодо часу, місця та способу проведення допит;
- д) оволодіння спеціальними знаннями, необхідними для його результативного проведення;
- е) добір речових доказів та інших матеріалів для можливого пред'явлення допитуваній особі;
- є) підбір, перевірка та підготовка технічних засобів фіксації допиту, складання плану допиту [174, с. 116-189].

Ця наукова позиція узгоджується із загальними криміналістичними критеріями підготовки до проведення слідчих дій, що дає підстави підтримати зазначені погодитися, узагальнивши та систематизувавши їх підходи до особливостей підготовки проведення допиту під час розслідування воєнних злочинів на чотири стадії, а саме:

- а) етап аналітичної підготовки. Він передбачає всебічний аналіз матеріалів кримінального провадження, виявлення та первинну оцінку документальних, речових і цифрових джерел доказової інформації (у тому числі OSINT-матеріалів), формування попередньої доказової моделі події та визначення предмета допиту;

б) тактико-психологічний етап. Він охоплює вивчення особистості допитуваної особи, оцінку її психоемоційного стану, формування системи запитань, вибір тактичних прийомів із дотриманням принципів етичного і ненасильницького інтерв'ювання та прогнозування можливих реакцій допитуваної особи;

в) процесуально-організаційний етап. Він полягає у вирішенні питань щодо послідовності допитів учасників процесу, часу, місця та способу їх проведення, залучення третіх осіб, підготовці технічних засобів фіксації, забезпеченні дотримання процесуальних гарантій допитуваної особи, а також складання детального плану допиту;

г) етап інтеграції цифрових доказів у тактичну модель допиту. Хоча цей етап прямо не відноситься до фактичної підготовки проведення допиту проте, з урахуванням сучасних тенденцій цифровізації доказування його доцільно виокремити в окрему групу, як планування використання цифрових матеріалів у процесі допиту і перевірки наданих показань відповідно до міжнародних стандартів доказування.

Реалізація зазначених етапів значною мірою залежать від обсягу і характеру інформації, наявної у слідчого на відповідний момент розслідування, що в класичному криміналістичному розумінні іменується слідчою ситуацією, тобто сукупністю об'єктивних і суб'єктивних обставин конкретної події кримінального правопорушення. Це дає можливість слідчому:

а) оцінити об'єктивні дані, до яких належать відомості, що містяться в матеріалах кримінального провадження щодо місця, часу та способу вчинення злочину, характеру та обсягу наявних доказів тощо;

б) проаналізувати суб'єктивні обставини, пов'язані з особою допитуваного, зокрема його психологічний стан, можливі реакції на застосування тактичних прийомів та поставлені запитання;

в) на основі комплексної оцінки зазначених даних визначитись з послідовністю процесуальних дій, спланувати тактику проведення допиту, сформулювати систему запитань, обрати осіб, яких доцільно залучити до

проведення допиту, а також визначитись з технічними засобами фіксації його результатів.

Як зазначають окремі дослідники типовість слідчих ситуацій у провадженнях воєнні злочини формується залежно від конкретного протиправного вчинку, охоплюваної ним території, колом учасників, об'єктом злочинного посягання, способами і засобами реалізації протиправних діянь, слідовою картиною події, а також наявністю чи відсутністю відомостей про ймовірних учасників правопорушення. Кожна з таких ситуацій на початковому етапі досудового розслідування характеризується специфічним переліком тактичних завдань, на підставі яких формується програма слідчих дій, у тому числі щодо організації і проведення допитів [71, с. 10-18].

За результатами аналізу слідчої діяльності уповноважених органів досудового розслідування, дослідники дійшли висновку, що переважна більшість слідчих ситуацій (близько 85% випадків), є несприятливими для належного розслідування воєнних злочинів. Такий стан зумовлений сукупністю обставин, зокрема значним навантаженням на органи досудового розслідування, знищенням або втратою доказів, тимчасовою окупацією територій, засекреченістю інформації, необхідної для розслідування, обмеженими можливостями допиту окремих учасників кримінального провадження, а також іншими ситуаційними факторами детермінованими активними бойовими діями. У сукупності зазначені обставини істотно ускладнюють слідчу діяльність та негативно впливають на повноту і результативність встановлення обставин злочинної події [71, с. с. 10-18].

З цього приводу О. Дуфенюк виокремлює відповідні блоки ускладнень у провадженнях зазначеній категорії [210, с. 369-374]. До останніх вчений відносить:

а) безпекові фактор, зумовлені здійсненням досудового розслідування на територіях, що залишаються небезпечними для життя і здоров'я уповноважених суб'єктів органів розслідування;

б) логістичні складності, пов'язані з необхідністю забезпечення постачання, координації та раціонального розподілу значних за обсягом та масштабами матеріальних, технічних та людських ресурсів;

в) тактичні фактори, зумовлені багатоепізодним складом воєнних злочинів, значною кількістю його учасників, складністю у збереженні слідів злочинної події та їх процесуальної фіксації. Додатковими ускладнюючими факторами також є евакуація населення, його внутрішня і зовнішня міграція, проживання на тимчасово окупованих чи непідконтрольних органам розслідування територіях, загибель та інші обставини, які ускладнюють своєчасність проведення допитів.

г) комунікаційні фактори, зумовлені значним державним (суспільним) і геополітичним резонансом, що обумовлює підвищені вимоги до внутрішньовідомчої співпраці органів досудового розслідування, прокуратури, суду, а також до зовнішньої співпраці правоохоронних органів, правозахисних організацій, судових інстанцій, зокрема з питань обміну інформацією, координації процесуальних дій і забезпечення їх допустимості як на національному, так і на міжнародному рівнях.

г) геополітичні фактори, пов'язані з особливостями функціонування системи міжнародної безпеки та міжнародних інституцій, зокрема в умовах використання державою-агресором механізмів політичного впливу й блокування рішень Ради Безпеки ООН. Такі фактори проявляються у системному ігноруванні норм міжнародного права, протидії розслідуванню воєнних злочинів на міжнародному рівні та встановленню відповідальності винних осіб, знищенні або фальсифікації доказів, маніпуляцією фактами та обставинами подій, поширенні дезінформації та здійсненні інформаційно-психологічного впливу на міжнародну спільноту з метою реалізації власних політичних інтересів [210, с. 369-374].

Виникають проблеми й щодо оцінки фізичної, моральної, матеріальної та/або майнової шкоди від учиненого, а також механізмів її відшкодування. Окремим ускладнюючим фактором є відсутність уніфікованих методик щодо

розслідування воєнних злочинів, у тому числі тактичних особливостей підготовки і проведення допитів [146, с. 261-270]. Це дозволяє систематизувати негативні чинників, що впливають на процес доказування у провадженнях досліджуваної категорії злочинів на дві основні групи. Першу, охоплюють об'єктивні обставини, на які неможливо вплинути, оскільки вони існують незалежно від волі та дій суб'єктів кримінального судочинства, які можуть лише адаптуватися до них, а саме:

1) обставини, зумовлені динамічними змінами бойової обстановки (висока динаміка оперативно-тактичної обстановки внаслідок збройного конфлікту спричинена інтенсивністю бойових дій) [146, с. 261-270];

2) систематичне та інтенсивне переміщення (зміна дислокації) військових підрозділів [211, с. 266-275];

3) руйнування чи знищення місця події злочину [212, с. 77-87];

4) загибель, поранення або потрапляння в полон свідків, підозрюваних чи потерпілих [196];

5) надмірне навантаження на органи досудове розслідування [210, с. 369-374];

6) обмежений доступ до певних видів інформації, відомості про які є важливими для досудового розслідування [213, с. 85-100].

Другу групу складають чинники, на які можна вплинути з метою мінімізації їх негативних наслідків, а саме:

1) обставини, пов'язані з правовою невизначеністю та недостатньою чіткістю нормативних механізмів, що призводять до помилкової інтерпретації законодавства:

а) відсутність чіткої класифікації воєнних злочинів у національному законодавстві [214];

б) наявність прогалин у правових механізмах взаємодії між національними органами правопорядку та міжнародними інстанціями зокрема, спеціалізованими міжнародними установами кримінального судочинства [69, с. 95-100; 215, с. 246-257];

в) відсутність науково обґрунтованих та практично орієнтованих методичних підходів до визначення предмета і меж доказування, а також невизначеність самого предмета через вплив контекстуальних елементів, які ускладнюють правову оцінку законодавства та як наслідок процес доказування [216, с. 30-38; 144, с. 114-117];

2) обставини, пов'язані з кадровими та організаційними аспектами діяльності правоохоронних органів задіяних у розслідуванні воєнних злочинів:

а) недостатній кадровий потенціал правоохоронних органів, зумовлений обмеженою кількістю кваліфікованих фахівців (їх дефіцитом) з відповідним теоретико-практичним досвідом у розслідуванні міжнародних злочинів, а також недостатній рівнем професійної підготовки та/або перепідготовки цих працівників [217, с. 9-18];

б) недостатній рівень міжвідомчої взаємодії між органами досудового розслідування, прокуратурою, військовими структурами, а також іншими державними інституціями та органами місцевого самоврядування, у тому числі військовими адміністраціями у разі їх утворення, що як наслідок ускладнює ефективну співпрацю цих органів у процесі вирішення завдань кримінального провадження [218, с. 76-79];

3) обставини, пов'язані з процесуальними та криміналістичними аспектами розслідувань воєнних злочинів, включаючи труднощі у застосуванні відповідних методів та прийомів для забезпечення ефективності процесу доказування, а також відсутність практично-орієнтованих науково-методичних розробок щодо збирання, аналізу та використання доказової інформації у кримінальних провадженнях про воєнні злочини [211, с. 266-275].

За таких умов допит вимагає від слідчого не лише чіткого визначення його предмета та процесуальної мети, але й адаптації тактичних прийомів до конкретної слідчої ситуації, урахування особливостей і процесуального статусу допитуваної особи, джерел походження доказової інформації, а також способів її фіксації та подальшої перевірки на допустимість і належність отриманих даних. Як зазначають науковці, на слідчого покладається обов'язок самостійно

визначати оптимальну послідовність і тактику проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням конкретного контексту події, особливостей злочинної діяльності та наявних доказових можливостей [71, с. 10-18]. Саме ці завдання формують основу для планування тактичних рішень під час допиту та визначають порядок залучення інших учасників кримінального провадження, необхідних технічних засобів і ресурсного забезпечення.

У цьому контексті тактичні слідчі ситуації під час проведення допиту у справах про воєнні злочини формуються під впливом процесуальних, криміналістичних, психологічних, соціальних, політичних, інформаційних, морально-етичних чинників. Їх характер визначається не лише предметом доказування, а й позицією допитуваної особи, її психоемоційним станом, ступенем обізнаності про обставини вчиненого злочину, наявністю або відсутністю зовнішнього впливу, зокрема інформаційно-пропагандистського або соціально-дискримінаційного, а також контекстом бойової обстановки, в якій відбувається допит (додаток А).

Слід також урахувувати тактичні та стратегічні переваги сторін збройного конфлікту, стан сил і ресурсів держави-агресора, а також позицію допитуваної особи щодо сторони, яку вона сприймає як переможну або таку, що зазнає поразки. Від цих обставин залежить характер поведінки допитуваного, його готовність надавати показання або заперечувати факти, а також тактична поведінка слідчого.

У криміналістичній літературі типізація слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях про воєнні злочини здійснюється з урахуванням виду злочинної події, місцем її вчинення, способом реалізації злочинного наміру та іншими об'єктивними характеристиками [71, с. 10-18]. Такий підхід є загальнонауковим і методологічно обґрунтованим, а отже не викликає принципових заперечень. Водночас аналіз слідчих ситуацій крізь призму тактики допиту потребує доповнення зазначеного підходу суб'єктивно-комунікативними чинниками, що зумовлюються специфікою допиту як комунікативної дії, ефективність якої залежить не лише від виду воєнного злочину, але й від індивідуально-

психологічних та процесуальних характеристик допитуваних осіб. У межах цього підходу слідчі ситуації пропонується розглядати як інтегровану криміналістичну категорію, детерміновану не лише видом злочинної діяльності, а й сукупністю процесуальних, інформаційних та особистісних характеристик допитуваних осіб, зокрема їх процесуальним статусом, роллю у подіях, рівнем обізнаності, мотивацією до співпраці, а також психологічними, поведінковими і соціальними характеристиками.

Ці характеристики безпосередньо не залежать від виду кримінального правопорушення, проте істотно впливають на формування слідчої ситуації допиту, визначають його комунікативну структуру та зумовлюють вибір тактичних прийомів під час його проведення. Іншими словами, слідча ситуація допиту під час розслідування воєнних злочинів має комплексний характер і формується під впливом як суб'єктивних, так і об'єктивних обставин, включаючи стан доказової бази, особливості кримінального правопорушення, процесуальні можливості сторони обвинувачення та індивідуальні характеристики допитуваних осіб.

З огляду на зазначене, у науковій літературі виокремлюють слідчі ситуації, що виникають під час допиту потерпілих і свідків воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із збройним конфліктом, а також слідчі ситуації, пов'язані із допитом підозрюваних осіб, зокрема тих, які перебувають за межами держави, у якій здійснюється досудове розслідування. Окрему групу становлять слідчі ситуації, що виникають під час допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих, допитів в судовому засіданні за участі слідчого судді, а також допитів у режимі відеоконференція [175]. Особливу увагу в криміналістичній доктрині приділено допитам військовополонених, що зумовлюється специфікою їхнього статусу у контексті міжнародно-правового регулювання [78, с. 181-185; 81, с. 132-141].

У межах запропонованої класифікації також доцільно виокремити слідчі ситуації пов'язані із допитами потерпілих серед жертв воєнних злочинів, військовослужбовців, які були очевидцями або безпосередніми учасниками

злочинної події, військовополонених або затриманих учасників збройних формувань, командирів військових частин та інших військових посадових (службових) осіб (військових начальників), відповідальних за віддання наказів, що порушують норми міжнародного гуманітарного права, осіб, які перебувають у зоні інформаційного впливу або під дією злочинної пропаганди.

Кожна з наведених категорій характеризується специфічними ознаками, процесуальним статусом, роллю в злочинній події, рівнем обізнаності, мотивацією до співпраці, психологічними та соціальними характеристиками, що визначають особливості підготовки до проведення допиту та вибір тактичних прийомів його проведення. Так, зокрема, у слідчих ситуаціях допиту свідків із числа очевидців воєнного злочину тактична лінія допиту має бути спрямована на реконструкцію події кримінального правопорушення з урахування особливостей сприйняття та запам'ятовування інформації в умовах стресу. Важливо уникати навідних запитань та оціночних суджень, забезпечуючи поступовий перехід від загальних до конкретних запитань, що дозволяє свідку вільно викласти події у хронологічній послідовності. У цьому контексті особливу увагу слід приділити часовим, просторовим та персональним орієнтирам, які надають можливість перевірити достовірність показань, сформованих на спогадах, а також зіставити їх з іншими джерелами доказової інформації (додаток А).

Під час підготовки до проведення допиту потерпілих із числа жертв воєнних злочинів необхідно враховувати підвищену психологічну складність. Потерпілий може демонструвати емоційне виснаження, гострі стресові або посттравматичні реакції, фрагментарність спогадів або часткову амнезію, у зв'язку з чим під час допиту важливо забезпечити психологічну підтримку, уникати повторної травматизації та врахувати гендерні, вікові й культурні особливості допитуваної особи (додаток А).

Рекомендовано застосувати методику вільного викладу інформації у поєднанні з елементами когнітивного інтерв'ю, що передбачає створення умов для ненавіювального відтворення подій із використанням прийомів відновлення

контексту, зміни послідовності відтворення інформації та варіювання перспективи сприйняття події [75, с.138-149]. Наприклад, слідчий може запропонувати потерпілому уявно повернутися до місця події, описати навколишню обстановку (погодні умови, звуки, освітлення, запахи), а також відтворити подію спочатку в прямій, а потім у зворотній хронологічній послідовності з позиції іншого учасника події. Такі прийоми сприяють відновленню латентних слідів пам'яті та зменшують вплив навіювання. Як наслідок це сприяє активізації когнітивних процесів допитуваної особи та підвищує повноту, точність і достовірність отриманих показань, що має принципове значення для формування доказової бази у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів.

У ході допиту військовослужбовців, з числа очевидців або безпосередніх учасників події, тактична лінія слідчої ситуації вимагає встановлення співвідношення між офіційною інформацією, якою володіє військовий у межах службової діяльності, та фактичними обставинами злочинної події. Необхідно враховувати потенційний конфлікт між вимогами військової субординації та обов'язком надавати правдиві свідчення у кримінальному провадженні (додаток А).

У таких умовах слідчий має забезпечити баланс між правовими гарантіями допитуваного та вимогами військової дисципліни, уникати оціночних суджень і створювати атмосферу процесуальної неупередженості. Це сприяє формуванню довіри та підвищує готовність військовослужбовця до надання повних і правдивих показань.

У випадках допиту військовополонених або затриманих учасників збройних формувань слідчий повинен суворо дотримуватись процесуальних гарантій та норм міжнародного права, включно з положеннями Женевських конвенцій та Римського статуту ІСС. Будь-які дії, що можуть бути витлумачені як тиск, примус або приниження гідності допитуваного, є неприпустимими і прямо впливають на допустимість отриманих показань, навіть за умов їх правдивості. Основна мета такого допиту полягає у формуванні добровільного

та достовірного викладу обставин злочину без порушення міжнародно-правового статусу особи. Для досягнення цієї мети тактична лінія допиту передбачає створення атмосфери довіри, забезпечення конфіденційності, надання психологічної підтримки, чітке інформування про права допитуваного та уникнення будь-яких оціночних суджень (додаток А).

Застосування аудіо- та відеофіксації допиту дозволяє підвищити прозорість процедури, контролювати дотримання процесуальних і міжнародно-правових стандартів, а також зменшити ризики тиску на допитуваного. Тактичний підхід передбачає отримання відомостей про особисту роль допитуваного у злочинних діях, рівень його обізнаності та знань про подію, а також збір інформації щодо інших учасників злочину. Правильна організація такого допиту дозволяє встановити причинно-наслідковий зв'язок між наказами, діями учасників та наслідками, формує доказову базу для визначення індивідуальної відповідальності та забезпечує можливість перевірки отриманих даних іншими учасниками процесу доказування (додаток А).

Під час допиту військовослужбовців з числа командирів або військових начальників, відповідальних за віддання наказів, які порушують норми міжнародного гуманітарного права, слідчий має враховувати високий рівень інтелектуальної напруги, наявність юридичних знань та обізнаності щодо внутрішньої структури військової служби, механізмів прийняття рішень і характеру командних відносин. Підготовка до такого допиту включає детальний аналіз військової структури, службової ієрархії і підпорядкованості, що дозволяє сформувати систему запитань спрямовану на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між відданим наказів, їх виконанням та наслідками для цивільного населення або учасників конфлікту [172, с. 76-88]. Основне завдання полягає у визначенні рівня поінформованості командира, його мотивів та узгодженості наказів із міжнародним законодавством та військовими нормами, реальної можливості вчинення альтернативних дій, які могли б запобігти порушенню міжнародного гуманітарного права, а також контролю за виконанням наказів підлеглими.

У комплексі підхід до допитів військовополонених, затриманих учасників збройних формувань та командирів військових підрозділів визначає тактичну поведінку слідчого, враховує психологічні, соціальні та процесуальні фактори, а також забезпечує баланс між достовірністю отриманої інформації, процесуальною допустимістю та дотриманням етичних стандартів професійної діяльності. Це є важливим для формування об'єктивної доказової бази, встановлення індивідуальної та командної відповідальності, а також для забезпечення ефективності розслідування воєнних злочинів на національному та міжнародному рівнях.

У слідчих ситуаціях допиту осіб, які перебувають у зоні інформаційного впливу або під дією пропаганди, важливим є розмежування власних спостережень допитуваного від сконструйованих унаслідок інформаційного впливу когнітивних образів. Це передбачає встановлення того, які відомості ґрунтуються на безпосередньому досвіді та фактичному спостереженні, а які є результатом маніпулятивного впливу, навіювання або ідеологічної інтерпретації події. Тактична мета такого допиту полягає у встановленні фактичних знань особи та їх відокремленні від оцінок, емоційних реакцій і світоглядних настанов, що можуть спотворювати зміст показань (додаток А).

З цього можна зробити висновок, що зазначені слідчі ситуації мають спільні закономірності, зумовлені низкою об'єктивних і суб'єктивних обставин:

по-перше, успішність допиту залежить не лише від обсягу отриманої інформації, але й від її перевірюваності та кореляції з іншими джерелами доказової інформації. Це обумовлено природою процесу доказування, який передбачає інтеграцію різноманітних доказів і можливість перевірки отриманих відомостей. У зв'язку з цим, тактичні прийоми допиту повинні узгоджуватись з нормами міжнародного кримінального законодавства;

по-друге, результативність допиту значною мірою залежить від здатності слідчого інтегрувати психологічні та комунікативні аспекти у процес отримання доказової інформації. Це передбачає урахування індивідуальних психологічних і соціальних характеристик допитуваних осіб, їх мотивації, рівня обізнаності, а

також можливого впливу стресових або травматичних чинників. Такий підхід дозволяє оптимізувати структуру запитань, логіку та послідовність їх постановки, а також методику подання інформації, що безпосередньо сприяє підвищенню повноти, точності та достовірності отриманих показань і формуванню належної доказової бази кримінальних проваджень про воєнні злочини.

У цьому контексті формується комплекс процесуальних і криміналістичних умов, детермінованих нормативними, організаційними, тактичними, психологічними та інформаційно-технологічними чинниками. Ці умови перебувають у діалектичному взаємозв'язку із слідчими ситуаціями, механізмом вчинення воєнних злочинів та системою доказування, що зумовлює специфіку організації і тактики проведення доказової діяльності, яка поєднується:

а) нормативними умови допиту, що охоплюють сукупність вимог кримінального процесуального законодавства, норми міжнародного гуманітарного права, міжнародних договорів, стандартів захисту прав людини, а також міжнародну практику щодо допустимості доказів, дотримання процесуальних гарантій та стандартів доказування;

б) організаційними умовами допиту, що включає всебічний аналіз матеріалів кримінального провадження, перевірку інформації, отриманої з відкритих цифрових джерел (OSINT), а також визначення процесуального статусу та ролі допитуваної особи в системі доказування. Організаційна підготовка також передбачає планування послідовності допитів, залучення перекладачів, експертів і спеціалістів з різних галузей знань, а також реалізацію заходів безпеки для учасників кримінального процесу;

в) тактичними умовами допиту, що визначаються вибором оптимальної моделі комунікативної взаємодії, побудовою системи запитань, спрямованих на відтворення події злочину у свідомості допитуваного, а також застосування прийомів когнітивної активізації пам'яті, реконструкції контексту події та перевірки достовірності наданих свідчень. За наявності травматичного досвіду

тактична модель допиту має базуватися на принципах травма-інформованого підходу, психологічної безпеки та недопущення вторинної віктимізації;

г) психологічними умовами допиту, що полягають у формуванні довірчої атмосфери, мінімізації рівня тривожності та забезпеченні психологічної готовності особи до надання показань. Слідчий повинен володіти навичками розпізнавання проявів психологічного захисту, дисоціативних реакцій, посттравматичних розладів, а також умисних форм дезінформації. Особливого значення набуває допит осіб, які пережили бойові дії або стали свідками масових порушень міжнародного гуманітарного права, що обумовлює доцільність залучення фахівців у галузі психології;

г) інформаційно-технологічними умовами відображають рівень інтеграції цифрових засобів фіксації та аналізу доказової інформації, включаючи застосування аудіо- та відеофіксації тощо.

У сукупності зазначені умови формують інтегровану систему методичних орієнтирів, які спрямовані не лише на підвищення достовірності показань, але й на забезпечення гуманістичної парадигми доказової діяльності шляхом поєднання правових, криміналістичних, морально-етичних і психологічних компонентів. За таких обставин результативність слідчої діяльності детермінується здатністю уповноважених суб'єктів органів досудового розслідування синтезувати процесуальні, організаційні, тактичні, психологічні та інформаційно-технологічні елементи підготовки і проведення допиту у єдину методологічно обґрунтовану стратегію доказування, що забезпечує повноту, точність і достовірність отриманої інформації.

2.3. Особливості комунікативної взаємодії під час допиту у провадженнях про воєнні злочини

З позиції юридичної психології допит розглядається як складний комунікативний процес, у межах якого здійснюється вербальна взаємодія між суб'єктом доказування та носієм інформації [167, с. 59-61; 219, с. 13-21]. Така

взаємодія обумовлює необхідність застосування психологічно обґрунтованих прийомів встановлення контакту, подолання можливої психологічної протидії та стимулювання відтворення ідеальних слідів події через когнітивно зумовлені механізми репродукції пам'яті.

Як вже наголошувалося, психологічний контакт є неможливим поза процесом комунікації. У зв'язку з чим, під час допиту комунікативна взаємодія повинна передбачати не лише врахування процесуальних аспектів, а й високий рівень мовленнєвої культури слідчого, володіння ним нормативно-професійною лексикою та відповідними комунікативними здібностями. Як відзначають фахівці у галузі судової психології, комунікативна компетентність слідчого проявляється у вмінні забезпечити психологічну взаємодію з допитуваною особою, активізувати її когнітивну діяльність, регулювати мотиваційні та емоційно-вольові стани. З урахуванням поведінкової лінії, яку обирає для себе кожен допитуваний, слідчий повинен розробити відповідну комунікативну стратегію, що сприяє ефективному отриманню достовірних та повних показань. Тому комунікативні навички мають базуватися на врахуванні освітнього рівня, соціального статусу, національно-культурних особливостей, професійної діяльності та індивідуально-психологічних характеристиках допитуваної особи [220, с. 26-38].

Як підтверджують результати емпіричних досліджень (85% опитаних слідчих) у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, особливого значення набуває здатність слідчого до міжкультурної та міждисциплінарної взаємодії. Йдеться, зокрема, про розуміння норм міжнародного гуманітарного права, специфіки військової організації та ієрархічної структури, особливостей функціонування військових підрозділів у бойових умовах, а також впливу бойового стресу та посттравматичних психологічних реакцій на поведінку учасників події. Не менш важливим є врахування типових поведінкових моделей учасників конфлікту, військовополонених і цивільних осіб, які перебували в умовах збройного конфлікту, оскільки ці чинники безпосередньо впливають на

характер їхніх показань та особливості комунікативної взаємодії під час допиту (додаток А).

Окремого значення набуває тактовність і професійна виваженість допиту осіб, до яких застосовано заходи процесуального примусу, насамперед пов'язані з позбавленням волі, у тому числі військовополонених та інших осіб, які перебувають під контролем держави або її органів [78, с. 181-185]. З цього приводу на думку деяких дослідників, прагнення слідчого об'єктивно й повно з'ясувати обставини кримінального правопорушення, встановити не лише викривальні, а й виправдувальні чи пом'якшувальні обставини, коректне ставлення до допитуваного, належне роз'яснення та забезпечення його процесуальних прав і законних інтересів, гарантованих нормами міжнародного права, здатні сприяти формуванню конструктивного діалогу навіть у складних умовах проведення допиту [221].

У криміналістичній тактиці традиційно розрізняють встановлення психологічного контакту в умовах безконфліктної та конфліктної слідчої ситуації. У безконфліктній ситуації слідчий і допитуваний орієнтовані на спільне, об'єктивне з'ясування обставин події. Їхні взаємовідносини не ускладнені вираженою недовірою чи протидією, а комунікативна взаємодія має переважно кооперативний характер.

Натомість у конфліктних ситуаціях спілкування може набувати рис психологічного протистояння, коли цільові установки сторін не збігаються або є протилежними, що зумовлює виникнення конфлікту. Такий конфлікт може проявлятися у наданні завідомо неправдивих показань, відмові від їх надання, ухиленні від відповідей на запитання, навмисному спотворенні фактів, демонстративній некомпетентності, імітації амнезії чи психологічної дезорієнтації, а також зловживанні формальними процесуальними підставами (наприклад, посиленні на необхідність участі захисника без реальної потреби у цьому) чи у спробах здійснення психологічного тиску на слідчого [222, с. 382-385].

При цьому психологічна протидія не виключає необхідності встановлення психологічного контакту, який навіть в умовах протиборства сторін залишається обов'язковою передумовою отримання доказової інформації. У конфліктних ситуаціях допит характеризується поєднанням елементів психологічного контакту та психологічної боротьби, причому їх співвідношення не є сталим і може динамічно змінюватися протягом одного допиту залежно від розвитку тактичної ситуації. Такий стан може бути зумовлений не лише поведінкою допитуваного, а й помилковою тактичною лінією слідчого, зокрема проявами упередженості, нервової напруги, нетактовності, демонстративної недовіри або відступом від принципу професійної нейтральності [223, с. 71-78].

За результатами емпіричних досліджень на основі опитувань слідчих (85% респондентів), у кримінальних провадженнях про воєнні злочини психологічна протидія допитуваних може набувати специфічних форм. Вона проявляється, зокрема, у посиленні на виконання наказів командирів, апеляції до вимог військової дисципліни або колективної відповідальності, ідеологічній раціоналізації насильства, демонстративній лояльності до військово-політичного керівництва, а також у використанні стратегії групової солідарності чи так званої «мовчазної змови». Окремим проявом такої протидії може бути свідоме утримання від надання показань або формальне підтвердження лише загальновідомих обставин без розкриття деталей, які мають істотне доказове значення (додаток А).

За таких умов завдання слідчого полягають не у загостренні конфлікту, а у поступовому перетворенні протиборства на керований комунікативний процес шляхом застосування правомірних тактичних прийомів. Ці прийоми мають бути спрямовані на зниження рівня психологічної напруги, актуалізацію особистісної відповідальності допитуваного та стимулювання відтворення об'єктивних обставин події. Для ефективного прогнозування та подолання психологічної протидії недобросовісного допитуваного слідчий здійснює складну інтелектуально-аналітичну діяльність, пов'язану з передбаченням можливих рішень і поведінкових реакцій допитуваної особи. Така діяльність ґрунтується

на врахуванні її процесуального статусу, індивідуально-психологічних характеристик, мотиваційного профілю, рівня правової та професійної обізнаності, а також тактичних переваг сторони обвинувачення, що визначаються ознайомленістю з матеріалами кримінального провадження та можливістю оптимального вибору часу, місця і порядку проведення допиту.

У судовій психології та криміналістиці така пізнавальна діяльність слідчого визначається як «рефлексія», тобто здатність моделювати ймовірні когнітивні стани та поведінкові стратегії допитуваного, здійснювати самоконтроль власної комунікативної поведінки та своєчасно коригувати застосовані тактичні прийоми відповідно до динаміки слідчої ситуації допиту [224, с. 120-128]. Іншими словами, якщо допит розглядати як специфічний вид слідчого дослідження вторинного джерела інформації, то рефлексія є нічим іншим як проникнення у внутрішній світ допитуваного, що є необхідною умовою для активації комунікації та отримання достовірних показань.

У будь-якому випадку допит у провадженнях про воєнні злочини повинен здійснюватися виключно в межах процесуально допустимої форми та відповідати вимогам кримінального процесуального законодавства і нормам міжнародного права. З цього приводу В. Весельський зазначає: «психологічний вплив на допитуваного є невід’ємним атрибутом спілкування, і його конкретні прийоми і засоби мають відповідати вимогам законі і моралі» [46]

У цьому контексті заходи психологічного впливу традиційно класифікують як допустимі і недопустимі, законні або незаконні, повноважні чи неповноважні. Водночас найбільш вдалим видається використання категорії правомірності заходів психологічного впливу як ширшого поняття, що передбачає не лише їх формальну відповідність нормам національного та міжнародного права, але й узгодженість із цілями правозастосовної практики, принципами кримінального провадження та науково обґрунтованими рекомендаціями [225, с. 81-85].

Допустимість заходів психологічного впливу може мати місце лише в межах процесуальної діяльності слідчого та не охоплювати позапроцесуальні

форми спілкування з учасниками процесу. Базовим і природним у цьому відношенні є «переконання», під яким розуміють формування у допитуваного внутрішньої установки (спонукання) на надання повних, правдивих і несуперечливих показань. Протилежним до цього методу - є «примус» (примушування, нав'язування), який полягає у неправомірному формуванні спонукальних мотивів до надання показань, що за суттю становить різновид психологічного тиску [226, с. 293-296].

Психологічний примус зазвичай полягає у використанні погроз, обмані, маніпулятивному впливі чи інших форм тиску з боку суб'єкта доказування, спрямованих на обмеження свободи волевиявлення допитуваної особи [227, с. 159-172]. Це означає, що під час здійснення психологічного впливу має бути гарантована свобода вибору поведінки та прийняття рішень допитуваним, а дії особи, яка проводить допит, повинні відповідати не лише вимогам національного законодавства, а й принципам професійної етики та міжнародним стандартам захисту прав людини.

У зв'язку з цим, тактичні прийоми допиту мають формуватися з урахуванням не лише індивідуально-психологічних особливостей учасників комунікативного процесу, а й специфіки умов, у яких вони перебувають під час вчинення або сприйняття кримінально карної події, особливо в контексті збройного конфлікту. Такі умови зумовлюють підвищений рівень психологічної напруги, можливу повторної травматизації, фрагментарність сприйняття подій та інші чинники, що безпосередньо впливають на характер і зміст показань.

Доцільним виявляється систематизувати відповідні тактичні інструменти на рівні тактичних методів, під якими пропонується розуміти цілісні способи організації допиту, що реалізуються через систему взаємопов'язаних тактичних прийомів, об'єднаних спільною метою та спрямованих на досягнення конкретного тактичного результату. Першим із таких методів доцільно визначити метод емпатичного залучення, який виступає одним із основоположних засобів налагодження комунікативної взаємодії та встановлення стійкого психологічного контакту з допитуваним.

Психологічна готовність слідчого до комунікації з особою, яка могла зазнати травми в результаті воєнних дій, є важливою передумовою встановлення стійкого психологічного контакту. Емпатична поведінка не передбачає емоційного співпереживання чи втрати професійної дистанції. Натомість, вона виявляється у здатності слідчого розуміти внутрішній стан співрозмовника, коректно реагувати на його психологічні реакції та створювати відчуття безпеки й процесуальної захищеності.

У діяльності ІСС, психологічна підтримка потерпілих і свідків визначається важливою передумовою повноти і достовірності наданих ними показань. У цьому контексті в структурі постійно діючого міжнародного трибуналу функціонує службу підтримки «*Victims and Witnesses Unit*» (Відділ у справах потерпілих і свідків), яка з урахуванням положень Римського статуту ІСС та Правил процедур і доказування ІСС забезпечує надання медичної, психологічної та іншої необхідної допомоги, а також вживає заходів щодо гарантування безпеки, захисту гідності та забезпечення таємниці особистого життя осіб, які беруть участь у провадженні (Правило 17) [228].

Незважаючи на те, що у положеннях Римського статуту ІСС прямо не закріплено принцип емпатичного залучення в окремих норми, формально він відображений у практиці ІСС, яка фактично відображає його реалізацію через стандарти поводження з потерпілими і свідками, орієнтованими на гарантування їх фізичної безпеки, психологічного добробуту, гідності та недоторканності приватного життя. Так, відповідно до Правил процедур і доказування, ІСС повинен забезпечити, щоб місце допиту сприяло наданню повних, правдивих і відвертих показань та гарантувало фізичну безпеку і психологічний комфорт допитуваної особи (Правило 67) [228]. Це підкреслює прагнення міжнародних стандартів судочинства поєднати процесуальні вимоги доказування з практичними заходами, спрямованими на створення безпечних і психологічно прийнятних умов участі особи у міжнародному кримінальному судочинстві.

Правило 88 передбачає можливість залучення відповідних суб'єктів до проведення допиту, зокрема психолога, представника служби підтримки

потерпілих і свідків або, за необхідності, члена родини допитуваної особи під час дачі нею показань [228]. Ці заходи спрямовані на стабілізацію психологічного стану особи, мінімізацію повторної травматизації, зниження рівня стресового напруження та забезпечення процесуальної безпеки учасника провадження, що в сукупності створює належні умови для надання повних, послідовних і достовірних показань.

У взаємодії з Правилем 67 зазначені гарантії свідчать про інтеграцію ІСС процесуальних стандартів доказування із людиноцентричним підходом до організації допиту, який враховує фізичний і психічний стан особи, її вразливість, досвід пережитого насильства або участі у збройному конфлікті. Ця обставина відповідає положенням Римського статуту ІСС щодо забезпечення поваги до гідності, безпеки учасників процесу та благополуччя потерпілих і свідків (ст. 55) [80].

Отже, метод емпатичного залучення у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів доцільно розглядати як складний, етично детермінований криміналістичний прийом, що поєднує вимоги доказування з міжнародними стандартами поведінки з жертвами та свідками збройного конфлікту. Його реалізація передбачає не лише застосування дозволених процесуальних способів психологічної підтримки, але й формування професійної позиції слідчого, орієнтованої на повагу до особистості допитуваної особи, її автономії у наданні показань, унеможливленні вторинної травматизації та забезпеченні добровільності волевиявлення під час надання показань.

Наступним тактичним методом, який доцільно виокремити серед тактичних прийомів взаємодії під час допиту, є тактика поступового входження в комунікацію. У кримінальних провадженнях про воєнні злочини поспішність у доказуванні або прямий психологічний тиск на допитуваного є не лише неефективним, а й потенційно таким, що може поставити під сумнів допустимість отриманих показань. Тактика поступового входження передбачає поетапну побудову комунікативного процесу. При її реалізації на початковій стадії, слідчий ініціює нейтральну або процесуально-інформаційну тему

спілкування, що не пов'язана безпосередньо з обставинами вчиненого злочину. Це дозволяє знизити рівень емоційного напруження, сформувати відчуття передбачуваності процесу та закласти основу так званої фазової довіри [229, с. 101-109]. Лише після встановлення первинного психологічного контакту здійснюється поступовий перехід до предметних, уточнювальних і, за необхідності, деталізованих запитань щодо обставин кримінального правопорушення.

Зазначений метод корелює з підходами, закладеними в міжнародних стандартах проведення допиту. Зокрема, в структурі моделі «*PEACE – Preparation and Planning, Engage and Explain, Account, Closure, Evaluation*» [230], що застосовується в практиці правоохоронних органів цивілізованого світу особливу увагу приділено двом етапам цієї моделі зокрема підготовці і плануванню, а також залученню і роз'ясненню (ознайомленню). У сукупності ці підходи орієнтують суб'єкта доказування на ретельну підготовку до допиту, оцінку психологічних особливостей допитуваного, а також на формування зрозумілого і безпечного комунікативного середовища.

У цьому контексті слідчому рекомендується максимально детально ознайомитись з матеріали кримінального провадження, визначити предмет допиту та коло осіб, яких потрібно допитати, а також встановити взаєморозуміння з допитуваною особою, що передбачає формування психологічного контакту, прояв турботи про добробут співрозмовника, з'ясування його уподобань щодо форми та тривалості допиту, а також створення спокійної атмосфери у випадку його занепокоєння чи нервозності.

Як зазначають фахівці в галузі судової психології, підготовка до допиту не є універсальною процедурою, вона здійснюється щодо конкретних осіб залежно від конкретного кримінального провадження [231, с. 134-139]. У контексті розслідування воєнних злочинів поетапність підготовки набуває особливого значення, оскільки дозволяє врахувати можливі прояви посттравматичних реакцій, фрагментарність пам'яті, уникнення травматичних спогадів або підвищену тривожність. Поступове входження в комунікацію зменшує ризики

повторної травматизації та водночас сприяє отриманню більш структурованих і внутрішньо узгоджених показань. Таким чином, тактика поступового входження в комунікативну взаємодію виступає не лише інструментом налагодження психологічного контакту, а й засобом забезпечення процесуальної якості доказування, що відповідає як вимогам національного кримінального процесуального законодавства, так і міжнародним стандартам поведінки з учасниками міжнародного кримінального судочинства.

У цьому відношенні доцільно виокремити наступний тактичний метод встановлення комунікативної взаємодії який полягає у застосування нейтральних засобів налагодження психологічного контакту. Це передбачає такі складові, як поза, міміка, інтонаційна виразність мовлення, просторова дистанція, темп мовлення та тематична нейтральність початкової комунікації. У провадженнях щодо воєнних злочинів невербальна поведінка слідчого може мати визначальне значення для формування психоемоційного контакту з допитуваним. Зокрема, надмірна офіційність, жорстка регламентаційна манера спілкування або холодний, монотонний тон здатні провокувати закритість, захисну реакцію чи підвищення тривожності співрозмовника. Натомість збереження спокійної, відкритої атмосфери, контрольованої міміки, помірного темпу мовлення та передбачуваної структури запитань сприяють стабілізації емоційного стану допитуваного та зниженню комунікативного бар'єру.

Наведене узгоджується з висновками окремих дослідників які підкреслюють важливість невербальної комунікації в межах комунікаційного процесу під час допиту. На думку вчених невербальна комунікація виконує допоміжну функцію, підвищуючи семантичну значимість вербальної інформації та сприяючи підтриманню безперервності комунікаційної взаємодії. За спостереженнями науковців, невербальні дії забезпечують збереження психологічного контакту та можуть замінювати окремі слова чи фрази, передаючи той самий зміст, що й вербальна форма спілкування. Мається на увазі створення такого безпечного, неагресивного та психологічно стабільного середовища, що прямо передбачає контроль над невербальною поведінкою

суб'єкта доказування та уникнення домінантних або таких форм комунікації, які мають примусовий психологічний вплив [231, с. 134-139].

До ще одного важливим методу встановлення психологічного контакту можна віднести психологічну нейтралізацію бар'єрів комунікації. У справах, пов'язаних із воєнними злочинами, серед допитуваних нерідко трапляються особи, які перебувають у стані страху перед можливим переслідуванням і покаранням, відчуттям провини або демонстративною ворожістю щодо певної сторони конфлікту. У таких ситуаціях основним завданням слідчого є поступове зниження рівня психологічної напруги шляхом створення атмосфери професійної рівності, акцентуванні на об'єктивності розслідування та недопущення проявів упередженості. У цьому контексті слідчий повинен не лише роз'яснити процесуальні права допитуваної особи, а й звернути її увагу на положеннях, що гарантують неупереджене та справедливе ставлення до судочинства (ст. 64-66 Римського статуту) [80].

Також необхідно дотримуватись гарантій психологічної безпеки учасників процесу, їхнього захисту та недопущення будь-якого тиску, упередженості, дискримінації чи інших форм неналежного впливу. Ці принципи закріплені як у Правилах процедур і доказування ICC [228], так і у Кодексі професійної етики персоналу ICC «*Code of Professional Conduct for the Office of the Prosecutor*», що визначає обов'язок уповноважених суб'єктів доказування дотримуватись об'єктивності, нейтральності та етичних норм поведінки на всіх етапах розслідування [232].

Окремим тактичним методом у процесі встановлення психологічного контакту є застосування інформаційного резонансу. Цей метод реалізується через систему взаємопов'язаних тактичних прийомів, одним із яких є використання завчасно перевірених фактів, цифрових та документальних доказів, що демонструють допитуваній особі високий рівень обізнаності слідчого щодо обставин кримінального правопорушення. Застосування такого прийому сприяє підвищенню довіри, а також формуванню готовності до надання повних, правдивих і достовірних показань. Водночас слідчий повинен дотримуватись

балансу, щоб не створити у допитуваного відчуття психологічного тиску, маніпуляції або формального залякування.

Наступним тактичним методом, що потребує уваги є врахування культурно-етнічних особливостей допитуваної особи. У контексті збройних конфліктів представники різних сторін можуть мати відмінні уявлення про такі цінності, як честь, гідність, обов'язок, провина, сором тощо. Ігнорування цих культурно-психологічних чинників знижує ефективність комунікативної взаємодії та може призвести до спотворення або неповноти отриманих показань. Суб'єкт доказування повинен бути підготовлений до роботи в мультикультурному середовищі, не ігнорувати потребу в попередній консультації з фахівцями із етнопсихології, а також враховувати специфіку мови, невербальних комунікаційних патернів і соціокультурного контексту, в якому перебуває допитувана особа.

У міжнародній практиці, зокрема у Правилах процедури і доказування ІСС, підкреслюється необхідність створення умов психологічної безпеки для осіб, які беруть участь у процесі, з урахуванням їх культурних та етнічних особливостей (Правило 18, 19) [228]. Такі заходи сприяють забезпеченню достовірності та повноти свідчень, зменшують стрес та підтримують процесуальні гарантії учасників процесу, що відповідає загальновизнаним міжнародним стандартам захисту прав і свобод людини.

Завершальним у цьому дослідженні є методом комунікативної взаємодії що полягає у підтриманні рівноваги між гуманністю і процесуальною дисципліною. Гуманістично орієнтований підхід до допиту не виключає тактичної цілеспрямованості та процесуальної визначеності. Навпаки, він передбачає поєднання поваги до гідності особи з чітким дотриманням алгоритмів доказування, нейтральності та професійного самоконтролю слідчого. Тобто, емпатія як інструмент встановлення психологічного контакту має залишатися в межах професійної ролі слідчого та не трансформуватися у надмірне емоційне співпереживання, здатне вплинути на об'єктивність оцінки фактичних даних. У цьому контексті забезпечення психологічного контакту

повинно поєднуватися з чітким дотриманням процесуального алгоритму допиту, логіки доказування та вимог кримінального процесуального законодавства.

Слідчий, демонструючи повагу до гідності та психологічного стану допитуваного, зобов'язаний забезпечити нейтральність, неупередженість та самоконтроль, не допускаючи впливу власних емоційних реакцій на формування передчасних висновків. Такий баланс узгоджується з міжнародними стандартами справедливого судочинства, закріпленими Римським статutom ICC, а також із професійними вимогами до діяльності прокурорів та слідчих, документально сформованих положеннями щодо дотримання принципів справедливості та етичної стриманості.

Саме тому допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини постає складним і багатограним процесом, що потребує інтеграції знань кримінального процесуального права, криміналістики, юридичної психології та логіки, а також міжнародного гуманітарного права і практики міжнародного кримінального судочинства. Такий міждисциплінарний підхід спрямований одночасно на забезпечення гуманного ставлення до допитуваної особи і отримання від неї повних, достовірних, допустимих та внутрішньо узгоджених показань, що відповідають міжнародним стандартам доказування.

Висновок до другого розділу

1. Складність процесу доказування воєнних злочинів та визначення обставин, що підлягають встановленню зумовлена додатковою конкретизацією їх елементного складу через міжнародно-правові акти та прецедентну практику міжнародного кримінального судочинства. У цьому контексті предмет допиту набуває специфічних ознак, зумовлених об'єктивними і суб'єктивними характеристиками, що визначають учасників правопорушення, їхні мотиви, способи реалізації злочинних намірів, характер і масштаб суспільно-небезпечних наслідків, а також обставини, що можуть свідчити про системність,

масовість і організованість протиправних вчинків та їх взаємозв'язок із політичними чи військовими планами, стратегіями та/або структурами.

Діяльність суб'єкта доказування має бути зосереджена на встановленні, як загальних обставин передбачених ст. 91 КПК України, так і контекстуально-правових обставин конкретного протиправного вчинку, що дає змогу чітко визначити особливості об'єктивної сторони та учасників цього правопорушення. Це формує дві основні мети предмету допиту. Перша, стосується відомостей щодо події кримінального правопорушення. Друга, щодо причетності конкретних осіб у його вчиненні. Докази причетності, створюють підґрунтя для доказування причинно-наслідкового зв'язку між вчиненим діянням і військово-політичними структурами, які беруть участь у збройному конфлікті та керують ним. До них відносяться обставини, які характеризують: а) початок, тривалість, поширеність і вид збройного конфлікту, а також просторовий і часовий зв'язок між самим діянням і збройним конфліктом (територіальні межі); б) спосіб вчинення злочину та його зв'язок із діями забороненими міжнародним гуманітарним правом; в) правовий статус винних відповідно до норм міжнародного гуманітарного права; г) зв'язок дій винного із умовами збройного конфлікту та усвідомлення цього факту; ґ) мотиви і мету вчиненого діяння; д) потерпілу сторону та об'єкти злочинного посягання, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права; е) соціально-правовий статус потерпілої сторони відповідно до норм міжнародного гуманітарного права; є) обсяг та характер суспільно небезпечних наслідків, спричинених у результаті вчинення воєнних злочинів та охоплювані ними межі; ж) розмір і вид завданої шкоди; з) вид та правовий статус пошкодженого (знищеного) майна у результаті вчинення воєнних злочинів; і) причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) винного та наслідками.

2. У кримінальних провадженнях про воєнні злочини підготовка до допиту набуває самостійного і водночас ключового значення. Вона охоплюється: а) аналітичним етапом, який передбачає всебічний аналіз матеріалів кримінального провадження, виявлення та первинну оцінку наявної доказової

інформації (у тому числі OSINT-матеріалів), формування попередньої моделі події, визначення її учасників та предметів їх допитів; б) тактико-психологічним етапом, який передбачає вивчення особистісних характеристик допитуваних осіб, оцінку її психоемоційних станів, формування системи запитань, вибір тактичних прийомів та прогнозування можливих реакцій; в) процесуально-організаційним етапом, що полягає у вирішенні послідовності допитів, часу, місця та способу їх проведення, залучення третіх осіб, підготовці технічних засобів, забезпеченні дотримання процесуальних гарантій, попередньому консультуванні з відповідними фахівцями та складанні плану допиту.

Реалізація зазначених етапів значною мірою залежать від обсягу і характеру інформації, наявної у слідчого, що надає можливість: а) оцінити об'єктивні дані, що містяться в матеріалах кримінального провадження щодо місця, часу, способу вчинення злочину тощо; б) проаналізувати суб'єктивні обставини, пов'язані з особою допитуваного, зокрема його психологічний стан, можливі реакції на застосування тактичних прийомів тощо; в) спланувати тактику проведення допиту, сформулювати систему запитань, обрати осіб, яких доцільно залучити, визначитись з технічними засобами фіксації його результатів тощо.

До умов, що зумовлюють специфіку організації і тактики допиту щодо воєнних злочинів відносяться: а) нормативні умови допиту, які охоплюються сукупністю вимог кримінального процесуального законодавства, нормами міжнародного гуманітарного права, стандартів захисту прав людини тощо; б) організаційні умови допиту, що включають всебічний аналіз матеріалів кримінального провадження, перевірку інформації, отриманої з відкритих цифрових джерел (OSINT), а також визначення процесуального статусу та ролі допитуваної особи в системі доказування; в) тактичні умови допиту, що визначаються вибором оптимальної моделі комунікативної взаємодії, побудовою системи запитань, застосування тактичних прийомів з урахуванням особистісних характеристики допитуваних та перевіркою достовірності наданих свідчень; г) психологічні умови допиту, що полягають у формуванні

комунікативної взаємодії, встановлення психологічного контакту, мінімізацію рівня тривожності та забезпеченні психологічної готовності особи до надання показань; г) інформаційно-технічні умови, які відображають рівень інтеграції цифрових засобів фіксації та аналізу доказової інформації, включаючи застосування аудіо- та відеофіксації допиту.

Під час підготовки до проведення допиту тактична лінія слідчого формуються під впливом процесуальних, криміналістичних, психологічних, соціальних, політичних, інформаційних, морально-етичних чинників. Їх характер визначається позицією допитуваної особи (85% респондентів), її психоемоційним станом (92% респондентів), ступенем обізнаності про обставини вчиненого злочину (100% респондентів), наявністю або відсутністю зовнішнього впливу (76% респондентів), зокрема інформаційно-пропагандистського або соціально-дискримінаційного, а також контекстом бойової обстановки (78% респондентів), в якій відбувається допит.

До основних категорій допитів, що визначають особливості підготовки та вибором специфічних моделей його проведення можна віднести осіб з числа: а) потерпілих і свідків воєнних злочинів, у тому числі, малолітніх і неповнолітніх; б) потерпілих серед жертв воєнних злочинів; в) військовослужбовців, які були очевидцями або безпосередніми їх учасниками; г) затриманих учасників збройних формувань; г) військових командирів і начальників відповідальних за віддання наказів, що порушують норми міжнародного гуманітарного права; д) суб'єктів, які перебувають у зоні інформаційного впливу або під дією злочинної пропаганди; е) підозрюваних, зокрема тих, які перебувають за межами держави органу розслідування; в) військовополонених, що зумовлюється специфікою їхнього статусу у контексті міжнародно-правового регулювання.

3. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що під час розслідування воєнних злочинів комунікативна компетентність слідчого повинна передбачати: а) високий рівень мовленнєвої культури (93% респондентів); б) володіння нормативно-професійною лексикою та

відповідними комунікативними здібностями (95% респондентів); в) вмінні забезпечити психологічну взаємодію з допитуваною особою, активізувати її когнітивну діяльність, регулювати мотиваційні та емоційно-вольові стани (97% респондентів); г) здатність до міжкультурної взаємодії (85% респондентів); г) розуміння норм міжнародного гуманітарного права, специфіки військової організації її ієрархічної структури, особливостей функціонування військових підрозділів у бойових умовах (98% респондентів); д) розуміння впливу бойового стресу та посттравматичних реакцій на поведінку учасників події (67% респондентів); е) уміння розпізнати типові поведінкові моделі учасників допиту, військовополонених і цивільних осіб, які перебували в умовах збройного конфлікту (75% респондентів); є) тактовність і професійна виваженості (89% респондентів).

У досліджуваних провадженнях психологічна протидія допитуваних може проявляється: а) у посиленні на виконання наказів (75% респондентів); б) апеляції до вимог військової дисципліни або колективної відповідальності (53% респондентів); в) ідеологічній раціоналізації насильства та демонстративній лояльності до військово-політичного керівництва (87% респондентів); г) використанні стратегії групової солідарності (93% респондентів); г) свідомому утриманні від надання показань або формальному підтвердженні лише загальновідомих фактів (85% респондентів).

За цих умов завдання слідчого полягають не у загостренні конфлікту, а у поступовому перетворенні протиборства на керований комунікативний процес шляхом застосування правомірних тактичних прийомів. Ці прийоми мають бути спрямовані на зниження рівня психологічної напруги. Доцільним видається систематизація відповідні тактичні прийоми на рівні тактичних методів, до яких пропонується віднести: а) метод емпатичного залучення, що передбачає готовність слідчого до комунікації, здатності розуміти внутрішній стан співрозмовника, реагувати на його психологічні реакції, створювати відчуття безпеки, процесуальної і психологічної захищеності тощо; б) метод поступового входження в комунікацію, що передбачає поетапну побудову комунікативної

стратегії, ініціювання початкової нейтральної або процесуально-інформаційної теми, встановлення первинного психологічного контакту та поступовий перехід до предметних запитань; в) застосування нейтральних засобів налагодження контакту, що передбачає такі складові, як поза, міміка, інтонаційна виразність мовлення, просторова дистанція тощо; г) психологічна нейтралізація бар'єрів комунікації, що передбачає поступове зниження рівня психологічної напруги шляхом створення атмосфери професійної рівності, акцентуванні на об'єктивності розслідування, недопущення проявів упередженості, роз'яснення процесуальних прав, гарантій тощо; г) застосування інформаційного резонансу, що реалізується через систему взаємопов'язаних тактичних прийомів, одним із яких є використання завчасно перевірених фактів, що демонструють високій рівень обізнаності слідчого; д) врахування культурно-етнічних особливостей допитуваного та соціокультурного контексту; е) підтримання рівноваги між гуманністю і процесуальною дисципліною, що передбачає поєднання поваги до гідності особи з чітким дотриманням алгоритмів доказування, нейтральності та професійного самоконтролю слідчого.

Демонструючи повагу до гідності та психологічного стану допитуваного слідчий зобов'язаний забезпечити нейтральність, неупередженість та самоконтроль, не допускаючи впливу власних емоційних реакцій на формування передчасних висновків. Це означає, що під час здійснення психологічного впливу має бути гарантована свобода вибору поведінки та прийняття рішень допитуваним, а дії особи, яка проводить допит, повинні відповідати не лише вимогам національного законодавства, а й принципам професійної етики та міжнародним стандартам доказування і захисту прав людини.

РОЗДІЛ 3.

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Тактичні прийоми допиту потерпілих і свідків під час розслідування воєнних злочинів

У кримінальних провадженнях про воєнні злочини допит потерпілих вважається однією із найбільш складних процесуальних дій. Його особливість полягає у тому, що в межах його проведення необхідно поєднувати травматичний досвід особи з необхідністю отримання повних, достовірних і внутрішньо узгоджених показань. Як зазначають окремі дослідники, потерпілі відіграють одну із важливих ролей у встановленні фактичних обставин кримінального правопорушення, оскільки відомості, отримані від них у процесі доказування, нерідко становлять основу формування доказової бази та визначають подальші напрямки розслідування [174, с. 116-189].

На думку К. Шевчишеної потерпілих від воєнних злочинів умовно можна диференціювати за трьома основними критеріями, які відповідають на питання чи відносяться постраждалі особи до цивільного населення, військовослужбовців та представники гуманітарних організацій чи миротворчих місій [71, с. 11-18]. Водночас, ця класифікація, не в повній мірі задовольняє потреби практики, оскільки не охоплює всіх можливих учасників, що можуть бути визнані як потерпілі від воєнних злочинів.

Не дають чітких відповідей на поставлені питання й стандарти розслідування воєнних злочинів розроблені фахівцями з міжнародного гуманітарного права під егідою Офісу Генерального прокурора України [204]. За результатами аналізу цих стандартів, поверхово виокремлюються три основні групи захищених осіб. Так, до останніх дослідники відносять військовополонених, цивільних осіб та інших осіб, які перебувають під захистом

міжнародного гуманітарного права [204]. Схожої диференціації притримуються Ю. Орлов конкретизуючи інших осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права на медичний персонал, духовний персонал, осіб зі складу збройних сил, що склали зброю, а також тих, хто «*hors de combat*» (покинув бойові дії) унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-яких інших обставин, які об'єктивно унеможливають їх подальшу участь у бойових діях, а також інтернований персонал та члени їх сімей, що відносяться до цивільних осіб, обмежених у свободі пересування або примусово переміщені з міркувань безпеки відповідно до положень міжнародного гуманітарного права [174, с. 44-52].

Крім того, Ю. Орлов акцентує, що вчинення воєнних злочинів може спричиняти юридичні наслідки навіть за відсутності потерпілих [174, с. 44-52]. Як приклад, вчений наводить ситуації, коли внаслідок бойових дій завдається істотна або довготривала шкода довкіллю, здійснюються атаки на об'єкти критичної інфраструктури, чи вчиняється розграбування національних культурних цінностей тощо. Тобто, на думку дослідника, потерпілий розглядається як факультативна ознака.

З урахуванням наведеної потерпілих від воєнних злочинів можна диференціювати за низкою ознак, а саме:

а) за видом збройного конфлікту на потерпілих від: міжнародного збройного конфлікту; внутрішньодержавного збройного конфлікту;

б) за територіальною ознакою місця вчинення злочину, потерпілих на: окупованій території, включно з районами, де ведуться або не ведуться активні бойові дії; підконтрольній території, у тому числі на території, що була деокупована;

в) за спрямованістю протиправної діяльності на потерпілих серед: дорослого цивільного населення; неповнолітніх; дітей; військовослужбовців; осіб зі спеціальним статусом і особливим захистом;

г) за способом вчинення воєнного злочину, потерпілих від посягань на: життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпеку особи; право

власності; порушення правового режиму міжнародного захисту суб'єктів і об'єктів гуманітарного права: функціонування життєво важливої інфраструктури; право осіб щодо справедливого правосуддя;

г) за характером і масштабом наслідків на потерпілих від злочинів, що спричинили: загибель людей; тяжкі тілесні ушкодження чи каліцтво; втрату або шкоду культурним цінностям, національній спадщині, довкіллю, цивільній або критично важливій інфраструктурі; масштабні гуманітарні кризи.

Практика ІСС умовно виокремлює кілька основних критеріїв потерпілої сторони, серед яких:

- а) фізичні особи, які зазнали шкоди внаслідок воєнних злочинів;
- б) юридичні особи, майно яких було використане у воєнних цілях або цілеспрямовано пошкоджене під час воєнних дій;
- в) жертви сексуального насильства;
- г) діти, особи з інвалідністю та люди похилого віку;
- г) члени сімей загиблих або вбитих осіб [233].

Ця класифікація, пер за все, спрямована на диференціацію підходів до встановлення процесуального статусу потерпілої сторони, окреслення обсягу її процесуальних прав і гарантій, а також урахування специфіки потреб окремих категорій осіб під час розслідування міжнародних злочинів. До прикладу, у справах де потерпілими є діти, слідчому необхідно враховувати не лише їх вікові та психологічні характеристики, а також положення міжнародних договорів, що встановлюють додаткові гарантії забезпечення їх захисту і безпеки [40], але й зокрема положення спеціальних міжнародних договорів закріплених у Ланцаротській конвенції Ради Європи 2007 року про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [234], а також Стамбульській конвенції Ради Європи 2011 року про запобігання насильства щодо жінок та домашньому насильству [235].

Окремої уваги потребують й вимоги міжнародного кримінального судочинства щодо критеріїв визнання осіб потерпілими від воєнних злочинів. Так, відповідно до ст. 68 Римського статуту ІСС до останніх належать:

- а) наявність у особи істотного особистого інтересу щодо участі у кримінальному провадженні;
- б) доцільність такої участі на відповідній стадії розслідування;
- в) відсутність шкоди для прав сторони захисту;
- г) недопущення порушення принципів справедливого й неупередженого судочинства [174, с. 116-189].

У цьому контексті під час розслідування воєнних злочинів необхідно враховувати і належним чином фіксувати наведені відомості з метою узгодження національної практики з міжнародними стандартами. З цього приводу у науковій літературі висловлюється думка щодо доцільності отримання від потерпілих у воєнних злочинах згоди на використання їх свідчень, конфіденційних даних та іншої інформації з обмеженим доступом у міжнародних судових інстанціях, за умови якщо є необхідність використання таких матеріалів у діяльності ІСС [175].

На цю обставину звертають увагу й інші дослідники. Так, О. Кравчук та М. Бондаренко обґрунтовують доцільність отримання від допитуваних осіб згоди на використання їхніх показань у міжнародних судових інстанціях у разі виникнення відповідної потреби. Як зазначають вчені, така згода може мати диференційований характер, де потерпілий вправі надати дозвіл на використання своїх показань без надання одночасного дозволу на розкриття персональних даних чи іншої інформації з обмеженим доступом. У зв'язку з цим, допит потерпілих як і зокрема інших учасників кримінального процесу щодо воєнних злочинів має здійснюватися не лише з дотриманням вимог національного процесуального законодавства, але й із урахуванням практики ІСС у випадках, коли отримані показання можуть бути використані у міжнародному кримінальному судочинстві.

Відповідно до Правил процедур і доказування ІСС, особа, яка підлягає допиту, повинна бути належним чином проінформована про свої права, передбачені ст. 55 Римського статуту (Правило 111) [228]. Це положення встановлює ширший обсяг процесуальних гарантій. У результаті такий підхід

забезпечує належну процесуальну допустимість отриманих показань, їх відповідальність міжнародним стандартам доказування, а також підвищує ефективність подальшого використання цих матеріалів у діяльності міжнародних судових інстанцій [175].

Доцільним видається врахування рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо поводження з потерпілими від злочинів [236], а також забезпечення реалізації їхніх прав щодо доступу до відповідних послуг та механізмів підтримки [237]. У загальному розумінні ці рекомендації передбачають необхідність застосування комплексних заходів допомоги потерпілим, що включають надання повної та зрозумілої інформації, забезпечення належного рівня захисту, а також організацію психологічної, соціальної, юридичної та іншої необхідної підтримки.

У зв'язку з цим під час розслідування воєнних злочинів тактичні прийоми допиту потерпілих повинні забезпечити баланс між дотриманням їхніх прав, вимогами міжнародного законодавства та завданнями кримінального судочинства як в межах національної, так і міжнародної юрисдикції. У цьому контексті тактичні прийоми можна диференціювати за наступними критеріями:

1) забезпечення психологічної безпеки потерпілих. Під час допиту слідчий має створити умови, що мінімізують стрес та ризики повторної травматизації. Це передбачає проведення допиту у спокійному та контрольованому середовищі, обмеження кількості присутніх осіб, уникнення навідних або провокаційних запитань, а також можливість перерв для стабілізації емоційного і психологічного стану допитуваного;

2) використання методики когнітивного інтерв'ю. Цей підхід передбачає надання можливості потерпілому викласти загальні обставини події злочину, після чого надається можливість уточнити та систематизувати свої відповіді на уточнюючі запитання. Наприклад, потерпілому пропонується спочатку описати події у довільній формі, а потім відтворити їх у зворотній хронологічній послідовності або зосередитися на окремих деталях. Застосування цієї методики сприяє збереженню природності спогадів, зменшує вплив стресу та підвищує

достовірність показань. Практика ICC підтверджує ефективність такого підходу. Зокрема, у справі «Prosecutor v. Dominic Ongwen», під час допиту потерпілих, які зазнали насильства, використовувалися травмаорієнтовані підходи спрямовані на мінімізацію шкоди для психологічного стану учасників процесу під час отримання від них показань, що дозволило забезпечити достовірність свідчень та водночас уникнути повторної травмизації [238];

3) врахування індивідуальних особливостей потерпілого. Зокрема вікові, гендерні, етнічні та культурні особливості особи, а також стан здоров'я і ступінь травмизації, що безпосередньо впливає на вибір тактики допиту. Наприклад, під час допиту дітей доцільним є використання спрощених формулювань щодо запитань, присутність дитячого психолога, педагога, батьків, законного представника, а також застосування спеціально облаштованих приміщень, що сприяють створення безпечного середовища;

4) забезпечення правової обізнаності потерпілого. Потерпілий повинен чітко усвідомлювати свою роль у процесі, а також свої процесуальні права і гарантії щодо правової допомоги, добровільності показань та перерви під час допиту. Роз'яснення цих прав сприяє формуванню довіри та зменшує ризики помилкового або неповного викладення обставин події;

5) використання цифрових і документальних доказів як опори для допиту. Цифрові носії інформації, фотоматеріали, відеозаписи або інші документальні джерела можуть допомогти в уточненні хронології подій та в перевірці суперечливих показань. Наприклад, демонстрація супутникових знімків зруйнованих об'єктів або відеозаписів обстрілів може допомогти потерпілому детальніше пригадати місце, час та обставини події;

6) поступове введення до складних деталей події. Слідчий повинен розпочинати допит із загальних запитань, поступово переходячи до уточнення конкретних обставин. Такий підхід дозволяє уникнути емоційного перевантаження та забезпечити більш повне і послідовне викладення деталей вчинення злочину. У науковій літературі пропонується звернути увагу на з'ясування таких обставин, як:

а) час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення, його наслідки, а також інші пов'язані обставини, що стосуються наприклад, за яких умов потерпілий опинився під контролем представників збройних формувань чи в місці вчинення злочину, як виглядало це місце, хто там перебував та які дії вчиняв тощо;

б) конкретні характеристики осіб, які безпосередньо застосовували насильство, а також інших осіб та їх дії, які перебували у місці вчинення злочину;

в) обставини за яких умов був окупований населений пункт проживання чи перебування потерпілого, а також ознаки, відмінні риси й інші обставини про збройні формування на місці вчинення злочину;

г) відомості про інші відомі потерпілому випадки вчинення злочинів, причетних осіб, потерпілих, свідків, а також дані, що можуть свідчити про системність та організованість таких діянь;

г) конкретні відомості про можливих свідків;

д) відомості про правовий та фактичний статус потерпілого на момент вчинення злочину, зокрема для підтвердження того факту, що особа належала до захищених осіб визначених міжнародним гуманітарним правом [174, с. 116-189].

Як зазначають науковці, для підтвердження показань потерпілого, слідчому необхідно вчинити ряд процесуальних дій щодо витребування від уповноважених органів та установ відомостей, які характеризують статус потерпілої сторони на момент вчинення кримінального правопорушення. У разі необхідності може бути ініційоване отримання необхідної інформації з територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, а також інші офіційні документи, що підтверджують або спростовують належність особи до військової служби, резерву, добровольчих формувань, цивільного населення чи міжнародних організацій та/або місій ООН.

Окремого з'ясування підлягають відомості про інші джерела інформації, які можуть підтвердити показання потерпілої сторони. До них, належать

документи, фото- і відеоматеріали, дані з мобільних телефонів, інших цифрових носіїв, записи з камер відеоспостережень, супутникові знімки, медичні документи, особистісні речі та інші предмети, на яких могли зберегтися сліди кримінального правопорушення. Перевірка та використання зазначених джерел потребує комплексного підходу, який може охоплювати заходи щодо встановлення місцезнаходження мобільних пристроїв зв'язку у визначений проміжок часу, з'ясування обставин його використання, аналіз телефонних з'єднань та абонентських номерів, а також призначення на цій основі відповідних криміналістичних досліджень [174, с. 116-189].

Окремим видом допиту потерпілих є допит малолітніх і неповнолітніх осіб, які постраждали внаслідок воєнних злочинів та пов'язаних із збройним конфліктом кримінальних правопорушень. Законодавство не обмежує вікової характеристики учасників кримінальних процесуальних правовідносин, у низці випадків такими учасниками можуть бути як діти дошкільного віку, так і неповнолітні особи. Їх допит повинен здійснюватися з урахуванням як вікових, так й індивідуально-психологічних особливостей. У цьому контексті увагу привертають Рекомендації CM/Rec (2023) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо прав, послуг і підтримки потерпілих від злочинів, відповідно до яких у разі, якщо потерпілою є дитина її інтереси мають бути першочерговими. Це має оцінюватись в кожному випадку індивідуально з урахуванням вікових характеристик, індивідуальних особливостей, рівня зрілості (розвитку), поглядів, потреб і можливих проблем [237].

Тактичні особливості проведення допитів означених учасників процесу мають бути максимально наближені до потреб дитини. Слідчому необхідно завчасно з'ясувати обставини, що можуть викликати у допитуваного страх, напруження чи інший психологічний дискомфорт. Оптимальним методом вважається використання «зеленої кімнати» в умовах, що сприяють встановленню психологічного контакту між особою яка допитує та допитуваною дитиною. Особливої уваги слід приділити компетентності осіб, залучених до проведення допиту, та їх обізнаності з віковими, психологічними

й поведінковими реакціями відповідної категорії учасників процесу [174, с. 116-189].

До прикладу, у ході допиту малолітніх потерпілих, які стали жертвами викрадення чи депортації, необхідно звернути увагу, що протягом усього часу перебування за межами звичайного середовища вони нерідко переживали стан тривоги, страху та невизначеності щодо можливості побачити своїх близьких. За таких умов важливо сформулювати у дитини відчуття безпеки, переконавши її у тому, що вона та її рідні перебувають під захистом. Не менш важливим є коректне донесення до дитини інформації про спрямованість діяльності органів розслідування на забезпечення безпеки і відновлення порушених прав, захисту життя і здоров'я, волі, честі, гідності та недоторканності [174, с. 105-124].

Зміст допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих доцільно вибудовувати з урахуванням тактичних вимог, спрямованих на актуалізацію збережених у пам'яті дитини емоційнозабарвлених образів і переживань, пов'язаних із подією злочину. З цією метою доцільним є залучення фахівця у галузі дитячої психології. Участь психолога дає можливість слідчому встановити психологічний контакт із дитиною, з'ясувати її індивідуально-психологічні особливості, спрогнозувати можливі моделі поведінки, обрати доцільні тактичні і психологічні прийоми, а також надати допомогу в оцінці й інтерпретації отриманих показань [174, с. 277-284].

Така взаємодія між слідчим, психологом, допитуваним і за потреби його близькими, надає можливість встановити довірливі взаємовідносини та знизити рівень психологічного напруження [174, с. 116-189]. Залучення психолога до допиту у справах досліджуваної категорії виконує важливу захисну функцію, допомагаючи допитуваній особі легше перенести емоційне навантаження, пов'язане з уявним поверненням до пережитого травматичного досвіду.

У будь-якому випадку залучення психолога або іншого фахівця має здійснюватися з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства, що регламентують участь спеціаліста у кримінальному провадженні (ст. 71 КПК України) [42]. Важливо чітко визначити коло завдань,

де відповідний учасник кримінально-процесуальних правовідносин може надати фахову допомогу з урахуванням міжнародних стандартів, що регулюють дружнє правосуддя для дітей закріплених в керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року [239]. У загальному розумінні означені настанови визначають загальні підходи, спрямовані на мінімізацію контактів дітей із системою правосуддя та можливого негативного впливу такого контакту на дитину. Мається на увазі:

а) застосування спеціальних методів допиту дітей, у тому числі з використанням аудіо- та відеофіксації або проведення попереднього опитування із записом на відео, що надалі може використовуватись як допустимий доказ у судовому провадженні із забезпеченням права інших сторін кримінального провадження оскаржувати зміст таких показань у встановленому процесуальному порядку;

б) проведення повторних допитів дитини однією особою, що сприяє послідовності підходів та врахуванню інтересів дитини, а також максимальне обмеження кількості таких опитувань, із адаптацією їх тривалості до віку та можливостей концентрації уваги дитини;

в) можливість не надавати показання дитиною у певних випадках, а також унеможливлення оцінювання достовірності чи недостовірності показань виключно з огляду на вікові характеристики;

г) створення безпечних умов для отримання показань дітей у спеціально облаштованих приміщеннях, що сприяють зниженню психологічного навантаження та формуванню атмосфери довіри і безпеки;

г) формування міжвідомчих та міждисциплінарних центрів допомоги дітям потерпілим і свідкам, у яких дитина може одночасно надати свідчення, пройти необхідне медичне обстеження а також отримати психологічну та іншу спеціалізовану допомогу [174, с. 116-189].

Дотримання зазначених стандартів сприяє не лише отриманню повних і достовірних показань від малолітніх і неповнолітніх потерпілих, але й забезпечує належний рівень їхнього психологічного захисту та реалізацію

принципу забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному судочинстві. З цього приводу як наголошує К. Шевчишена, тактичні прийоми допиту неповнолітніх чи малолітніх осіб слід застосовувати послідовно у вигляді довірливої розповіді, після чого можна поставити певні питання, що комплексно об'єднані і спрямовані на активізацію пам'яті дітей, зняття напруги з урахуванням пригніченого психоемоційного стану. Обов'язковою має бути забезпечена участь психолога, а також батьків, родичів чи педагогів, які корелюють форму взаємодії з допитуваною дитиною. Доцільно також запросити й медичного працівника (лікаря), який за потреби може надати першочергову медичну допомогу, а також законного представника, адвоката та інших фахівців соціально-педагогічного профілю [147, с. 159-172].

З урахуванням наведеного, до основних тактичних особливостей проведення допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від воєнних злочинів доцільно віднести:

1) обов'язкову участь третіх осіб. Мається на увазі зокрема педагога, психолога (у тому числі фахівця у сфері дитячої психології), лікаря, батьків або інших законних представників дитини. Залучення зазначених осіб забезпечує дотримання процесуальних прав дитини, створює умови для психологічної безпеки, сприяє встановленню довірливого контакту між учасниками комунікативної взаємодії, а також дозволяє врахувати індивідуально-психологічні особливості дитини під час формулювання запитань і оцінки отриманих відповідей;

2) необхідність своєчасного проведення допиту. Оперативність проведення допиту обумовлена особливостями дитячої пам'яті та схильністю дитини до швидкого забування деталей події, а також підвищеною вразливістю до зовнішнього впливу (навіювання, перекручування інформації з боку дорослих чи однолітків). Своєчасний допит сприяє фіксації первинних, найбільш достовірних показань наданих потерпілим;

3) доцільність застосування спеціалізованих методик допиту. Йдеться про використання адаптованих до віку та психічного стану дитини методів

комунікації. Зокрема, проведення допиту у форматі «зеленої кімнати» або за моделлю «Bernahus». Такі підходи передбачають використання ігрових елементів, малювання, вільної розповіді, що дозволяє знизити рівень стресу, активізувати пригадування подій та отримати більш повні і правдиві показання [240];

4) обмеження тривалості допиту з урахуванням вікових особливостей дитини. Тривалість допиту повинна визначатися з урахуванням здатності дитини до концентрації уваги, рівня її психоемоційної втомлюваності та індивідуальних особливостей. Так, у науковій літературі пропонується допит дітей дошкільного віку проводити орієнтовано від 15 до 25 хв., для осіб до 14 років від 25 до 35 хв., для підлітків віком від 14 до 18 років – 45-55 хв. [241, с. 290-294]. Перевищення оптимальної тривалості допиту може призвести до зниження якості показань, появи суперечностей або формалізованих відповідей;

5) унеможливлення проведення допиту малолітніх безпосередньо на місці події. Перебування дитини в обстановці пов'язаній із вчинення злочину, може спричинити повторну психологічну травматизацію, викликати страх, тривожність або блокування спогадів, що негативно впливає як на психічний стан дитини, так і на повноту отримуваної інформації;

6) проведення допиту у звичних та безпечних для дитини умовах. Оптимальним вважається проведення допиту у середовищі, яке не викликає у дитини негативних емоційних асоціацій і сприяє відчуттю захищеності (житло, навчальний заклад, спеціалізовані приміщення). У разі, якщо місце проживання дитини пов'язане із подією злочину, рекомендується обирати альтернативно безпечне місце для допиту;

7) врахування часу проведення допиту. Вибір часу має здійснюватися з урахуванням біологічних і психологічних особливостей дитини. Проведення допиту у першій половині дня, як правило, забезпечує вищий рівень концентрації уваги, кращу здатність до сприйняття запитів і відтворення інформації, а також знижує ризики емоційного виснаження;

8) урахування індивідуального режиму дня дитини. Порушення звичайного розпорядку дня може викликати у дитини роздратування, втому або небажання відповідати на запитання, що безпосередньо впливає на якість її показань. Тому організація допиту має здійснюватися з урахуванням навчального навантаження, відпочинку та інших важливих для дитини видів діяльності;

9) за можливості обов'язкову фіксацію ходу та результатів допиту за допомогою засобів аудіо- та відеозапису. Застосування технічних засобів фіксації дозволяє забезпечити повноту та об'єктивність відображення показань дитини, включаючи її невербальні реакції. Це сприяє мінімізації повторних допитів, що є важливим з огляду на недопущення повторної травматизації, а також створює належну доказову базу [174, с. 116-189].

За результатами проведеного емпіричного дослідження (75% респондентів) встановлено, що під час допиту потерпілих, стосовно яких вчинено сексуальне насильство, слідчому необхідно дотримуватись моральних принципів, використовувати диференційовану систему тактичних прийомів, а також завчасно визначитись із колом осіб яких необхідно запросити до проведення допиту. При цьому кількість присутніх учасників допиту має бути оптимальною з урахуванням мінімізації впливу на психоемоційний стан потерпілої особи та уникнення повторної травматизації (додаток А).

У цьому контексті особливого значення набуває належна організація початкового етапу допиту, під час якої слідчий має встановити психологічний контакт із малолітньою чи неповнолітньою особою. З цією метою доцільно у доступній та зрозумілій для дитини формі роз'яснити суть і порядок проведення допиту, дотримуючись вимог кримінального процесуального законодавства, зокрема положень ч. 3 ст. 226 КПК України. Водночас особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, слід роз'яснити необхідність надання правдивих показань, а також з'ясувати рівень їх розуміння категорій правди чи неправди. З цією метою слідчому рекомендується повідомити дитині про необхідність перевірки того, як вона розрізняє правдиву чи неправдиву інформацію, що

передбачає постановку контрольних запитання нейтрального характеру. Наприклад, це можуть бути прості запитання щодо обстановки в приміщенні (наявність певних предметів, їх колір тощо), погодних умов або інших очевидних фактів, що дозволяє оцінити здатність дитини адекватно сприймати та відтворювати об'єктивну інформацію.

Після постановки відкритих запитань щодо обставини події у разі виникнення труднощів із самостійним викладанням дитиною відповідної інформації доцільним є застосування допоміжних засобів комунікації, зокрема демонстрація ляльок або інших матеріалів. Використання таких засобів сприяє відтворенню механізму події, допомагає уточнити характер вчинених дій, а також дає можливість з'ясувати рівень розуміння дитиною анатомічних понять, у тому числі щодо частин тіла, які могли бути об'єктом або засобом вчинення протиправних дій.

У зв'язку з цим професійна підготовка слідчого який здійснює допит неповнолітньої особи має важливий характер. Такий слідчий повинен володіти знаннями щодо вікових і психологічних особливостей розвитку дітей, у тому числі тих, які зазнали травматичного досвіду, вміти розпізнавати їхній емоційні стани, демонструвати належний рівень комунікативної компетентності, емпатії, терплячості та тактовності. Важливою є здатність адаптувати темп і форму спілкування до індивідуальних особливостей дитини, а також застосувати гнучкі та креативні підходи до встановлення і підтримання психологічного контакту [75, с. 138-149].

Отже, тактика допиту потерпілих осіб від воєнних злочинів має ґрунтуватися на поєднанні гуманістичної спрямованості, психологічної виваженості та процесуальної ефективності. Дотримання зазначених засад забезпечує отримання повних і достовірних показань, сприяє належному захисту прав потерпілих, а також відповідає міжнародним стандартам поведінки з жертвами воєнних злочинів. У сукупності це створює належні передумови для ефективного розслідування воєнних злочинів як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Допит свідків і очевидців є одним із ключових елементів розслідування воєнних злочинів, оскільки їхні показання нерідко становлять основу доказової бази у відповідних кримінальних провадженнях. З цього приводу у науковій літературі свідків воєнних злочинів класифікують за такими основними групами як:

а) безпосередні очевидці події, тобто осіб, які особисто сприймали факт вчинення воєнного злочину або його окремі елементи;

б) особи, які отримали інформацію від потерпілих або інших очевидців злочинних подій, зокрема члени сім'ї, представники громади, надавачі соціальних і медичних послуг, працівники служб допомоги, військовослужбовці, підозрювані тощо;

в) особи, які володіють інформацією про системність та характер злочинної діяльності, серед яких можуть бути медичні працівники, консультанти, представники місцевого самоврядування, правозахисники, спостерігачі, військовослужбовці та інші особи, які мають узагальнені відомості про злочинну діяльність;

г) експертні свідки, тобто особи, які володіють спеціальними знаннями і можуть надавати висновки щодо окремих аспектів розслідування, зокрема у сфері криміналістики, військової справи, організації збройних формувань, соціокультурних особливостей, а також впливу травматичного досвіду на формування показань;

г) інсайдери та колишні учасники відповідних структур, зокрема представники силових формувань, правоохоронних органів або збройних угруповань, а також співучасники злочинів, які можуть надати відомості про механізм їх вчинення, структуру підпорядкування та роль окремих осіб (комплексні свідки) [174, с. 116-189].

У провадженнях про воєнні злочини, комплексний свідок є важливим джерелом інформації, що має значення для доказування. Це пояснюється тим, що така особа могла як брати участь у вчиненні злочину, так і виконувати різні ролі або функції під час його здійснення. Ним може бути особа, яка була

присутня при вчиненні злочину, або якій стало відомо про його обставини від безпосередніх учасників події. Таким чином, комплексний свідок є цінним джерелом інформації, оскільки саме його показання здатні відобразити комплексність подій, що відбулися в умовах збройного конфлікту, та допомогти органам досудового розслідування відтворити як механізм злочину (підготовка, вчинення, приховування), так і взаємозв'язки між його учасниками.

Комплексні свідчення є важливими для встановлення системності порушень законів та звичаї війни, контексту їх здійснення та ідентифікації відповідальних осіб у рамках міжнародних стандартів доказування. Тобто, воєнні злочини завжди мають системний характер, під час розслідування яких комплексний свідок здатний пояснити, як функціонував злочинний механізм, хто віддавав накази, якою була структура підлеглості, а також яким чином окремі епізоди поєднувалися в загальну систему злочинної діяльності.

У загальному розумінні показання свідків у кримінальних провадженнях про воєнні злочини можуть містити важливу інформацію про дату, час, місце вчинення кримінального правопорушення, обставини події, характеристики причетних осіб, а також інші відомості, які підлягають встановленню. У зв'язку з цим під час допиту свідків, слідчому необхідно враховувати специфіку психоемоційного стану допитуваної особи, рівень її травматизації, можливий страх перед наслідками надання показань, а також умови, за яких вона сприймала подію злочину.

З цього приводу тактичні особливості допиту свідків доцільно охарактеризувати наступними критеріями:

1) оцінка надійності та об'єктивності показань (75% опитаних респондентів). Показання свідків можуть бути викривленими внаслідок страху, психологічного тиску, лояльності до однієї із сторін конфлікту або обмеженої поінформованості. Така ситуація нерідко зумовлюється ідеологічними переконаннями, культурними установками, соціальною ідентифікацією чи належністю до певної групи. У зв'язку з цим тактичне завдання слідчого полягає у встановленні нейтрального, довірливого психологічного контакту, що

мінімізує вплив зазначених чинників та сприяє максимально об'єктивному викладенню інформації. Важливим є виявлення можливих внутрішніх суперечностей у показаннях та їх критична оцінка. Мається на увазі не лише очевидні розбіжності, а й менш помітні неузгодженості, що можуть проявлятися у часових, просторових, причинно-наслідкових або логічних характеристиках повідомлюваної інформації.

У цьому контексті слідчому доцільно здійснити поетапний аналіз показань із подальшим їх уточненням шляхом постановки додаткових і деталізуючих запитань, спрямованих на конкретизацію спірних або недостатньо зрозумілих відомостей. Виявлені суперечності повинні оцінюватися з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей свідків, умов сприйняття події, а також впливу стресових факторів, що могли позначитися на точності запам'ятовування та відтворення інформації.

Встановлення таких неузгодженостей не повинно свідчити про недостовірність показань, оскільки вони можуть бути зумовлені об'єктивними факторами, зокрема обмеженістю сприйняття, фрагментарністю пам'яті або часовим проміжком між подією та допитом. У зв'язку з цим ключовим завданням слідчого є не лише фіксація суперечностей, а й їх належна інтерпретація у сукупності з іншими доказами, що забезпечує формування цілісної та обґрунтованої картини події.

2) використання цифрових доказів для перевірки та уточнення показань (65% опитаних респондентів). У сучасних умовах розслідування, активно може застосовуватися цифрова інформація, що дозволяє встановити хронологію подій, перевірити послідовність викладених обставин і конкретизувати деталі. Це сприяє підвищенню достовірності наданих показань та зменшує когнітивне навантаження на свідка, оскільки частина інформації підтверджується об'єктивними даними;

3) адаптація мови та формулювання запитань до індивідуальних особливостей свідка (86% опитаних респондентів). Під час допиту необхідно враховувати вік, рівень освіти, культурні та мовні особливості допитуваного.

Використання зрозумілої, доступної термінології та уникнення складних юридичних і технічних конструкцій сприяє точності відтворення події. Наприклад, замість запитання: «Чи спостерігали ви застосування артилерійських засобів ураження?» доцільніше сформулювати: «Чи бачили ви, як стріляли з гармат або великої зброї, що спричиняла вибухи?», якщо так: «чи можете ви її впізнати або описати?»;

4) поетапне уточнення обставин події (68% опитаних респондентів). Допит доцільно будувати за принципом «від загального до конкретного/окремого». Спочатку пропонується вільна розповідь свідка, після чого ставляться уточнювальні та деталізовані запитання. Такий підхід дозволяє уникнути навіювання, зменшує психологічне навантаження та сприяє більш повному відтворенню подій. До прикладу, спочатку надається можливість розповісти, що саме відбувалося з точки зору позиції свідка, а потім ставляться уточнюючі питання;

5) контроль узгодженості та кореляції показань із іншими доказами (60% опитаних респондентів). Отримані показання підлягають обов'язковій перевірці шляхом їх зіставлення з іншими джерелами доказової інформації. Комплексний аналіз дозволяє виявити суперечності, встановити причинно-наслідкові зв'язки між подіями та сформувати цілісну криміналістичну модель злочинної події. Це відповідає сучасним підходам доказування, у тому числі, які регламентовані стандартами міжнародної практики;

6) забезпечення процесуальних гарантій і психологічної підтримки свідків (72% респондентів). Свідок має бути належним чином поінформований про свої процесуальні права та обов'язки визначені процесуальним законодавством. Має бути роз'яснено право на безпеку, конфіденційність, можливість перерви, а в окремих випадках щодо можливого надання правової допомоги. Створення безпечного та нейтрального середовища допиту та за потреби залучення психолога, сприяють зниженню рівня тривожності та підвищує якості наданих показань, що важливо у провадженнях пов'язаних з травматичним досвідом (додаток А).

Отже, показання свідків у кримінальних провадженнях про воєнні злочини можуть містити значний обсяг фактичних даних. Зокрема, йдеться про відомості щодо дати, часу та місця вчинення правопорушення. Характер і вид насильства, що зазнала потерпіла особа або свідком яких був допитуваний. Встановити механізм злочину та надати йому правову характеристику. Не менш суттєвим є дані про контекст, у якому відбувалися події, зокрема наявність збройного конфлікту, функціонування збройних формувань, блокпостів, факти нападів на цивільне населення, а також ознаки систематичності чи масштабності таких дій. Окреме значення можуть мати зафіксовані свідком висловлювання або використання специфічної лексики, що здатна свідчити про мотиви та наміри осіб, причетних до вчинення злочину, у тому числі щодо спрямованості дій проти певної групи населення.

Показання свідків можуть містити відомості про зовнішні ознаки винних осіб, що має значення для їх подальшої ідентифікації. Важливим є також характеристика мовлення таких осіб, способи їх взаємодії один з одним, використання позивних чи інших ідентифікуючих ознак, що можуть свідчити про наявність певної ієрархії або командної структури.

Окрему групу становлять відомості про інших осіб, які могли бути свідками події або володіють інформацією про підготовку, вчинення чи приховування воєнних злочинів. Такі дані мають важливе значення для розширення доказової бази та встановлення додаткових джерел. Не менш важливими є відомості про наслідки злочину, зокрема характер фізичної, психологічної та матеріальної шкоди завданої потерпілим, а також пов'язані з цим соціальні, економічні та інші втрати. Ця інформація не лише сприяє встановленню обставин кримінального правопорушення, але й визначенню обсягу завданої шкоди.

3.2. Тактичні прийоми допиту підозрюваних під час розслідування воєнних злочинів

Особливість допитів підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів характеризується двома ключовими обставинами:

по-перше, процесуальним статусом і фактичним місцем перебування особи, яка підлягає допиту;

по-друге, процесуальною позицією, що обумовлена повним, частковим або заперечливим визнанням вини у вчиненні інкримінованого злочину.

У випадках розслідування воєнних злочинів за відсутності особи підозрюваного безпосередній її допит не проводиться. Водночас, якщо підозрюваного затримано на стадії досудового розслідування проведення його має свої особливості. З цього приводу підозрюваними можуть бути як громадяни іншої держави відмінної від юрисдикції органу, що проводить розслідування, особи без громадянства чи громадяни країни де проводиться розслідування. Крім того, як свідчить аналіз судової практики переважна більшість підозрюваних осіб у вчинення воєнних злочинів є повнолітніми чоловіками, що обумовлено специфікою суб'єктивного складу відповідних правопорушень.

Під час допиту підозрюваного особливого значення набуває належне роз'яснення йому процесуальних прав та правових наслідків обраної ним позиції. Зокрема, у ході допиту доцільно роз'яснити, що вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану може визнаватися обставиною, яка обтяжує покарання. Водночас, необхідно також інформувати про положення ч. 2 ст. 67 КК України, відповідно до яких суд має право, залежно від характеру кримінального правопорушення, не визнавати таку обставину обтяжуючою мотивувавши свою позицію у відповідному рішенні [128].

Поряд з цим підозрюваному слід роз'яснити обставини, що пом'якшують покарання, передбачені ст. 66 КК України [128]. Мається на увазі зізнання, щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, а також добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. У

випадках коли на момент встановлення підозрюваного не було проведено допит потерпілих чи свідків, доцільним є проведення допиту із застосуванням відеофіксації у присутності захисника. Це забезпечить можливість подальшого використання таких показань у судовому провадженні відповідно до положень ст. 615 КПК України [42]. У цьому контексті частиною 11 зазначено, що показання, отримані під час допиту у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану можуть бути використані як докази у суді виключно за умов, якщо хід і результати такого допиту зафіксовані за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації [42]. Це пояснюється тим, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або тих, які були отримані у порядку, передбаченому ст. 225 та/або ст. 615 КПК України [42]. Тому рекомендується під час допиту підозрюваного здійснювати фіксацію його результатів не лише у протоколі слідчої дії, а й за допомогою технічних засобів.

До інших тактичних особливостей допиту підозрюваного слід віднести доцільність розпочати допит з епізоду злочинної діяльності, які підтверджуються максимальною кількістю наявних доказів. У цьому контексті першочергово слід допитати безпосередніх очевидців події кримінального правопорушення. Це обумовлюється тим, що їх показання можуть містити цінну для слідства інформацію про обставини події, а також про дії осіб, які причетні до вчиненого.

У випадках наявності кількох підозрюваних доцільно розпочати допит з особи, чия участь у протиправних діях є менш суттєвою, оскільки це підвищує ймовірність отримання правдивих свідчень, які можуть викрити інших учасників кримінального правопорушення. У таких ситуаціях до підозрюваного слід застосовувати підхід де «сприяння слідству може пом'якшити покарання і навпаки». Результати цих допитів можуть бути використані для виявлення неправдивих свідчень учасників кримінального правопорушення, а також для організації проведення інших процесуальних дій.

Доцільно з'ясувати питання загального характеру, повною мірою

використовуючи відомості, отримані в процесі вивчення особи підозрюваного, зокрема дані про його соціально-побутові характеристики, службову діяльність, а також інші, у тому числі негативні факти його біографії. Зазначений прийом спрямований на створення у допитуваного переконання у повній обізнаності слідчого як про його особу, так і про обставини вчинення злочину, що дозволяє сформуванню у допитуваного уявлення про невідворотність покарання. З метою отримання повних і правдивих показань слідчому доцільно активно використовувати наявні докази, поступово залучаючи допитуваного до їх логічного осмислення, а також роз'яснювати значення вже встановлених у кримінальному провадженні фактів. Такий підхід сприяє формуванню внутрішньої суперечливості позиції підозрюваного у випадку надання ним неправдивих показань [242, с. 1662-1660].

Окремим тактичним прийомом є використання так званого методу «зіткнення інтересів» виконавця та організатора злочину. Метою його застосування є формування у допитуваного почуття несправедливості, незадоволеності власною роллю або наслідками виконання наказів, що може стимулювати його до надання показань щодо осіб, які віддали злочинні накази, зокрема представників військового та військово-політичного керівництва. Отримані таким чином відомості можуть мати важливе значення для доведення причетності вищого командування до вчинення серйозного порушення міжнародного гуманітарного права, а також для встановлення інших епізодів злочинної діяльності [243, с. 392-394].

До дієвих інструментів тактики допиту у науковій літературі також відносять варіативність темпу мовлення. Під цим розуміють свідоме змінювання швидкості мовлення під час допиту залежно від перебігу комунікативної взаємодії, реакцій допитуваної особи і тактичних завдань допиту. Іншими словами це здатність і можливість змінювати швидкість мовлення під час допиту відповідно до конкретної тактичної ситуації. Вважається, що повільний темп доцільно застосовувати під час деталізації показань, а також при підготовці до пред'явлення доказів. Натомість прискорений темп може використовуватись під

час постановки раптових уточнюючих або контрольних запитань, а також безпосередньо при пред'явленні доказів. Зазначене підтверджується результатами емпіричного дослідження, де 85% респондентів вказали, що зміна темпу мовлення ускладнює для допитуваного можливість підтримувати підготовлену неправдиву версію події, сприяє виявленню суперечностей у показаннях, а також дозволяє фіксувати як вербальні, так і невербальні реакції допитуваного, що мають діагностичне значення (додаток А).

Як вже зазначалося, тактика допиту підозрюваного визначається його ставленням до повідомленої підозри. Так, у випадках якщо підозрюваний повністю визнає свою причетність до вчинення злочину, а його показання узгоджуються з іншими матеріалами кримінального провадження, основним завданням слідчого є перевірка щирості таких зізнань. Це досягається шляхом детального допиту з акцентом на уточнення всіх обставин події, механізму та мотивів вчинення злочину, участі у його вчиненні підозрюваного та інших осіб. Така перевірка необхідна для виключення випадків самообмови, приховування більш тяжкого злочину або зменшення власної ролі у його вчиненні.

У випадку, коли підозрюваний визнає свою причетність до підготовки, або вчинення злочину, однак його показання суперечать іншим матеріалам кримінального провадження, перевірка таких показань здійснюється шляхом їх детальної конкретизації. З цією метою встановлюються обставини, які можуть бути відомі виключно допитуваній особі, а також проводяться повторні допити зі зміною послідовності з'ясування обставин події, щодо яких підозрюваний вже надав показання. До прикладу, у кримінальних провадженнях щодо авіаційного удару по об'єктах цивільної інфраструктури підозрюваний пілот може визнавати факт виконання бойового завдання та здійснення скидання авіаційних боєприпасів, однак заперечувати усвідомлення того, що ціллю були саме цивільні об'єкти. У такому випадку перевірка його показань може здійснюватися шляхом детальної конкретизації обставин підготовки та виконання польоту (бойового завдання), які можуть бути відомі виключно виконавцю.

З цією метою під час допиту можуть з'ясовуватись, зокрема, такі питання: «які координати цілі були зазначені у польотному завданні?»; «чи здійснював пілот візуальне спостереження цілі перед застосуванням озброєння?»; «з якої висоти та на якій швидкості здійснювалося скидання боєприпасів?»; «чи були помітні ознаки населеного пункту, зокрема житлові забудови, приватні будинки, дороги, транспортні засоби або інші цивільні об'єкти?»; «які орієнтири на місцевості використовувались для ідентифікації цілі?»; «чи отримував пілот уточнюючі команди перед застосуванням озброєння та яким був їх зміст?»; «чи здійснювався контроль результатів ураження після скидання боєприпасів?».

Повторний допит зі зміною послідовності з'ясування зазначених обставин події, дає зрозуміти обізнаність особи щодо деталей події, виявити можливі суперечності у показаннях та встановити – чи могла особа усвідомлювати цивільний характер ураження об'єкта атаки. У цьому контексті допит слід починати не з питань щодо отримання наказу, а з опису місцевості, її координатів, висоти, швидкості, що дає змогу отримати відповідь про усвідомлений характер цілі, оскільки ці обставини складно вигадати без реальної участі.

У разі якщо підозрюваний не може чітко відтворити окремі деталі або повну картину подій, доцільним є застосування тактичного прийому актуалізації забутого. Він полягає у відновленні в пам'яті допитуваного відповідних обставин події шляхом постановки уточнюючих, асоціативних або, у допустимих межах, навідних запитань. Наприклад, під час допиту пілота авіаційного підрозділу такі запитання можуть полягати:

а) асоціативні запитання – «чи бачили ви дороги, будинки або транспортні засоби поблизу цілі?»;

б) уточнюючі запитання – «чи була можливість оцінити масштаб забудови?»;

в) запитання, що стимулюють відтворення послідовності дій – «у чому полягали дії після отримання наказу?»;

г) навідні запитання – «чи відзначалися на місцевості будинки або інші

цивільні об'єкти під час підготовки до скидання боєприпасів?».

У випадках, коли підозрюваний формально визнає свою причетність, але його показання не узгоджуються з іншими доказами рекомендується застосовувати комплекс тактичних прийомів, спрямованих на перевірку достовірності та викриття неправдивості таких свідчень. Допит доцільно розпочинати з нейтральної (відволікаючої) бесіди на тему, що не пов'язана безпосередньо з обставинами злочину. Це сприяє встановленню психологічного контакту та надає підозрюваному можливості викласти власну версію подій із одночасною фіксацією його показань. Після цього проводиться аналіз отриманих свідчень для виявлення суперечностей та послідовне роз'яснення їх сутності підозрюваному.

Наступним етапом є послідовне пред'явлення доказів, що спростовують неправдиві покази підозрюваного. Цей прийом вважається одним із найбільш вдалих, оскільки має виражений психологічний ефект. Водночас він не є незаконним психологічним тиском, оскільки застосовується у межах забезпечення процесуальних гарантій, без примусу до зізнання. Пред'явлення доказів може здійснюватися у різних формах зокрема опосередковано через згадування про наявність доказів, оголошення їх переліку, безпосередню демонстрацію, пред'явлення у порядку зростання доказового значення, подання сукупності взаємопов'язаних матеріалів, а також через демонстрацію найбільш вагомого чи ключового доказу [174, с. 116-189]. Наявні матеріали доцільно використовувати таким чином, щоб у підозрюваного сформувалося стійке уявлення про повну обізнаність слідчого щодо обставин вчиненого злочину. Водночас слід враховувати, що пред'явлення доказів є складним тактичним прийомом, який потребує ретельної підготовки. Ефективність його застосування безпосередньо залежить від правильно обраної форми пред'явлення, логічної послідовності та своєчасності використання конкретних доказів. У разі відсутності належної підготовки цей прийом може не лише втратити свою ефективність, а й ускладнити подальший хід допиту.

До окремих тактичних особливостей проведення допит під час

розслідування воєнних злочинів слід віднести допит військовополонених, тобто осіб, які перебувають у військовому полоні. Проведення цього допиту під час дії особливого правового режиму воєнного стану може постати складним завданням через специфіку воєнної обстановки, пов'язаною зі збройним конфліктом, підвищеним рівнем небезпеки, психологічною напруженістю та необхідністю дотримання норм міжнародного гуманітарного права [78, с. 246-257].

Допит військовополонених має різні процесуальні і тактичні цілі, однак основною його метою є з'ясування деталізуючих обставин учинення воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень вчинених однією із воюючих сторін. Метою такого допиту є отримання від військовополонених відомості про події, учасниками або очевидцями яких вони були, зокрема щодо характеру бойових дій, відданих наказів, їх виконанням, а також можливих фактів вчинення воєнних злочинів.

Відомості, отримані під час допиту військовополонених, можуть мати важливе доказове значення для встановлення фактичних обставин кримінального провадження, ідентифікації причетних осіб, визначення їх ролі у вчиненні протиправних дій та як наслідок забезпеченню їх притягнення до кримінальної відповідальності. Разом з тим, допит військовополонених виконує функцію із забезпечення дотримання їхніх прав і свобод, оскільки такі особи користуються спеціальним правовим статусом і підлягають захисту відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Тому допит військовополонених має відбуватися з дотриманням міжнародних стандартів поведінки з військовополоненими, принципів гуманності, законності, верховенства права та поваги до людської гідності передбачених міжнародними договорами. Дотримання зазначених засад є необхідною умовою забезпечення допустимості отриманих показань як доказів та їх подальшого використання у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим у науковій літературі виокремлюються ключові тактичні рекомендації щодо проведення допиту військовополонених під час розслідування воєнних злочинів

[244, с. 519-523], а саме:

1) необхідно гарантувати безпеку всіх учасників допиту. При цьому слід врахувати потенційні загрози, пов'язані з воєнною обстановкою, можливими проявами агресії, психологічними травмами або станом стресу військовополонених, а також ужитих відповідних організаційних і технічних заходів для забезпечення належного рівня безпеки;

2) допит військовополонених має неухильно здійснюватися з дотриманням міжнародних стандартів прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, що регулюють належне поводження з військовополоненими. Зокрема, такі особи мають право на гуманне поводження і повагу до їх честі та гідності, а також на захист від будь-яких форм насильства, залякування чи дискримінації. Дотримання зазначених вимог забезпечує законність отриманих показань і створює передумови для їх використання як допустимих доказів у кримінальному провадженні;

3) слідчі та інші уповноважені особи, які проводять допит військовополонених, повинні дотримуватися принципів об'єктивності, неупередженості та професійної етики. Вони зобов'язані утримуватися від застосування будь-яких форм тиску, насильства або погроз, що можуть вплинути на зміст показань. Допит повинен ґрунтуватися на встановленні фактичних обставинах, а не на припущеннях, упередженнях чи стереотипах щодо поведінки військовополонених;

4) у випадках якщо військовополонений не володіє мовою, якою здійснюється розслідування, особа, що проводить досудове слідство, зобов'язана забезпечити участь кваліфікованого перекладача для належної комунікації між учасниками допиту. Необхідність залучення перекладача зумовлена не лише потребою точного розуміння змісту запитань і відповідей, але й забезпеченням реалізації процесуальних прав військовополонених, зокрема щодо надання показань зрозумілою для них мовою та отримання роз'яснень щодо їх прав і обов'язків. При цьому перекладач повинен на достатньому професійному рівні володіти відповідною мовою, бути

неупередженим і попередженим про відповідальність за завідома неправдивий переклад.

Крім цього, доцільно забезпечити фіксацію в протоколі допиту відомостей про особу перекладача, рівень його кваліфікації та мову перекладу, а також підтвердження правильності здійсненого ним перекладу. У випадках, коли допит стосується складних військових або інших спеціальних термінів, доцільним є залучення перекладача, який має відповідні знання у військовій або технічній сфері. Такий підхід сприяє точності фіксації показань і запобігає викривленню змісту отриманої інформації, що має важливе значення для оцінки доказів у кримінальному провадженні;

5) під час проведення допиту військовополонених необхідно враховувати їх психологічний стан, зокрема наявність стресу, фізичної або психічної травми, стану шоку чи емоційного виснаження, що може впливати на здатність особи адекватно сприймати інформацію та надавати показання. У зв'язку з цим особа, яка проводить допит, повинна застосовувати тактичні прийоми, спрямовані на створення безпечної та психологічно нейтральної атмосфери, що передбачає коректний тон спілкування, уникнення агресивної манери поведінки, дотримання розумної тривалості допиту, а також надання можливості для перерви та відпочинку.

За наявності ознак психологічної дезадаптації або травматичного стану доцільним є вирішення питань щодо залучення медичного працівника або психолога для оцінки стану здоров'я військовополоненого та визначення можливості подальшого проведення допиту. Врахування психологічних особливостей допитуваної особи сприяє отриманню більш достовірних показань, запобігає їх викривленню, або втраті змістовної точності та забезпечує дотримання принципів гуманності і поваги до людської гідності, що є ключовими вимогами міжнародного гуманітарного права;

б) важливим є забезпечення належного документування, збереження та захист отриманих показань з метою їх подальшого використання у кримінальному провадженні. Зазначена обставина передбачає обов'язкову

фіксацію ходу та результатів допиту у протоколі відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства, а також, за можливості, застосування технічних засобів аудіо- та відеофіксації. Отримані матеріали повинні бути належним чином оформлені, ідентифіковані, упаковані та збережені у спосіб, що забезпечує їх цілісність і захист від несанкціонованого доступу або внесення змін.

Окрему увагу слід приділити дотриманню правил поводження з доказами, включаючи фіксацію часу та умов їх отримання, передачі та зберігання, що дозволяє забезпечити безперервність ланцюга збереження доказів «*chain of custody*» визначених у міжнародних стандартах [245]. Під час використання цифрових носіїв інформації необхідно забезпечити їх резервне копіювання, захист від втрати або пошкодження, а також фіксацію технічних параметрів запису. Дотримання зазначених вимог є необхідною умовою для допустимості доказів, отриманих в ході допиту військовополонених, і підвищує їх доказову цінність у кримінальному провадженні про воєнні злочини;

7) однією із ключових тактичних особливостей допиту військовополонених є забезпечення перевірки добровільності наданих показань. Це передбачає попередню оцінку фізичного та психологічного стану допитуваної особи, а також фіксацію відсутності будь-якого примусу, погроз чи психологічного тиску під час допиту. Слідчий зобов'язаний документально зафіксувати процесуальний статус допитуваного, факт роз'яснення його прав та обов'язків, умов проведення допиту, присутність інших осіб та порядок їх участі. У протоколі повинні бути відображені всі фактичні обставини, що підтверджують добровільний характер надання показань. Це має вирішальне значення для подальшої доказової оцінки результатів допиту в межах кримінального провадження з урахуванням вимог міжнародного гуманітарного права;

8) не менш важливим є документування фактичних умов утримання військовополонених, їх проживання, харчування, медичного обслуговування, а також можливість контакту з уповноваженими представниками міжнародних

гуманітарних організацій (місій), зокрема Міжнародного комітету Червоного Хреста, психологами та іншими фахівцями. Усі відомості щодо утримання мають бути систематизовані та оформлені у вигляді протоколів, актів чи інших процесуальних документів. Це дозволяє забезпечити прозорість проведення допиту, зменшити ризики впливу на зміст показань та створити передумови для їх допустимості у судовому провадженні;

9) отримані в ході допиту показання військовополонених повинні оцінюватися з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права та національного кримінального процесуального законодавства. Їх використання допускається лише за умови підтвердженої добровільності надання показань, законності їх оформлення та дотримання процесуальних гарантій. Показання мають бути документально підтверджені у протоколі допиту, медичних довідках та інших матеріалах, що фіксують стан особи і умови проведення допиту. Використання таких відомостей у кримінальному провадженні повинно ґрунтуватися на принципах достовірності, допустимості та об'єктивної оцінки доказів, а також відповідності міжнародним стандартам захисту прав військовополонених.

Як зазначають окремі дослідники, важливо організувати систематичний облік усіх допитів військовополонених та отриманих від них показань. Така організація сприяє не лише подальшому використанню отриманої інформації у процесі доказування, а й забезпечує формування належної доказової бази, що дозволяє встановити фактичні обставини кримінального правопорушення, ідентифікувати осіб, відповідальних за його вчинення, та забезпечити належне документальне підтвердження матеріалів досудового розслідування [244, с. 519-523].

Подальший науковий аналіз доцільно зосередити на дослідженні методів фіксації процесу та результатів кримінального провадження під час розслідуванні воєнних злочинів, у тому числі, що стосуються проведення допитів у режимі відеоконференції осіб, які перебувають за межами юрисдикції органів розслідування, а також тактичних особливостей проведення інших

слідчих дій, специфіки використання спеціальних знань, зокрема у межах призначення та проведення криміналістичних досліджень тощо. У сукупності це сприятиме подальшому розвитку окремих криміналістичних методик розслідування воєнних злочинів та як наслідок забезпечить формування цілісної та системної моделі процесу доказування у відповідних кримінальних провадженнях.

3.3. Організаційно-тактичні помилки під час допиту у провадженнях про воєнні злочини

Досліджений зміст доказової діяльності та складність подієвого контексту у провадженнях про воєнні злочини вимагає від суб'єкта доказування високого рівня професійної та інтелектуальної компетентності. Мається на увазі не лише володіння матеріально-правовою та процесуальною базою як у межах національного, так і міжнародного законодавства, але й вміння застосовувати логіко-аналітичні і тактико-криміналістичні підходи в умовах підвищеної складності. У цьому контексті організаційно-тактичні особливості підготовки і проведення допитів формуються під впливом матеріальних, процесуальних, криміналістичних, психологічних та етичних чинників, сукупність яких визначає зміст і спрямованість діяльності розслідування і тактики проведення слідчих дій. Саме тому структура допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини має низку специфічних особливостей, що зумовлені, з одного боку, складністю подієвого контексту, а з іншого – підвищеними критеріями до належності, допустимості, достовірності та сукупної достатності отриманих показань.

У цьому взаємозв'язку допиту може бути ефективно реалізований лише за умови його інтеграції в цілісну систему процесу доказування, сформовану з урахуванням характеру конкретного кримінального правопорушення, особливостей його слідів, а також кола обставин, що підлягають встановленню. Як зазначають окремі дослідники, встановлення цих обставин безпосередньо

впливає як на визначення предмета допиту, так і на його змістовне наповнення. Це зумовлює необхідність проведення допиту не лише з позиції високого рівня професійної компетентності, але й із дотриманням принципів системності, повноти та взаємодоповнюваності отриманої інформації, що передбачає всебічне з'ясування обставин злочинної події [76, с. 256-285].

Обґрунтовано підкреслюється, що розслідування воєнних злочинів має ґрунтуватися на професійних і методологічних стандартах, узгоджених із окремими криміналістичними методиками [246]. У цьому контексті особливого значення набуває детальний аналіз відомостей, отриманих у ході проведення допитів, їх перевірка та зіставлення з іншими фактичними даними, що входять до предмету доказування. У науковій літературі аргументується доцільність розроблення уніфікованих і стандартизованих програм, спрямованих на раціональне використання робочого часу слідчого та формування індивідуальних планів допиту з урахуванням процесуальних, криміналістичних та особистісних характеристик допитуваних осіб. Як наголошують вчені, такі програми мають передбачати структуровану систему запитань, методичних рекомендацій та організаційно-тактичних заходів, направлених на підвищення якості допитів, а також на забезпечення надійності та допустимості отримуваної інформації [76, с. 116-137].

Попри це, практика розслідування воєнних злочинів свідчить, що навіть за наявності високого рівня професійної підготовки та компетентності уповноважених суб'єктів доказування, проведення допитів у кримінальних провадженнях цієї категорії правопорушень супроводжується низкою системних, тактичних і процесуальних помилок. Усвідомлення цих помилок і запобігання їм є необхідною умовою формування надійної доказової бази, яка відповідала б міжнародними стандартами розслідування воєнних злочинів. До останніх слід виокремити:

- 1) порушення принципу нейтральності суб'єкта доказування. В мовах збройного конфлікту слідчий, поділяючи позицію однієї із сторін конфлікту, може вийти за межі правової неупередженості, фактично прагнути підтвердити

версію сторони обвинувачення, що впливає на спрямованість і характер поставлених запитань. Унаслідок цього допит набуває ознак психологічного тиску, навіювання або маніпулятивного впливу, що підриває довіру суду до отриманих показань та ставить під сумнів об'єктивність зібраних доказів.

З позиції соціальної психології така поведінка може розглядатися як прояв професійного конформізму, за якого слідчий, прагнучи зберегти власний психологічний комфорт діє відповідно до соціальних очікувань або уподобань тим самим виходить за межі неупередженості [247, с. 110-118; 248, с. 69-80]. Ця ситуація негативно впливає на процес збирання та оцінки доказової інформації, знижуючи її надійність і доказову цінність, а також може ускладнювати подальшу судову перспективу у використанні отриманих даних. Це добре ілюструються практикою ІСТУ, зокрема у справах «*Prosecutor v. Tadic*; *Prosecutor v. Kordic and Cerkez*» (Прокурор проти Тадича, Прокурор проти Кордича та Черкеза) [249; 250]. У судових рішеннях зазначених проваджень суд демонструє оцінку допустимості показань, отриманих під час допитів з урахуванням характеру, інтенсивності та наслідків психологічного впливу на свободу волевиявлення допитуваної особи. Суд наголошує, що підставою для визначення доказів недопустимими може бути лише такий фізичний та/або психологічний вплив, який за своїм характером здатний істотно може зламати волю особи, позбавити її автономності та суттєво вплинути на зміст наданих показань.

Водночас сам по собі факт перебування особи в умовах стресу або процесуального дискомфорту не розглядається як підстава для визнання доказів недопустимими. Вирішальне значення має здатність допитуваної особи усвідомлювати зміст свої показань, контролювати їх надання, а також підтвердження таких відомостей іншими доказами у їх сукупності. Таким чином, судова практика ІСТУ та ІСС демонструє функціональний та оціночний підхід до допустимості доказів, орієнтований на забезпеченні справедливості судового розгляду та надійності доказової бази;

2) ігнорування емоційного та психологічного стану допитуваної особи, зумовленого самим фактом збройного конфлікту, воєнними діями, перебуванням у полоні або пережитим насильницьким досвідом. Ігнорування психоемоційного стану допитуваного може призвести не лише до зниження якості показань, але й до порушення процесуальних гарантій прав допитуваних. Показання, отримані без урахування психоемоційного стану особи, можуть бути визнані судом такими, що не відповідають критеріям достовірності, а у певних випадках і допустимості, з огляду на можливий вплив психотравматичних чинників на пам'ять, сприйняття і відтворення інформації щодо події.

У цьому контексті заслуговує на увагу практика ІСС у справах «*Prosecutor v. Ongwen; Prosecutor v. Al-Mahdi*» (Прокурор проти Онгвена, Прокурор проти Аль-Махді) [238; 251], де підкреслюється значення психологічно підтримки як передумови формування надійної та достовірної доказової бази. У зв'язку з цим доцільним видається розробка спеціалізованих криміналістичних рекомендацій щодо організації та тактики допиту потерпілих і свідків у справах про воєнні злочини, які б поєднували досягнення юридичної психології та міжнародних стандартів захисту учасників кримінального судочинства. Цей підхід сприятиме підвищенню процесу доказування, забезпеченню прав людини та формуванню надійної доказової бази, придатної для використання як у національних судах, так і в органах міжнародної кримінальної юстиції, де пріоритет надається безпеці потерпілих і свідків, а не виключно каральному аспекту кримінального переслідування. У цьому контексті психоемоційна підтримка розглядається як важливий компонент процесу доказування та судового захисту, що передбачає мінімізацію повторної травматизації, створення безпечного комунікативного середовища та застосування гуманістично-орієнтованих прийомів.

3) використання шаблонних або навідних запитань, що створює ризики для повноти та достовірності отриманої інформації. Насамперед, такі запитання підривають принципи об'єктивності та неупередженості слідчої діяльності, оскільки вони можуть формувати очікувану відповідь у свідомості допитуваного. У криміналістичній практиці це явище розглядається як

нав'язування певної версії чи очікуваної відповіді, що здатне спотворити фактичні дані, порушити логічну послідовність подій та створити внутрішню суперечливість у показаннях.

У результаті, зростає ймовірність отримання неповної, упередженої інформації, що знижує доказову цінність наданих показань та може стати підставою для оскарження їх у суді. Для мінімізації зазначених ризиків у міжнародній практиці сформовано низку стандартів щодо документування та розслідування воєнних злочинів. Зокрема одним із таких є Протокол Берклі [245]. Положення цього документу хоча прямо не регламентують порядок проведення допиту проте, закріплюють ключові принципи, що полягають у недопущенні формувань наперед визначених висновків та відмові від сугестивних (маніпулятивних) впливів під час збору доказової інформації. Їх методичне значення полягає у тому, що ці настанови слугують орієнтиром для планування слідчих дій і побудови запитань таким чином, щоб уникнути психологічного тиску на допитуваного та забезпеченні надійності отриманої інформації.

У практичному розумінні це передбачає формування відкритих запитань, які спрямовані на з'ясування фактичних обставин події без оцінки або передбачуваної відповіді. Наприклад, замість: «чи підтверджуєте ви, що ці дії були жорстокими?», слід застосовувати нейтральну форму: «що саме відбулося під час цих дій?» або «опишіть послідовність подій, що відбулися». Подібний підхід дозволяє допитуваному висловитися вільно, без нав'язування певної версії, а слідчому – отримати достовірну та повну інформацію, що відповідає критеріям допустимості та надійності доказів.

4) відсутність чіткого плану проведення допиту. Планування допиту має здійснюватися з урахуванням конкретного виду злочинної події, а також індивідуальних особливостей допитуваної особи. У цьому контексті план допиту виступає не лише організаційним документом слідчого, але й інструментом для систематизації доказової діяльності, який забезпечує логічну

послідовність у збиранні доказів, перевірки версій та кореляції отриманих показань з іншими доказами.

План допиту повинен визначати мету та завдання, структуру запитань, їх послідовність, а також можливі тактичні прийоми реагування на типові чи нетипові ситуації, що можуть виникати під час допиту. Недотримання цих вимог призводить до втрати можливості отримання повних і достовірних показань та ускладнює перевірку вже наявних доказів і може негативно вплинути на загальну стратегію щодо доказування стороною обвинувачення. У цьому випадку слід враховувати положення ст. 54 Римського статуту ІСС [80], відповідно до яких органи розслідування зобов'язані встановити об'єктивну істину шляхом з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, зокрема як тих, що обтяжують, так і тих, що виправдовують вину особи, а також обставин, які необхідні для правильної кримінально-правової оцінки вчиненого діяння.

Тобто, відсутність чіткого плану допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини слід розглядати як суттєвий недолік, який прямо впливає на ефективність процесу доказування та може поставити під сумнів достатність і допустимість сформованої доказової бази в міжнародному та національному судочинстві. Це означає, що планування допиту має здійснюватися поетапно з орієнтацією на встановлення обставин, які відповідають елементному складу воєнних злочинів. Зміст таких обставин залежить від характеру та контексту воєнних злочинів, що зумовлює необхідність застосування диференційованого підходу до формування плану допиту.

Зазначений підхід узгоджується із структурованим переліком елементів складу воєнних злочинів «*Elements of Crimes*» [252], передбачених ст. 8 Римського статуту. У загальному розумінні ці настанови охоплюють об'єктивні та суб'єктивні ознаки воєнних злочинів, а також обов'язкові контекстуальні ознаки, що підлягають доказуванню в процесі розслідування. У своїй сукупності вони окреслюють коло питань, що пов'язані з:

а) фактичними діями особи, об'єктом посягання, характером і масштабом наслідків, формою вини та усвідомленням протиправності вчинених дій;

б) наявністю збройного конфлікту, його характером, сторонами та учасниками, а також обізнаністю особи щодо фактичного існування такого конфлікту під час вчинення злочину.

Перелік зазначених питань не є вичерпним, оскільки структура елементів складу воєнного злочину варіюється залежно від конкретного виду суспільно небезпечного діяння. У зв'язку з цим складання плану допиту має узгоджуватись з «*Elements of Crimes*» [252], які системно охоплюють сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають доказове значення. До таких елементів варто віднести:

а) контекстуальні ознаки збройного конфлікту, зокрема його вид і характер, територіально-географічне охоплення та часові межа;

б) ознаки, що характеризують суб'єкта кримінального правопорушення, його соціально-правовий статус, роль у конфлікті та в момент підготовки, вчинення і приховування злочину, форму співучасті, а також мету і мотиви, що зумовили протиправну поведінку;

в) ознаки об'єктивної сторони злочину, які охоплюють місце, час, спосіб і механізм його вчинення, спрямованість дій суб'єкта правопорушення, характер реалізації суспільно небезпечних діянь та їх безпосередній зв'язок із збройним конфліктом;

г) ознаки, що характеризують суспільно небезпечні наслідки та потерпілу сторону, зокрема характер і масштаб заподіяної шкоди, коло потерпілих осіб, а також питання щодо їх процесуального захисту і відновлення порушених прав, у тому числі в контексті застосування норм міжнародного гуманітарного права.

Врахування зазначених елементів під час планування допиту забезпечує його спрямованість на встановлення фактичних обставин і підвищує ефективність доказування у кримінальних провадженнях про воєнні злочини. До прикладу, під час розслідування воєнних злочинів, що полягають в умисному вбивстві осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права

«*War crime of wilful killing*» (п. а, і, ч. 2 ст. 8 Римського статуту) [80], елементний склад цього діяння охоплює кількість убитих осіб та їх правовий статус відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, а також усвідомлення винним цього статусу. Обов'язковому встановленню також підлягають факт вчинення діяння в контексті міжнародного збройного конфлікту та наявність зв'язку між інкримінованими діями і таким конфліктом [252].

Окремого з'ясування потребують питання, чи усвідомлювала особа, яка вчинила злочин, фактичні обставини, що підтверджують існування міжнародного збройного конфлікту на момент вчинення діяння. Саме така обізнаність винного щодо наявності збройного конфлікту та його характеру становить обов'язкову контекстуальну ознаку та підлягає самостійній доказовій оцінці в процесі розслідування.

До ще одного прикладу можна віднести воєнні злочини, що полягають у вчиненні тортур «*War crime of torture*» (п. а, ii-1, ч. 2 ст. 8 Римського статуту) [80]. Елементний склад відповідного злочину передбачає встановлення сукупності обставин, пов'язаних із характеристикою потерпілої сторони, а також мету та способи протиправної поведінки винного. Це зумовлює необхідність формування комплексу процесуально релевантних питань, спрямованих на відтворення фактичної та контекстуальної картини події.

У процесі доказування цього злочину підлягає з'ясуванню факт завдання одній чи кільком особам сильного фізичного чи психологічного болю або страждань. Окремого встановлення потребують характер, тривалість та інтенсивність такого впливу, а також конкретні способи та засоби його заподіяння. Ці обставини мають принципове значення для кримінально-правової оцінки діяння та визначення ступеня його суспільної небезпеки [252].

Обов'язковому встановленню підлягає і цільовий аспект цього діяння, а саме усвідомлення винним того, що біль або страждання заподіювалися з метою отримання інформації чи зізнання, покарання за реальні або уявні дії, залякування чи примусу або з будь-яких інших мотивів, що ґрунтуються на дискримінації будь-якого характеру. Встановлення цих обставин дозволяє

відмежувати тортури від інших форм жорстокого поводження та підтвердити наявність спеціальної мети, що є обов'язковою ознакою цього злочину [252].

Необхідно з'ясувати, чи перебувала потерпіла особа під захистом однієї або кількох Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них. Також підлягає встановленню обізнаність винного щодо фактичних обставин, які визначають наявність такого імунітету. Усвідомлення винним відповідного статусу потерпілого, становить самостійну контекстуальну ознаку складу воєнного злочину та має бути предметом окремої оцінки в межах розслідування.

У зв'язку з цим план допиту має розглядатися як динамічна криміналістична модель, що корелює з елементною структурою складу воєнного злочину та предметом доказування. Така модель передбачає не лише визначення переліку питань, але й логічну послідовність їх постановки, тактичних прийомів, а також способів перевірки та уточнення наданих свідчень.

Водночас планування допиту повинно враховувати можливі слідчі ситуації, що виникають у процесі розслідування воєнних злочинів, зокрема обмеженість доступу до місця події, відсутність матеріальних слідів, складність ідентифікації суб'єктів правопорушення, а також вплив травматичних чинників на допитуваних осіб. У таких умовах показання набувають особливого значення як джерело доказової інформації, що зумовлює підвищені вимоги до тактики їх отримання і перевірки.

Крім того, системне планування допиту сприяє узгодженню діяльності слідчого з іншими процесуальними діями, зокрема оглядом місця події, проведенням судових експертиз, аналізом цифрових доказів тощо. Така координація дозволяє інтегрувати вербальні та матеріальні джерела доказів у єдину доказову систему, що відповідає стандартам національного та міжнародного судочинства. У цьому контексті допит є не ізолюванням слідчою дією, а складовою системного доказового процесу, методологічно об'єднаного вимогами міжнародного і національного процесуального законодавства і положеннями криміналістичної теорії і практики.

5) ігнорування культурного та мовного контексту. У збройних конфліктах часто беруть участь представники різних етнічних, мовних і релігійних груп, що істотно ускладнює процес отримання показань за відсутності перекладача або належного розуміння локальної термінології та культурних особливостей допитуваної особи. У таких умовах комунікативні бар'єри можуть перешкоджати повноцінному з'ясуванню фактичних обставин кримінального правопорушення та впливати на достовірність отриманих показань.

Ігнорування мовного та культурного контексту може призвести до суттєвих перекручень змісту показань та хибної інтерпретації невербальних понять. Це прямо впливає на якість, повноту та надійність наданих показань. У міжнародних документах і методичних посібниках з проведення поліцейського (слідчого) інтерв'ювання наголошується, що врахування культурного контексту, реагування на специфічні мовні потреби та залучення кваліфікованих перекладачів є необхідними умовами забезпечення точності, повноти й неупередженості допиту. При цьому підкреслюється, що культурні відмінності можуть істотно впливати на комунікативні процеси та ефективність збору інформації.

У цьому контексті заслуговують на увагу міжнародні рекомендаційні стандарти «*Guidelines on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering*» (Рекомендації щодо ефективного проведення інтерв'ю під час розслідувань та збору інформації), які були розроблені у 2021 році міжнародною групою експертів з питань здійснення процесуального інтерв'ювання з дотриманням професійних та етичних стандартів [253]. У загальному розумінні ці настанови містять шість ключових аспектів, спрямованих на забезпечення надійності і допустимості отриманих відомостей, що мають значення для кримінального провадження.

Тобто вони забезпечують комплексний підхід до підготовки та проведення допитів із системним поєднанням процесуальних, психологічних та організаційних заходів направлених на підвищення точності, повноти та надійності отриманих показань через:

- а) попередній аналіз матеріалів кримінального провадження;
- б) ідентифікацію релевантних обставин події;
- в) розробку структурованого плану допиту;
- г) визначення логічної послідовності запитань;
- г) врахування індивідуальних особливостей допитуваної особи, включаючи її психологічний стан, мовні та культурні особливості.

До таких настанов належить принципи:

а) мовної та культурної адекватності, який зобов'язує органи розслідування та суд забезпечувати участь кваліфікованих перекладачів, а також урахувати культурні, соціальні та релігійні особливості допитуваних осіб. Він передбачає коректне формулювання запитань з урахуванням локальної термінології та культурного контексту з метою уникнення непорозумінь і перекручень змісту показань [253].

б) належної підготовки до проведення допиту, що передбачає обов'язок слідчого попередньо вивчати матеріали кримінального провадження, чітко визначати мету допиту та планувати логічну послідовність запитань.

в) неупередженості, що полягає в уникненні оціночних або суб'єктивно забарвлених запитань, здатних формувати заздалегідь очікувану відповідь допитуваної особи. Він вимагає від суб'єктів доказування дотримання нейтральної позиції у процесі розслідування та проведення допитів [253].

г) забезпечення етичності та правових гарантій, що створює основу для встановлення довіри між слідчим і допитуваним, що є важливим у розслідуванні воєнних злочинів. Забезпечення прав на захист, мовчання, безпеку та добровільність надання показань не лише відповідає міжнародним стандартам, але й підвищує процесуальну стійкість отриманих доказів [253].

г) належної техніки інтерв'ювання, який передбачає використання відкритих запитань для отримання максимально повної відповіді, застосування прийомів активного слухання, уточнення деталей та структуроване документування отриманих відомостей з метою їх подальшого аналітичного опрацювання.

д) забезпечення надійності та перевірки інформації, що полягає у верифікації отриманих даних шляхом їх зіставлення з іншими доказами, а також у систематизації зібраної інформації відповідно до елементів, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні [253].

Зазначені засади спрямовані на отримання достовірної, повної та об'єктивно неупередженої інформації, мінімізацію ризиків помилкового сприйняття фактичних даних, а також на забезпечення їх допустимості та доказової надійності під час досудового розслідування і судового провадження у системі міжнародного кримінального правосуддя. Хоча ці настанови не є офіційними, вони широко підтримуються й застосовуються у міжнародній практиці, зокрема в діяльності органів і установ ООН [209].

Дотримання мовного та культурного контексту набуває нормативного закріплення і у положеннях Римського статуту [80]. Так, відповідно до ст. 21, застосування і тлумачення прав повинні бути сумісними з загальновизнаними стандартами щодо захисту прав і свобод людини та здійснюватися без будь-якої дискримінації, що охоплювала б мовні, культурні та соціальні особливості учасників кримінального провадження. Статтею 67 закріплено право обвинуваченого на безоплатну допомогу кваліфікованого перекладача у разі такої необхідності. Стаття 68 покладає на ІСС обов'язок уживати необхідних заходів для захисту безпеки, фізичного та психологічного добробуту, а також гідності потерпілих і свідків. Стаття 54 зобов'язує прокурора здійснювати розслідування з урахуванням особистісних обставин та інтересів учасників провадження [80].

Зазначені підходи отримують подальший розвиток у Правилах процедури і доказування ІСС «*Rules of Procedure and Evidence*» [228]. Зокрема, Правилом 42 передбачено забезпечення якісного перекладу під час здійснення процесуальних дій, достатнього для повноцінної та ефективної участі особи у провадженні. Відповідно до Правила 63, ІСС є вільним в оцінці доказів за умови дотримання принципів справедливого судочинства, що створює можливість урахування культурних особливостей надання показань та недопущення

застосування формалізованих або національно обумовлених шаблонів оцінки поведінки учасників процесу. Правилком 87 передбачено можливість застосування ІСС спеціальних заходів захисту учасників процесу з урахуванням їхнього віку, статі, соціального та культурного походження [228] тощо.

б) недостатнє або формальне врахування цифрових доказів на етапі підготовки до проведення допиту. У цьому контексті цифрові докази є інформацію, що містить відомості про обставини події, поведінку окремих осіб, а також часові та просторові параметри злочинної діяльності, які можуть бути використані для встановлення фактичних даних у кримінальному провадженні. Джерелами такої інформації є фото- та відеоматеріали, геолокаційні дані, електронна комунікація, метадані та інші сліди, що містяться на цифрових носіях, призначених для обробки і зберігання інформації [178, с. 74-90].

Сукупність цифрових відомостей із відкритих інтернет-ресурсів, що збираються та аналізуються у межах доказування, у науковій та практичній літературі визначаються як розвідка з відкритих джерел «*Open Source Intelligence – OSINT*» [254, с. 905-909]. OSINT охоплює сукупність публічно доступної інформації, отриманої законними методами без використання спеціальних режимів доступу або технічних засобів негласного отримання інформації. Зміст такої інформації може бути використаний для підтвердження фактів та обставин вчинення кримінальних правопорушень, побудови доказової бази щодо злочинної події та оцінки доказів у кримінальному судочинстві.

Інтеграція OSINT у діяльність слідчого дозволяє поєднати традиційні джерела із сучасними цифровими матеріалами, підвищуючи якість перевірки показань та достовірність зроблених висновків. На думку більшості дослідників, особливого значення цифрові докази набувають під час розслідування воєнних злочинів, зокрема при документуванні порушень законів та звичаїв війни на територіях, що перебувають поза фактичним контролем органів розслідування [255 с. 273-277; 256, с. 177-181]. У цьому контексті, за допомогою цифрової інформації можна встановити осіб, причетних до вчинення злочину, свідків серед очевидців, переміщення викраденого майна, місце та час вчинення

злочину, тривалість перебування певних осіб на конкретних локаціях тощо [70, с. 12-18].

Прикладом системного використання цифрових доказів у міжнародній практиці є кримінальне провадження щодо збиття пасажирського літака рейсу МН17 (Boeing 777) на території Донецької області 17 листопада 2014 року. У межах розслідування цієї катастрофи у судових інстанціях Нідерландів, сторона обвинувачення широко використовувала комплексний аналіз цифрових джерел, зокрема фото- та відеоматеріалами, GPS-дані, метадані файлів, записи електронних комунікацій підозрюваних, а також їх верифікацію шляхом зіставлення з відкритими джерелами та супутниковими знімками [255, с. 273-277]. Інтеграція цього підходу у процес розслідування кримінального правопорушення дозволила встановити маршрут переміщення зенітно-ракетного комплексу «Бук» та відтворити хронологію подій, підтверджуючи високий доказовий і тактичний потенціал використання цифрової інформації у процесі доказування міжнародних злочинів [256, с. 177-181].

На міжнародному рівні стандарти роботи з відкритими цифровими джерелами закріплені у Берклійському протоколі [245]. Не маючи мети в межах цього дослідження здійснити детальний аналіз положень цього документа, доцільно констатувати, що він закріплює комплекс професійних і методологічних стандартів щодо збирання, фіксації, аналізу та оцінювання цифрової інформації з відкритих джерел у процесі розслідування кримінальних правопорушень. У Протоколі наголошується, що лише ті цифрові матеріали, які отримані з дотриманням належної процедури, задокументовані із фіксацією джерела походження, часу та способу отримання, перевірені на предмет достовірності та автентичності, а також збережені з дотриманням вимог цілісності й незмінності, можуть розглядатися як докази у кримінальному провадженні. При цьому йдеться не про формальне використання відкритої цифрової інформації, а про її процесуальну трансформацію у доказ шляхом забезпечення трасованості (документального відтворення) процедури з виявлення, фіксування, вилучання, зберігання, експертування та використання

відповідних матеріалів, що має принципове значення для оцінки їх допустимості у кримінальному провадженні.

7) формальний підхід до документування процесу допиту і недостатній рівень його деталізації. Цей недолік істотно обмежує можливість суду щодо об'єктивної оцінки достовірності наданих показань. Письмовий допит не завжди відображає динаміку процесу допиту та реакції особи на поставлені запитання, що ускладнює поведінку узгодженості показань із наявними у матеріалах кримінального провадження доказами.

У міжнародній слідчій та судовій практиці фіксація допиту розглядається як обов'язкова вимога, спрямованої на забезпечення прозорості, доказової цінності та перевірюваності отриманої інформації. Зазначені підходи узгоджуються з Правилами процедури і доказування ІСС, які встановлюють підвищені стандарти документування допиту осіб у провадженнях щодо міжнародних злочинів [228]. Відповідно до Правила 111, за результатами допиту обов'язково складається протокол, у якому фіксуються показання допитуваного. Протокол підписується особою, яка проводить допит, допитуваним, а за наявності – його захисником, перекладачем, прокурором та/або суддею [228]. У протоколі обов'язково зазначається дата, час і місце допиту, а також відомості про всіх осіб, присутніх під час його проведення. У разі відмови допитуваного від підписання протоколу в ньому зазначається факт такої відмови та мотиви. Окремо відображається виконання вимог ст. 55 Римського статуту [80], зокрема щодо повідомлення особі, яка допитується, про її процесуальні права, що має принципове значення для оцінки допустимості отриманих показань.

Особливу увагу в міжнародній практиці приділено аудіо- та відеофіксації допиту. Відповідно до Правила 112, у разі допиту особи, щодо якої застосовуються гарантії, передбачені ст. 55 Римського статуту ІСС, або відносно яких видано ордер на арешт чи наказ про явку, допит підлягає обов'язковій звуко- та/або відеофіксації. Перед початком допиту особа має бути проінформованою зрозумілою для неї мовою про здійснення запису та про її право заперечити проти цього. Факт такого повідомлення і позиція допитуваної

особи фіксується у протоколі. Допитуваному також гарантується можливість конфіденційного спілкування із захисником перед наданням показань. У разі відмови від аудіо- чи відеофіксації застосовується альтернативна процедура документування допиту відповідно до Правила 111 [228].

Після завершення допиту особі надається можливість уточнити або доповнити свої показання. Фіксується час закінчення допиту, складається стенограма, копія якої разом із копією носія запису передається допитуваній особі. Оригінальні носії інформації опечатуються в присутності допитуваного або його захисника та засвідчуються підписами відповідних учасників процесу, що забезпечує автентичність доказів та дотримання «ланцюга збереження».

Водночас ці правила допускають винятки щодо технічної фіксації допиту у разі наявності об'єктивних обставин, які перешкоджають її здійсненню, за умов обов'язкового письмового обґрунтування таких причин. До останніх у міжнародній практиці належать:

- а) технічна неможливість здійснення запису;
- б) проведення допиту в умовах надзвичайної ситуації;
- в) загроза безпеці допитуваної особи або інших учасників процесу;
- г) фізичний чи психологічний стан допитуваної особи, а також згода допитуваної особи на альтернативну процедуру фіксації.

Застосування зазначеного положення може бути поширене на допит інших осіб у випадках, коли це сприяє мінімізації ризику повторної психологічної травматизації, зокрема щодо жертв сексуального насильства або гендерно зумовленого насильства, включно з дітьми, неповнолітніми, вагітними та особами з інвалідністю.

Усі зазначені недоліки свідчать про необхідність системного вдосконалення тактики допиту як одного з ключових засобів формування доказової бази у кримінальному провадженні. Реалізація цього підходу можлива лише за умови комплексного поєднання:

- а) процесуальних вимог національного і міжнародного законодавства;

б) криміналістичних рекомендацій щодо організації і тактики проведення допитів;

в) психологічних закономірностей сприйняття, відтворення та повідомлення інформації відповідними учасниками кримінального провадження;

г) етичних стандартів та професійної підготовки слідчих.

Це потребує високого рівня фахової підготовки органів досудового розслідування та прокуратури, системного інтегрування міжнародних стандартів документування в національну практику кримінального судочинства та суворого дотримання належної процесуальної комунікації з учасниками провадження. У цьому контексті запобігання типовим тактичним і процесуальним помилкам під час допиту має принципове значення не лише для забезпечення повноти, достовірності та допустимості отриманих показань, але й для формування стійкої доказової бази у кримінальних провадженнях про воєнні злочини. Від якості тактики допиту та рівня підготовки щодо його проведення безпосередньо залежить можливість реконструкції фактичних обставин події, встановлення ролі конкретних осіб у вчиненні злочину, а також забезпечення довіри до результатів кримінального провадження як на національному, так і на міжнародному рівнях судочинства.

Висновок до третього розділу

1. Під час розслідування воєнних злочинів допит потерпілих є однією із найскладніших в емоційному плану процесуальних дій. В межах його проведення необхідно поєднувати травматичний досвід особи з необхідністю отримання повних, достовірних і внутрішньо узгоджених показань. Тактика допиту має ґрунтуватися на поєднанні гуманістичної спрямованості, психологічної виваженості та процесуальної ефективності. Дотримання зазначених засад забезпечує отримання повних і достовірних показань, сприяє

належному захисту потерпілих, а також відповідає міжнародним стандартам поводження з жертвами воєнних злочинів.

Потерпілих від воєнних злочинів можна диференціювати на: а) фізичних осіб; б) юридичних осіб; в) жертв сексуального насильства; г) дітей, осіб з інвалідністю та людей похилого віку; ґ) членів сімей загиблих або вбитих.

Тактичні прийоми допиту потерпілих мають враховувати такі критерії: а) забезпечення психологічної безпеки потерпілих (100% респондентів); б) використання методики когнітивного інтерв'ю (84% респондентів); в) врахування індивідуальних особливостей та посттравматичних реакцій (100% респондентів); г) забезпечення правової обізнаності (100% респондентів); ґ) використання цифрових і документальних доказів як опори для допиту (76% респондентів); д) поступове введення до складних деталей події (94% респондентів).

Окремим різновидом допиту потерпілих є допит малолітніх і неповнолітніх осіб. Відповідно до міжнародного законодавства особливості проведення такого допиту повинні враховувати підходи, спрямовані на мінімізацію контактів дітей із системою правосуддя та можливого негативного впливу такого контакту на дитину. Це передбачає: а) застосування спеціальних методів допиту дітей з можливим використанням аудіо- та відеофіксації або проведення попереднього опитування, що надалі може використовуватись як допустимий доказ; б) проведення повторних допитів дитини однією особою, а також максимальне обмеження їх кількості; в) можливість не надавати показання дитиною у певних випадках, а також унеможливлення оцінювання достовірності чи недостовірності показань виключно з огляду на вікові характеристики; г) створення безпечних умов для отримання показань у спеціально облаштованих приміщеннях, що сприяють зниженню психологічного навантаження та формуванню атмосфери довіри і безпеки; ґ) формування міжвідомчих та міждисциплінарних центрів допомоги дітям потерпілим і свідкам, у яких дитина може одночасно надати свідчення, пройти необхідне медичне обстеження, реабілітацію тощо.

До основних тактичних прийомів проведення допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від воєнних злочинів доцільно віднести:

- а) обов'язкову участь третіх осіб (психологів, педагогів, лікарів, близьких тощо);
- б) необхідність своєчасного проведення допиту;
- в) доцільність застосування спеціалізованих методик допиту («зеленої кімнати», моделі «Bernahus»);
- г) обмеження тривалості допиту;
- г) унеможливлення проведення допиту безпосередньо на місці події.
- д) проведення допиту у звичних та безпечних для дитини умовах;
- е) врахування часу проведення допиту та індивідуального режиму дня;
- є) за можливості використання аудіо- та відеозапису – 100% респондентів.

Допит свідків і очевидців є одним із ключових елементів розслідування воєнних злочинів. Їх показання нерідко становлять основу доказової бази. Вони можуть містити значний обсяг фактичних даних щодо вчинення злочину його механізму тощо. Свідків можна групувати на осіб які є:

- а) безпосередніми очевидцями;
- б) отримали інформацію від потерпілих або інших очевидців;
- в) володіють інформацією про системність та характер злочинної діяльності;
- г) володіють фаховими знаннями і можуть надавати рекомендації щодо окремих аспектів розслідування;
- г) інсайдери та колишніх учасники відповідних структур або збройних угруповань (комплексні свідки).

До тактичних особливостей допиту свідків відносяться:

- а) оцінка надійності та об'єктивності наданих показань (75% респондентів);
- б) використання цифрових доказів для перевірки та уточнення показань (65% опитаних респондентів);
- в) адаптація мови та формулювання запитань до індивідуальних особливостей свідка (86% опитаних респондентів);
- г) поетапне уточнення обставин події (68% опитаних респондентів).
- г) контроль узгодженості та кореляції показань із іншими доказами (87% опитаних респондентів);
- д) забезпечення процесуальних гарантій і психологічної підтримки свідків (100% респондентів).

2. Допит підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів характеризується:

- а) процесуальним становищем і фактичним місцем перебування;
- б) обраною

позицією, що обумовлена повним, частковим або заперечувальним визнанням вини. Підозрюваними можуть бути як громадяни держави відмінної від юрисдикції органу розслідування, особи без громадянства чи громадяни країни де проводиться розслідування. Цей допит має різні процесуальні і тактичні цілі, проте основна його мета полягає у з'ясуванні: а) обставини розслідуваної події; б) інших обставин, учасниками або очевидцями яких підозрювані були.

Ці відомості можуть мати важливе доказове значення для встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення, ідентифікації причетних осіб, визначення їх ролі у вчиненому тощо. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що особливого значення під час такого допиту набуває: а) належне роз'яснення підозрюваному процесуальних прав та правових наслідків обраної ним позиції (96% респондентів); б) роз'яснення обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність за вчинене (83% респондентів); в) за можливістю здійснення відеофіксації допиту (89% респондентів); г) доцільність розпочати допит з епізоду, що підтверджуються максимальною кількістю доказів (87% респондентів); ґ) у випадках кількох підозрюваних, доцільністю розпочати допит з особи, чия участь у протиправних діях є менш суттєвою (76% респондентів); д) отримання відомостей загального характеру, зокрема даних, що характеризують соціально-побутову характеристику, службову діяльність, а також інші, у тому числі, негативні факти біографії (85% респондентів); е) використання методу «зіткнення інтересів» виконавця та організатора злочинів (82% респондентів).

Якщо підозрюваний повністю визнає свою причетність до вчиненого, а його показання узгоджуються з іншими доказами основним завданням є перевірка щирості таких зізнань шляхом детального допиту з акцентом на уточнення всіх обставин події. У випадку визнання своєї причетності до підготовки, або вчинення злочину, проте показання суперечать іншим доказам, основним завданням є перевірка таких показань шляхом їх детальної конкретизації. Якщо підозрюваний не може чітко відтворити окремі деталі або повну картину подій основним завданням є застосування тактичного прийому

актуалізації забутого, шляхом постановки уточнюючих, асоціативних або, у допустимих межах, навідних запитань. У випадках, якщо підозрюваний формально визнає свою причетність, але його показання не узгоджуються з іншими доказами застосовується комплекс тактичних прийомів, спрямованих на перевірку достовірності та викриття неправдивості свідчень.

Окремим підвидом є допит військовополонених, який у тактичному відношенні має відбуватися з дотриманням міжнародних стандартів поводження з військовополоненими. До особливостей такого допиту відносяться: а) необхідність гарантування безпеки всіх учасників допиту (100% респондентів); б) здійснення допиту з дотриманням міжнародних стандартів прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, що регулюють належне поводження з військовополоненими (95% респондентів); в) дотримання принципів об'єктивності, неупередженості та професійної етики (100% респондентів); г) залучення кваліфікованих перекладачів, психологів, лікарів (67% респондентів); ґ) врахування психоемоційного стану, що може впливати на здатність особи адекватно сприймати інформацію та надавати показання (86% респондентів); д) забезпечення належного документування, збереження та захисту отриманої інформації з метою її подальшого використання у кримінальному провадженні (100% респондентів); е) добровільність надання показань та їх невідкладність (98% респондентів); є) документування фактичних умов утримання військовополонених, їх проживання, харчування, медичне обслуговування (65% респондентів).

3. Практика розслідування воєнних злочинів свідчить, що навіть за наявності високого рівня професійної підготовки уповноважених суб'єктів доказування, проведення допитів супроводжується низкою системних, тактичних і процесуальних помилок. Усвідомлення і запобігання останнім є необхідною умовою формування надійної доказової бази відповідно до міжнародних стандартів доказування воєнних злочинів. До останніх відносяться: а) порушення принципу нейтральності суб'єкта доказування (67% респондентів); б) ігнорування емоційного та психологічного стану допитуваної

особи, зумовленого самим фактом збройного конфлікту, воєнними діями, перебуванням у полоні або пережитим насильницьким досвідом (45% респондентів); в) використання шаблонних або навідних запитань, що створює ризики для повноти та достовірності отриманої інформації (86% респондентів); г) відсутність чіткого плану проведення допиту (88% респондентів); г) ігнорування культурного та мовного контексту (34% респондентів); д) ігнорування міжнародних настанов щодо розслідування воєнних злочинів (84% респондентів); е) недостатнє або формальне врахування цифрових доказів (74% респондентів); є) формальний підхід до документування процесу допиту і недостатній рівень його деталізації (83% респондентів).

Зазначені недоліки свідчать про необхідність системного удосконалення тактики допиту як одного з ключових засобів формування доказової бази у кримінальному провадженні. Реалізація цього підходу можлива лише за умови комплексного поєднання: а) процесуальних вимог національного і міжнародного законодавства; б) криміналістичних рекомендацій щодо організації і тактики проведення допитів; в) психологічних закономірностей сприйняття, відтворення та повідомлення інформації відповідними учасниками кримінального провадження; г) етичних стандартів та професійної підготовки слідчих.

ВИСНОВКИ

Виконане дисертаційне дослідження дало змогу розробити і обґрунтувати концептуальні засади діяльності органів досудового розслідування в межах організації і тактики проведення допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку положень і пропозицій:

1. Визначено, що наукові дослідження проблем допиту мають комплексний характер. Основна увага науковців зосереджувалася на процесуальних, організаційних, тактичних, психологічних, логічних і комунікативних аспектах його проведення, що зумовило формування широкого спектра наукових підходів до визначення сутності, змісту, завдань та засобів реалізації допиту під час розслідування кримінальних правопорушень. У цьому простежується інтегративна будова криміналістичних знань, у межах якої результати суміжних наук трансформуються у прикладні засоби, методи і прийоми щодо розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Водночас науковий доробок щодо проблематики допиту переважно має загальний характер або стосується організаційних і тактичних особливостей його проведення традиційних кримінальних правопорушень. Це окреслює необхідність комплексного дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення допитів у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, з урахуванням специфіки предмета доказування, особи допитуваного, характеру відомостей, що підлягають встановлення, особливостей комунікативної взаємодії з окремим учасниками провадження, а також вимог міжнародних актів, вироблених стандартів та практики міжнародного кримінального судочинства.

Наукові дискусії щодо проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів переважно мають загальний характер. Посилює

актуальність у цьому напрямку й результати емпіричних досліджень, які засвідчують, що на якість процесу доказування під час розслідування воєнних злочинів впливає ряд негативних чинників, що стосуються допиту (неможливість забезпечити допит окремих учасників кримінального провадження, формальний підхід до підготовки проведення допитів, недостатній рівень комунікативних умінь слідчого тощо).

2. Встановлено, що характерними рисами міжнародних злочинів є не лише такі елементи як суспільна небезпечність, винність, протиправність та карність. Ці діяння посягають на загальновизнані норми міжнародного права, що визначають засади міжнародного правопорядку, та зумовлюють солідарне кримінальне переслідування з боку міжнародної спільноти.

Основна характеристика міжнародних злочинів полягає: а) їх зміст у національному законодавстві формується під впливом міжнародного кримінального права, яке детально їх характеризує; б) їх вчинення є підставою для здійснення міжнародного кримінального переслідування; в) кримінальне переслідування осіб винних у їх вчиненні, здійснюється за принципом універсальної юрисдикції через відповідні національні та/або міжнародні механізми.

Визначено, що сучасна система міжнародних злочинів поділяється на дві групи: а) злочини, що можуть вчинятися як у мирний період, так і під час збройного конфлікту (злочини проти людства; геноцид); б) злочини, що вчиняються виключно під час збройного конфлікту (злочин агресії; воєнні злочини).

Воєнні злочини обґрунтовуються нормами міжнародного гуманітарного права. Однією із ключових вимог їх вчинення є те, що вони контекстуально пов'язані зі збройним конфліктом та спричиняють досить серйозний негативний вплив не лише на його учасників, але й на інших осіб та/або майно, що підпадають під захист міжнародного права. Вони охоплюють широкий аспект суспільно небезпечних діянь, які можна класифікувати за: а) видом збройного конфлікту у межах якого вони вчинені; б) місцем вчинення; в) протиправною

спрямованістю суб'єкта посягання; г) способом вчинення; г) характером і масштабами наслідків; д) суб'єктом вчинення; е) формою співучасті; є) метою і мотивами.

Розслідування воєнних злочинів залежать від конкретного елементного складу та правової характеристики їх окремих видів, що відображає: а) наявність збройного конфлікту; б) соціально-правовий статус суб'єкта правопорушення та його місце в системі воєнно-політичного устрою; в) індивідуально-правові особливості інших учасників злочинної події; г) характер об'єкта злочинного посягання; г) спосіб реалізації злочинних дій; д) суспільно небезпечні наслідки, їх характер; е) причинно-наслідковий зв'язок між протиправною діяльністю і наслідками; є) мета і мотиви вчинення.

3. Визначено, що допит є одним із найяскравіших практичних проявів гносеологічної природи процесу доказування, що уособлює пізнавальну діяльність у вербально комунікативній формі, в межах якої відбувається отримання, перевірка та оцінка доказової інформації. Допит виступає не лише процесуальним засобом, але й як інтелектуально-комунікативний механізм реконструкції минулої події на основі її когнітивного відображення у свідомості суб'єкта, яка його проводить. Допит поєднує риси процесуальної дії, пізнавального процесу, комунікативного акту, а також логічного засобу (методу), способу (інструменту) встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення.

Встановлено, що основна мета допиту полягає в отриманні інформації: а) що має правову силу доказу та може бути використана для обґрунтування вини чи невинуватості особи; б) яка може виступати орієнтиром для проведення інших процесуальних дій, або бути підставою для початку нового кримінального провадження.

Як одна із форм комунікативного процесу, ефективність допиту залежить від міжособистісної взаємодії його учасників, що супроводжується встановлення психологічного контакту. Специфіка психологічного контакту полягає у тому, що його функціональним призначенням є отримання не будь-

якої інформації, а доказової, здобутої з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та належної предмету доказування у конкретному кримінальному провадженні. Це визначає специфіку допиту під час розслідування воєнних злочинів, яка характеризується: а) обставинами пов'язаними з подією кримінального правопорушення (час, місце, спосіб, особа винного, мета, мотиви, масштаб і характер наслідків тощо); б) процесуальним статусом допитуваного та його роллю у досліджуваних подіях; в) соціальними, віковими, психологічними, професійними, культурними та іншими особистісними характеристиками допитуваних; г) місцем, часом і умови проведення допиту; ґ) конкретною слідчою ситуацією, яка формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризують наявність та обсягу доказової інформації, характер взаємовідносин між учасниками кримінального провадження тощо.

Проведення допиту під час розслідування воєнних злочинів вимагає ретельної і конструктивної підготовки. У цьому контексті допит доцільно розглядати як цілеспрямовану, заздалегідь підготовлену діяльність з отримання доказової інформації від осіб, які мають безпосередній або опосередкований зв'язок із розслідуваним правопорушенням. Ці аспекти детермінують мету і функціональне призначення допиту, статус його учасників, а також форму, організацію, підготовку та тактичні особливості проведення.

4. Встановлено, що складність процесу доказування воєнних злочинів та визначення обставин, що підлягають встановленню зумовлена додатковою конкретизацією їх елементного складу через міжнародно-правову характеристику. Тому предмет допиту набуває специфічних ознак, зумовлених об'єктивними і суб'єктивними чинниками, що визначають і можуть свідчити про системність, масовість і організованість протиправних вчинків та їх взаємозв'язок із політичними чи військовими планами, стратегіями та/або структурами.

Визначено, що діяльність суб'єкта доказування має бути зосереджена на встановленні, як загальних обставин передбачених ст. 91 КПК України, так і

контекстуально-правових обставин конкретного виду воєнного злочину. Це формує дві основні мети предмету допиту. Перша, стосується відомостей щодо події. Друга, щодо причетності. Докази причетності, створюють підґрунтя для доказування причинно-наслідкового зв'язку між вчиненим діянням і військово-політичними структурами, які беруть участь у збройному конфлікті та керують ним. До них відносяться обставини, які характеризують: а) початок, тривалість, поширеність і вид збройного конфлікту, а також просторовий і часовий зв'язок між самим діянням і збройним конфліктом (територіальні межі); б) спосіб вчинення злочину та його зв'язок із діями забороненими міжнародним гуманітарним правом; в) правовий статус винних відповідно до норм міжнародного гуманітарного права; г) зв'язок дій винного із умовами збройного конфлікту та повне його усвідомлення; ґ) мотиви і мету вчиненого діяння; д) потерпілу сторону та об'єкти злочинного посягання, що перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права; е) соціально-правовий статус потерпілої сторони відповідно до норм міжнародного гуманітарного права; є) обсяг та характер суспільно небезпечних наслідків та охоплювані ними межі; ж) розмір і вид завданої шкоди; з) вид та правовий статус пошкодженого (знищеного) майна у результаті вчинення воєнних злочинів; і) причинно-наслідковий зв'язок між діями, наслідками та його усвідомлення винним.

5. У кримінальних провадженнях про воєнні злочини підготовка до допиту набуває самостійного і водночас ключового значення. Вона охоплюється: а) аналітичним етапом, який передбачає всебічний аналіз матеріалів кримінального провадження, виявлення та первинну оцінку наявної доказової інформації (у тому числі OSINT-матеріалів), формування попередньої моделі події, визначення її учасників та предметів їх допитів; б) тактико-психологічним етапом, який передбачає вивчення особистісних характеристик допитуваних осіб, оцінку їх психоемоційних станів, формування системи запитань, вибір тактичних прийомів та прогнозування можливих реакцій; в) процесуально-організаційним етапом, що полягає у вирішенні послідовності допитів, часу, місця та способу їх проведення, залучення інших осіб, підготовці технічних

засобів, забезпеченні дотримання процесуальних гарантій, попередньому консультуванні з відповідними фахівцями та складанні плану допиту.

Реалізація зазначених етапів значною мірою залежать від обсягу і характеру наявної інформації, що надає можливість: а) оцінити об'єктивні дані, що містяться в матеріалах кримінального провадження щодо місця, часу, способу вчинення злочину тощо; б) проаналізувати суб'єктивні обставини, пов'язані з особою допитуваного, зокрема його психологічний стан, можливі реакції на застосування тактичних прийомів тощо; в) спланувати тактику проведення допиту, сформулювати систему запитань, обрати осіб, яких доцільно залучити, визначитись з технічними засобами фіксації його результатів тощо.

Під час підготовки до проведення допиту тактична лінія слідчого формуються під впливом процесуальних, криміналістичних, психологічних, соціальних, політичних, інформаційних, морально-етичних чинників. Їх зміст визначається позицією допитуваної особи (85% респондентів), її психоемоційним станом (92% респондентів), ступенем обізнаності про обставини вчиненого злочину (100% респондентів), наявністю або відсутністю зовнішнього впливу (76% респондентів), зокрема інформаційно-пропагандистського або соціально-дискримінаційного, а також контекстом бойової обстановки (78% респондентів), в якій відбувається допит.

6. Встановлено, що під час розслідування воєнних злочинів комунікативна компетентність слідчого повинна передбачати: а) високий рівень мовленнєвої культури (93% респондентів); б) володіння нормативно-професійною лексикою та відповідними комунікативними здібностями (95% респондентів); в) вмінні забезпечити психологічну взаємодію з допитуваною особою, активізувати її когнітивну діяльність, регулювати мотиваційні та емоційно-вольові стани (97% респондентів); г) здатність до міжкультурної взаємодії (85% респондентів); ґ) розуміння норм міжнародного гуманітарного права, специфіки військової організації її ієрархічної структури, особливостей функціонування військових підрозділів у бойових умовах (98% респондентів); д) розуміння впливу бойового стресу та посттравматичних реакцій на поведінку учасників

події (67% респондентів); е) уміння розпізнати типові поведінкові моделі учасників допиту, військовополонених і цивільних осіб, які перебували в умовах збройного конфлікту (75% респондентів); є) тактовність і професійна виваженості (91% респондентів).

До тактичних прийомів проведення допитів у провадження про воєнні злочини пропонується віднести: а) метод емпатичного залучення, що передбачає готовність слідчого до комунікації, здатності розуміти внутрішній стан співрозмовника, реагувати на його психічні реакції тощо; б) метод поступового входження в комунікацію, що передбачає поетапну побудову комунікативної стратегії, ініціювання початкової нейтральної або процесуально-інформативної теми, встановлення первинного психологічного контакту тощо; в) застосування нейтральних засобів налагодження комунікативної взаємодії, що передбачає такі складові, як поза, міміка, інтонаційна тощо; г) психологічна нейтралізація бар'єрів комунікації, що передбачає поступове зниження рівня психологічної напруги шляхом створення атмосфери професійної рівності, акцентуванні на об'єктивності розслідування, неупередженості тощо; ґ) застосування інформаційного резонансу, що реалізовується через систему взаємопов'язаних тактичних прийомів, одним із яких є використання завчасно перевірених фактів, що демонструють високій рівень обізнаності слідчого; д) врахування культурно-етнічних особливостей допитуваного; е) підтримання рівноваги між гуманністю і процесуальною дисципліною, що передбачає поєднання поваги до гідності допитуваної особи з чітким дотриманням алгоритмів доказування.

7. Під час розслідування воєнних злочинів допит потерпілих є однією із найскладніших в емоційному плану процесуальних дій. В межах його проведення необхідно поєднувати травматичний досвід особи з необхідністю отримання повних, достовірних і внутрішньо узгоджених показань. Тактика допиту має ґрунтуватися на поєднанні гуманістичної спрямованості, психологічної виваженості та процесуальної ефективності.

Тактичні прийоми допиту потерпілих мають враховувати такі критерії: а) забезпечення психологічної безпеки потерпілих (100% респондентів);

б) використання методики когнітивного інтерв'ю (84% респондентів);
 в) врахування індивідуальних особливостей та посттравматичних реакцій (100% респондентів); г) забезпечення правової обізнаності (100% респондентів);
 г) використання цифрових і документальних доказів як опори для допиту (76% респондентів); д) поступове введення до складних деталей події (94% респондентів).

Окремим різновидом допиту потерпілих є допит малолітніх і неповнолітніх осіб. Відповідно до міжнародного законодавства особливості проведення такого допиту повинні враховувати підходи, спрямовані на мінімізацію контактів дітей із системою правосуддя та можливого негативного впливу такого контакту на дитину. Це передбачає: а) застосування спеціальних методів допиту з можливим використанням аудіо- та відеофіксації або проведення попереднього опитування, що може використовуватись як допустимий доказ; б) проведення повторних допитів однією особою, а також максимальне обмеження їх кількості; в) можливість не надавати показання в окремих випадках, а також унеможливлення оцінювання достовірності чи недостовірності показань виключно з огляду на вікові характеристики; г) створення безпечних умов для отримання показань у спеціально облаштованих приміщеннях, що сприяють зниженню психологічного навантаження та формуванню атмосфери довіри і безпеки; г) формування міжвідомчих та міждисциплінарних центрів допомоги дітям потерпілим і свідкам, у яких дитина може одночасно надати свідчення, пройти необхідне медичне обстеження, реабілітацію тощо.

До основних тактичних прийомів проведення допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від воєнних злочинів доцільно віднести: а) обов'язкову участь третіх осіб (психологів, педагогів, лікарів, близьких тощо); б) необхідність своєчасного проведення допиту; в) доцільність застосування спеціалізованих методик допиту («зеленої кімнати», моделі «Bernahus»); г) обмеження тривалості допиту; г) унеможливлення проведення допиту безпосередньо на місці події; д) проведення допиту у звичних та безпечних для

дитини умов; е) врахування часу проведення допиту та індивідуального режиму дня; є) за можливості використання аудіо- та відеозапису – 100% респондентів.

Допит свідків і очевидців є одним із ключових елементів розслідування воєнних злочинів. До особливостей його проведення відноситься: а) оцінка надійності та об'єктивності наданих показань (75% респондентів); б) використання цифрових доказів для перевірки та уточнення показань (65% опитаних респондентів); в) адаптація мови та формулювань запитань до індивідуальних особливостей свідка (86% опитаних респондентів); г) поетапне уточнення обставин події (68% опитаних респондентів). г) контроль узгодженості та кореляції показань із іншими доказами (87% опитаних респондентів); д) забезпечення процесуальних гарантій і психологічної підтримки (100% респондентів).

8. Допит підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів характеризується:

а) процесуальним становищем і фактичним місцем перебування підозрюваного; б) обраною ним позицією, що обумовлена повним, частковим або заперечувальним визнанням вини. Встановлено, що особливого значення під час такого допиту набуває: а) належне роз'яснення підозрюваному процесуальних прав і правових наслідків обраної ним позиції (96% респондентів); б) роз'яснення обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність за вчинене (83% респондентів); в) за можливістю здійснення відеофіксації допиту (89% респондентів); г) доцільність розпочати допит з епізоду, що підтверджуються максимальною кількістю доказів (87% респондентів); г) у випадках кількох підозрюваних, доцільністю розпочати допит з особи, чия участь у протиправних діях є менш суттєвою (76% респондентів); д) отримання відомостей загального характеру, зокрема даних, що характеризують соціально-побутову характеристику, службову діяльність, а також інші, у тому числі, негативні факти біографії (85% респондентів); е) використання методу «зіткнення інтересів» виконавця та організатора злочинів (82% респондентів).

До тактичних особливостей допиту військовополонених відноситься: а) необхідність гарантування безпеки всіх учасників допиту (100%

респондентів); б) здійснення допиту з дотриманням міжнародних стандартів прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, що регулюють належне поводження з військовополоненими (95% респондентів); в) дотримання принципів об'єктивності, неупередженості та професійної етики (100% респондентів); г) залучення кваліфікованих перекладачів, психологів, лікарів (67% респондентів); ґ) врахування психоемоційного стану, що може впливати на здатність особи адекватно сприймати інформацію та надавати показання (86% респондентів); д) забезпечення належного документування, збереження та захисту отриманої інформації з метою її подальшого використання у кримінальному провадженні (100% респондентів); е) добровільність надання показань та їх невідкладність (98% респондентів); є) документування фактичних умов утримання військовополонених, їх проживання, харчування, медичного обслуговування (65% респондентів).

9. Практика розслідування воєнних злочинів свідчить, що навіть за наявності високого рівня професійної підготовки уповноважених суб'єктів доказування, проведення допитів супроводжується низкою системних, тактичних і процесуальних помилок. До останніх відносяться: а) порушення принципу нейтральності суб'єкта доказування (67% респондентів); б) ігнорування емоційного та психологічного стану допитуваної особи, зумовленого самим фактом збройного конфлікту, воєнними діями, перебуванням у полоні або пережитим насильницьким досвідом (45% респондентів); в) використання шаблонних або навідних запитань, що створює ризики для повноти та достовірності отриманої інформації (86% респондентів); г) відсутність чіткого плану проведення допиту (88% респондентів); ґ) ігнорування культурного та мовного контексту (34% респондентів); д) ігнорування міжнародних настанов щодо розслідування воєнних злочинів (84% респондентів); е) недостатнє або формальне врахування цифрових доказів (74% респондентів); є) формальний підхід до документування процесу допиту і недостатній рівень його деталізації (83% респондентів).

Зазначені недоліки свідчать про необхідність системного удосконалення тактики допиту як одного з ключових засобів формування доказової бази у кримінальному провадженні. Реалізація цього підходу можлива лише за умови комплексного поєднання, по-перше, процесуальних вимог національного і міжнародного законодавства. По-друге, криміналістичних рекомендацій щодо організації і тактики проведення допитів. По-третє, психологічних закономірностей сприйняття, відтворення та повідомлення інформації відповідними учасниками кримінального провадження. І, по-четверте, етичних стандартів та професійної підготовки слідчих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юсупов В. Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження): дис... док. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2018. 564 с.;
2. Белкин Р. История отечественной криминалистики. М.: НОРМА, 1999. 496 с.;
3. Белкин Р., Винберг А. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917-1930-е годы): учеб. пособие. М.: НИ и РИО, 1982. 70 с.;
4. Белкин Р., Винберг А. История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940-1950-е гг.): учеб. пособие. М.: Тип. им. Воровского, 1983. 77 с.;
5. Бахин В. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002 гг.). Киев: Охрана труда, 2002. 268 с.;
6. Бахин В., Чернявский С., Юсупов В. Мастерство раскрытия преступлений: пособие. Киев: Полищук А.В., 2014. 96 с.;
7. Бахин В., Карпов Н. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения: лекция. Киев: Изд-во КНУ, 1999. 22 с.;
8. Васильев А. Предмет криминалистики // Социалистическая законность. 1967. № 1. С. 27-31;
9. Весельський В. Виникнення криміналістичної тактики як галузі наукового знання // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2010. № 23. С. 174-180.;
10. Винберг А. Роль учения Е.Ф. Буринского в формировании отечественной криминалистики. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981. 80 с.;
11. Винберг А. Основные принципы советской криминалистической экспертизы. М.: Госюриздат, 1949. 132 с.;

12. Гончаренко В. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: методологические вопросы. Киев: Вища школа, 1980. 160 с.;
13. Ищенко А. Библейский сыск. Опыт этико-исторического исследования Библии в оперативно-розыскном аспекте: конкурс. работа. Киев, 1979. 52 с.;
14. Ищенко А. Летопись криминалистики: даты, факты, имена. Киев: УкрДГРІ, 2016. 384 с.
15. Іщенко А. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія / за ред. І. Красюка. Київ: НАВСУ, 2003. 359 с.;
16. Крылов И. Были и легенды криминалистики. Л.: ЛГУ, 1987. 216 с.;
17. Крылов И. В мире криминалистики. 2-е изд. Л.: ЛГУ, 1989. 328 с.;
18. Кузьмічов В. З історії розвитку знання про криміналістичні засоби і методи слідчої діяльності // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. 1996. № 1. С. 65-70;
19. Кузьмічов В. Система криміналістики на межі III тисячоліття // Криміналістика XXI століття: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 25-26.11.2010 р.). Харків: Право, 2010. С. 40-42;
20. Кузьмічов В. Криміналістика в окремих зарубіжних країнах // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 28.10.2011). Одеса: Фенікс, 2011. С. 216-219;
21. Салтевский М. Криминалистика. В современном изложении юристов. Харьков: Рубикон, 1996. 432 с.;
22. Салтевский М., Малышев В. Из истории развития криминалистических подразделений МВД Украинской ССР // Криминалистика и судебная экспертиза. 1979. Вып. 19. С. 10-16;
23. Тищенко В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности // Проблемы государства и права Украины: сборник научных трудов. Киев: УМК ВО, 1992. С. 103-109;

24. Тіщенко В. Щодо поглядів професора М.В. Салтевського на систему криміналістики // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 100-річчя від дня народження проф. М. Салтевського (Харків, 08.11.2017). Харків, 2017. С. 28-30;
25. Криміналістика: підручник / за ред. В. Тіщенка. Одеса: Гельветика, 2017. 556 с.;
26. Цимбал М., Дереча Л. Історія розвитку судової експертизи і судово-експертних установ в Україні // Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии: материалы Международной научно-практической конференции (АРК, 20-21.09.2007). Симферополь, 2007. С. 112-115;
27. Чаплинський К. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2010. 304 с.;
28. Шавер Б. Предмет и метод советской криминалистики // Социалистическая законность. 1938. № 6. С. 56-82;
29. Криміналістика: підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Ін Юре, 2004. 728 с.;
30. Шепітько В. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. Современное состояние и развитие криминалистики: сборник научных трудов / под ред. Н.П. Яблокова, В.Ю. Шепітько. Харьков: Апостиль, 2012. С. 41-54;
31. Шепітько В. Криминалистика в системе юридических наук и ее роль в глобальном мире // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика: збірник наукових праць: у 2 т. Харків: Апостіль, 2014. Т. 1. С. 142-153;
32. Якимов И. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. М.: Изд. НКВД РСФСР, 1925. 430 с.;
33. Якимов И. Криминалистика: Уголовная тактика. М.: НКВД РСФСР, 1929. 312 с.;

34. Біблія або Книга святого письма Старого і Нового заповіту : Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні / пер. з давньоєвр. та грец. І. Огієнка. URL: wikisource.org;
35. Кириченко О. Історія, сучасний стан та перспективи розвитку криміналістики // Актуальні проблеми сучасної криміналістики: матеріали наук.-практ. конф.: у 2-х ч. Сімферополь: Доля, 2002. Ч. 1. С. 36-48.;
36. Михеєнко М., Нор В., Шибіко В. Кримінальний процес України: підручник 2-е видання, перероблене і доповнене. Київ: Либідь, 1999. 536 с.;
37. Вовк Ю., Багатко А. Просвітницькі ідеї як чинник реформування кримінального права та покарань у Європі // Журнал Наукові інновації та передові технології. 2026. Вип. 53, № 3. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1\(53\)-2236-2246](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2236-2246);
38. Interrogation // Encyclopedia Britannica. 2026. URL: <https://www.britannica.com/topic/interrogation>;
39. Declaration du 26 août 1789 des droits de l'homme et du citoyen // Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000697056/1789-08-26>;
40. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text;
41. Чорноус Ю. Вплив міжнародних договорів і практики Європейського суду з прав людини на розвиток криміналістики в Україні // Право України. 2021. № 8. С. 77-90. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-077>;
42. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>;
43. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>;

44. Звітність щодо стану здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами за 2025 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

45. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. СПб: Тип. М. Меркушева, 1908. 1088 с. URL: <https://yurpsy.com/files/biblio/gross/gross.htm>;

46. Весельський В. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 1999. 20 с.;

47. Бахін В., Весельський В., Маліков Т. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): навч. посіб. Київ: НТВ «Правник», 1997. 32 с.;

48. Бахін В., Весельський В. Тактика допиту: навч. посіб. Київ: Правник, 1997. 64 с.

49. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / К. Антонов, О. Сачко, В. Тертишник, В. Уваров. Київ: «Алерта», 2015. 294 с.;

50. Кант И. Критика чистого разума: сочинения в 6 т. Москва, 1964. Т. 3. 432 с.

51. Olifer O. Karl Popper. The Logic of Scientific Discovery // A Survey of Some Fundamental Problems. Actual Problems of Mind. 2021. Vol. 22. 170-192. DOI: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i22.4462>;

52. Чаплинський К. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2006. 308 с.

53. Весельський В. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 1999. 214 с.;

54. Удалова Л. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: дис... док. юрид. наук: 12.00.09 // КНУВС. Київ, 2007. 433 с.;

55. Мотлях О. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні: дис... док. юрид. наук: 12.00.09 // НАУ. Київ, 2014. 482 с.

56. Лук'янчиков Є. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові та тактико-криміналістичні аспекти): дис... док. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2005. 429 с.;

57. Стахівський С. Проблеми «знаючих свідків» у кримінальному процесі // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства: вибрані твори. Київ: Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. 276 с.;

58. Стахівський С. Кримінально-процесуальні засоби доказування: дис... док. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2005. 414 с.;

59. Бандурка А., Бочарова С., Землянская Е. Юридическая психология: учебник. Харьков: Изд-во НУВД, 2002. 596 с.;

60. Марчак В. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2003. 189 с.;

61. Мельник О. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2006. 215 с.;

62. Чучкало О. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2004. 204 с.;

63. Костюченко О. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків та потерпілих // Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 66-73. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/427>;

64. Батюк О. Правовий статус обвинуваченого на досудовому слідстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // КНУВС. Київ, 2007. 24 с.;

65. Бондаренко О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // КНУВС. Київ, 2004. 20 с.;

66. Холод Р. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // КНУВС. Київ, 2006. 21 с.;
67. Юсупов В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2005. 18 с.;
68. Чорноус Ю. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2005. 20 с.;
69. Лебенюк А., Осипенко І. Досудове розслідування воєнних злочинів в Україні: стандарти, ризики для особистого життя і здоров'я // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Вип. 86, № 5. С. 95-100. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.13>;
70. Сокурєнко В. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів та звичаїв війни // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. 2023. Вип. 31, № 2. С. 11-24. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.02>;
71. Шевчишена К. Розслідування воєнних злочинів в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2024. 21 с.;
72. Bryskovska O., Shapovalova A. Interrogation of victims and witnesses in proceedings concerning torture and the detention of civilians // Law Journal of the National Academy of Internal Affairs. 2026. Vol. 16, № 1. 65-85. DOI: <https://doi.org/10.63341/naia-chasopis/1.2026.65>;
73. Vlasenko S., Chornous Yu. Peculiarities of interrogation tactics in the investigation of illegal seizure of a vehicle // Legal Psychology. 2022. Vol. 30, № 1. 71-79. DOI: <https://doi.org/10.33270/03223001.74>;
74. Чорноус Ю. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ: Скіф, 2012. 448 с.;

75. Комаринська Ю., Панасюк В., Романович А. Комунікативна складова тактики допиту дитини // Наука і правоохоронна діяльність. 2025. Вип. 70, № 4. С. 138-149. DOI: <https://doi.org/10.33270/05257004.14>;

76. Гловюк І., Тетерятник Г. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування *sui generis* // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. Вип. 6. С. 394-398. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/87>;

77. Kononenko N., Patskan V., Hromova M., Utkina H., Serebro M. International guidelines for managing investigation and collection of evidence of war crimes // Cuestiones Politicas. 2022. Vol. 72, № 39. 670-689. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.39>;

78. Новгородська І., Крикуха Р., Любавіна В. Сутність проведення допиту в умовах воєнного стану: практичні особливості // Молодий вчений. 2024. Вип. 131, № 7. С. 181-185. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-7-131-11>;

79. Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 441 // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-%D0%BF#n5>;

80. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text;

81. Савчин Н., Суховерський М. Проблемні аспекти під час розслідування воєнних злочинів // Правова держава. 2024. Вип. 54. С. 132-141. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304881>;

82. Nuremberg Trial Proceedings. Vol. 19: One Hundred and Eighty-Seventh Day, Friday, 26 July 1946. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/imtproc_v19menu.asp;

83. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / пер. с итал. Р. И. Хлодовского. URL: https://loveread.ec/read_book.php?id=69125&p;
84. Бойко О. Перша війна радянської Росії проти УНР 1917-1918 // Енциклопедія історії України: НАН України, Інститут історії України. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe;>
85. Божко О. Українці на фронтах громадянської війни 1917-1921 рр. // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 5. С. 113-117.;
86. Сергійчук В. Як нас морили голодом /| Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Центр українознавства. Вид. 3, допов. Київ: ПП «Сергійчук М.І». 2006. 392 с.;
87. Лозинський А. Голодомор: далеко більше за сім мільйонів жертв: Український Геноцид у контексті Конвенції ООН // Укрінформ. 2016. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news;
88. Marples D. R., Baidaus E., Melentyeva M. Causes of the 1932 Famine in Soviet Ukraine: Debates at the Third All-Ukrainian Party Conference // Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes. 2014. Vol. 56, № 3-4. 291-312;
89. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly Resolution 260 A (III) of 09.12.1948; entered into force on 12.01.1951, in accordance with Article XIII // United Nations. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1;>
90. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами): монографія / ред.: Р. Сербин; упоряд.: О. Стасюк. Київ: «Майстерня книги». 2009. 208 с.;
91. Про Голодомор 1932-1933 років в Україні: Закон України від 28.11.2006 № 376-V // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text;>
92. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Textov.ua;

93. History of the IPU // Inter-Parliamentary Union.
URL: <https://www.ipu.org/about-ipu/history-ipu>;
94. Schott L. Jane Addams and William James on Alternatives to War // Journal of the History of Ideas. 1993. Vol. 54, № 2. 241-254.
DOI: <http://doi.org/10.2307/2709981>;
95. Caron D.D. War and International Adjudication: Reflections on the 1899 Peace Conference // The American Journal of International Law. 2000. Vol. 94, № 1. 4-30. DOI: <http://doi.org/10.2307/2555228>;
96. Eyffinger A. A highly critical moment: role and record of the 1907 Hague peace conference // Netherlands International Law Review. 2007. Vol. 54, № 2. 197-228. DOI: <http://doi.org/10.1017/S0165070X07001970>;
97. Thiers E. Droit et culture de guerre 1914-1918: Le Comité d'études et documents sur la guerre // Mil neuf cent. Revue d'histoire intellectuelle. 2005. Vol. 23. 23-48. DOI: <https://doi.org/10.3917/mnc.023.0023>;
98. League of Nations // Encyclopedia Britannica. 2023.
URL: <https://www.britannica.com/topic/League-of-Nations>;
99. Pacte de la Société des Nations (Covenant of the League of Nations), 28.07.1919 // United Nations Treaty Collection.
URL: <https://treaties.un.org/doc/source/covenant.pdf>;
100. First International Congress of Penal Law (Brussels, 26-29 July 1926) // Revue internationale de droit pénal. 2015. Vol. 86. 251-254.
DOI: <https://doi.org/10.3917/ridp.861.0251>;
101. Third International Congress of Penal Law (Palermo, 3-8 April 1933) // Revue internationale de droit pénal. 2015. Vol. 86. 261-264.
DOI: <https://doi.org/10.3917/ridp.861.0261>;
102. Fourth International Congress of Penal Law (Paris, 26-31 July 1937) // Revue internationale de droit pénal. 2015. Vol. 86. 41-44.
DOI: <https://doi.org/10.3917/ridp.861.0041>;
103. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 // Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>;

104. Charter of the International Military Tribunal (London Agreement, 08.08.1945) // Lillian Goldman Law Library, Yale Law School. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>;
105. Генеральна Асамблея ООН: Резолюції I сесії (1946 року) // Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/ru/ga/1/docs/1res.shtml>;
106. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Tex;
107. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154;
108. Wehberg H. Pacta Sunt Servanda // The American Journal of International Law. 1959. Vol. 53, № 4. 775-786. DOI: <https://doi.org/10.2307/2195750>;
109. Протокол до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text;
110. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 30.11.1973 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389#Tex;
111. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 // Ліга закон. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U>;
112. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин; редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. 655 с.;

113. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text;
114. London Agreement of August 8th 1945 (Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis) // Lillian Goldman Law Library, Yale Law School. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtchart.asp>;
115. The War Crimes Trials at Nuremberg // Harry S. Truman Library & Museum. URL: <https://www.trumanlibrary.gov/library/online-collections/war-crimes-trials-at-nuremberg>;
116. Second Day, Wednesday, 21.11.1945, Part 04 // Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Vol. 2: Proceedings: 14.11.1945–30.11.1945: official text in the English language. Nuremberg: International Military Tribunal, 1947. 98-102. URL: <https://www.roberthjackson.org>;
117. Prosecutor v. Tihomir Blaškić (Trial Judgement), IT-95-14-T. // International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 03.03.2000. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2000/en/19490>;
118. Ehard H. The Nuremberg Trial Against the Major War Criminals and International Law // The American Journal of International Law. 1949. Vol. 43, № 2. 223-245. DOI: <https://doi.org/10.2307/2193033>;
119. Чубінідзе О. Універсальна юрисдикція в національному законодавстві: порівняльний аспект // Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки. 2019. № 4. С. 96-105;
120. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 № 3-в/2001 // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>;
121. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>;

122. Контрольний текст проєкту Кримінального кодексу України (станом на 25.02.2024 року) // Робоча група з питань розвитку кримінального права. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>;

123. Зелінська Н. Протидія політичній злочинності: міжнародно-правовий механізм // Актуальні проблеми держави та права. 2013. Вип. 70. С. 62-76;

124. Зелінська Н. Поняття «міжнародний злочин» в історико-правовому ракурсі // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. 2007. № 32. С. 271-278;

125. De Baets A. The view of the past in international humanitarian law (1860–2020) // International Review of the Red Cross. 2022. Vol. 104. 1586-1620. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383122000145>;

126. The 1864 Geneva Convention // International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/doc>;

127. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.10.1977 // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>;

128. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>;

129. Басиста І., Власова Г., Стратонов В. Перспективи та невідворотність відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності (діяльність спільної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні (ЖІТ); Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом; Перспективи створення Міжнародного трибуналу AD HOC тощо) (продовження огляду) // Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2023. С. 25-72. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-2>;

130. Єнін Є. Від обстрілів окупантів загинуло вже понад 9400 мирних

жителів // Урядовий кур'єр. 2022. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/yevgenij-yenin-vid-obstriliv-okupantiv-zaginulo-vz/>;

131. Толкач А. Криміналістична характеристика воєнних злочинів, вчинених російською армією проти цивільного населення у Чернігівській області з 24.02.-02.04.2022 // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. Вип. 4. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.66>;

132. Остапчук Л., Кузьменко Т. Військові та воєнні злочини у вітчизняному та міжнародному законодавстві // Кримінально-виконавча система: вчора, сьогодні, завтра. 2022. Вип. 11, № 1. С. 18-27. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjcriminal.2022.01.018>;

133. Тимошенко В. Використання спеціальних знань під час документування та розслідування воєнних злочинів // Вісник криміналістичної асоціації України. 2024. Вип. 31, № 1. С. 307-314. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.25>;

134. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року // Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>;

135. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року // Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

136. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року // Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>;

137. Агаркова О. Виявлення та фіксування порушень законів та звичаїв війни напрямок діяльності правоохоронних органів // Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету: Серія: «Юриспруденція». 2024, Вип. 68. С. 78-82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.16>;

138. Звітність щодо стану здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами за 2022 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/;

139. Звітність щодо стану здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами за 2023 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/;

140. Звітність щодо стану здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами за 2024 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/;

141. Діденко Є. Кримінально-правова та процесуальна характеристика воєнних злочинів в Україні (після повномасштабного вторгнення РФ в Україну) // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»: Розділ VIII «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». С. 569-573. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.96>;

142. Kostiuk I. Theoretical legal analysis of abuse of power or official authority by a military official in martial law or combat situation: Key aspects // Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs. 2024. Vol. 29, № 4. 61-74. DOI: <https://doi.org/10.56215/naia-herald/4.2024.61>;

143. Пчеліна О., Пчелін В. Криміналістична класифікація воєнних злочинів // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: матеріали науково-практичної конференції (Харків, 2022). ХНУВС. 2022. С. 334-338;

144. Коваленко А. Деякі правові й організаційні проблеми збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану // Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії російської федерації: матеріали науково-

практичної конференції (Харків, 22.06.2022 р.). НЮУ ім. Я. Мудрого. 2022. С. 114-117;

145. Гарасимів О., Марко С., Ряшко О. Як покарати воєнних злочинців в Україні: механізми відновлення справедливості // *Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. 150-170. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-8>;

146. Шульженко А. Проблеми доказування об'єктивної сторони у злочинах про порушення законів та звичаїв війни // *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 98, № 2. С. 261-270. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.261-270>;

147. Шевчишена К. Розслідування воєнних злочинів в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2024. 330 с.;

148. Henckaerts J.-M. Звичаєве міжнародне гуманітарне право: норми // *International Committee of the Red Cross*. Женева, 2005. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf;

149. Таран О. Обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування порушення законів та звичаїв війни // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 7. С. 413-416. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/100>;

150. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (№ I) від 12.08.1949 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text;

151. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (№ IV) від 12.08.1945 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text;

152. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977 // Верховна Рада України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show;>

153. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 08.12.2005 // Верховна Рада України.

URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text)

154. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 // Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text)

155. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 // Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722)

156. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року від 26.03.1999 // Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text)

157. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.02.1966 // Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text)

158. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 21.11.1972 // Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text)

159. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.10.1980 // Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text)

160. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 // Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text)

161. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997 // Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text)

162. Pearce, Kevin J. Media and Mass Communication Theories // Encyclopedia of Communication Theory. 2009. DOI: <http://doi.org/10.4135/9781412959384.n231>;
163. Zimbardo P. The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil. New York: Random House. 2007. 551. URL: <https://ia802808.us.archive.org>;
164. Craig, Robert T. Communication Theory as a Field // Communication Theory. 1999. Vol. 9, № 2. 119-161. DOI: <http://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x>;
165. Черненко А. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 // НАВС. Київ, 2004. 195 с.;
166. Судова психологія: навчальний посібник // М. Костицький, В Марчак, О. Черновський, А. Федіна. Чернівці: ЧНУ, 2013. 498 с.;
167. Коновалова В. Допрос: Тактика и психологія: монографія. Харків: СПД «ФЛ Вапнярчук», 2006. 176 с.;
168. Бандурка О., Тягло О. Юридична логіка: підручник, 2-е вид. Харків: «Золота миля», 2017. 216 с.;
169. Максимішин Н. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис... кан. юрид. наук: 12.00.09 // ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2016. 249 с.;
170. Стахівський С. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів. науково-практичний посібник. Київ: «Атіка», 2009. 64 с.;
171. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Харків: «ТВОРИ», 2020. 920 с.;
172. Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. Вип. 104, № 1. С. 200-204. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-1-200-204>;

173. Kaplan J. Cutler B. Co-occurrences among interrogation tactics in actual criminal investigations // *Psychology, Crime & Law*. 2022. Vol. 28, № 1. 1-19. DOI: <https://doi.org/10.1080/1068316X.2021.1876051>;

174. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.; за заг. ред. В. Сокурєнка; МВС України, ХНУВС. 2-ге вид. Харків: Право, 2024. 432 с.

175. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів // ГО «Вектор прав людини». Київ. 2022. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/46805>;

176. Лазаренко О. Особливості травма-інформованої супервізії в ході психологічної допомоги ВПО, постраждалим від війни в Україні на основі кейс-аналізу // Науковий журнал «ПТ». 2025. № 1. С. 28-34. DOI: <https://doi.org/10.31891/PT-2025-1-3>;

177. Розслідування посягань на об'єкти критичної інфраструктури: методичні рекомендації / І. Єфіменко, А. Саковський, О. Хоруженко та ін. Київ. НАВС, 2023. 73 с.;

178. Tataryn I., Komissarchuk Yu., Dmytryk Yu., Maistrenko M., Rymarchuk O. Features of detection and obtaining evidence of war crimes committed in the context of international armed conflict // *Questions Politicos*. 2021. Vol. 69, № 39. 74-90. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.04>;

179. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання // *Право України*. 2014. Вип. 10. С. 12-26;

180. Вапнярчук В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: «Юрайт». 2017. 408 с.;

181. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар // загал. редкол. В. Гончаренка, В. Нора, М. Шумила. Київ: «Юстініан». 2012. 1224 с.;

182. Малюга Р. Доказування в кримінальному процесі: проблеми

визначення структурних елементів // Науковий вісник Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 11. С. 280-283;

183. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навчальний посібник / Р. Благута, Ю. Гуцуляк, О. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьВДУВС. 2018. 272 с.;

184. Причепій Є., Черній А., Чекель Л. Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: «Академвидав». 2003. 576 с.;

185. Ковшук О.Д. Процесуальні рішення дослідчого кримінального процесу: монографія. Харків. 2012. 292 с.;

186. Зеленецький В.С. Порушення кримінальної справи: монографія. Харків. 1998. 340 с.;

187. Комісарчук Ю., Ряшко О. Деякі проблемні питання щодо визначення та значення предмету доказування у кримінальному провадженні // Митна справа. 2013. Вип. 2, № 1. С. 351-355;

188. Січко С. Актуальні питання підслідності кримінальних проваджень // Південноукраїнський правовий часопис. 2019. № 1. С. 32-35. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.1-8>;

189. Кельменецький районний суд Чернівецької області. Вирок № 1-кп/717/1/18 від 12.10.2018 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77098737>;

190. Репецький В. Лисик В. Поняття та ознаки воєнних злочинів // Альманах міжнародного права. 2009. Вип. 1. С. 120-125;

191. Новроцький В. Загальні, спеціальні та казуїстичні склади кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України // Право України. 2022. Вип. 11. С. 12-23. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2022-11-012>;

192. Єфіменко Т. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів // Вісник кримінологічної асоціації України. 2024. Вип. 33, № 3. С. 284-294. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.25>;

193. Basic Investigative Standards for International Crimes Investigation // Global Rights Compliance (GRC). 2019. URL: <https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2022/03/Basic-Investigative-Standards-for-International-Crimes-Hardcopy.pdf>;
194. Солом'янський міський суд м. Києва. Вирок № 760/5257/22 від 23.05.2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104432094>;
195. Лазарева Д. Доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів // Юридичний науковий електронний журнал. 2025. Вип. 1. С. 483-486. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/111>;
196. Янковий М. Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями під час збройного конфлікту: постановка проблеми // Академічні візії. 2023. Вип. 18. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7795218>;
197. Луганський апеляційний суд. Ухвала № 415/2182/20 від 05.10.2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92065176>;
198. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного суду. Ухвала № 415/2182/20 від 03.02.2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103466917>;
199. Херсонський міський суд. Ухвала № 98716623 від 30.07.2021 у справі № 766/12962/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98716623>;
200. Лисичанський міський суд Луганської області. Вирок № 415/2182/20 від 18.05.2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89984664>;
201. Лисичанський міський суд Луганської області. Вирок № 415/2182/21 від 28.09.2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99929812>;
202. Слов'янський міський суд Донецької області. Вирок № 243/6186/20 від 15.12.2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99929812>;

203. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: методичні рекомендації. Київ. 2023. 112 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf;

204. Основні стандарти розслідування для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів // Global Rights Compliance. 2016. 71 с. URL: https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/2016-09-15-10_08_06-1.pdf;

205. Kostiuk I. Sakovskyi A. Characteristics of the qualification of exceeding authority or official authority by a military official personal by subjective characters // Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs. 2024. Vol. 105, № 2. 96-109. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.33>;

206. Kunarac et al. (IT-96-23 & IT-96-23/1) // International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia / United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. URL: <https://www.icty.org/en/case/kunarac>;

207. Октябрський районний суд м. Полтави. Вирок у справі № 554/3925/22 від 09.06.2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104701812>;

208. Загальна тактика. Частина Перша: навчальний посібник / С. Полторак, М. Ткаченко, О. Лисенко, В. Варакута та ін. Харків: ХУПС, 2012. 288 с.

209. The Mendez Principles on Effective Interviewing: A torture prevention tool for National Human Rights Institutions (NHRIs) and National Preventive Mechanisms (NPMs) // Association for the Prevention of Torture. 2023. URL: https://www.apr.ch/sites/default/files/2024-04/apt_mendez_principles_a_tool_for_nhris_final_0.pdf;

210. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. Вип. 4. С. 369-374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>;

211. Грига М., Бурнос О. Документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням: ускладнення та виклики // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. Дідоренка. 2024. Вип. 105, № 1. С. 266-275. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.266-279>;
212. Батюк О., Дмитрів С. До питань організації розслідувань воєнних злочинів // Соціально-правові студії. 2021. Вип. 13, № 3. С. 77-87. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3976>;
213. Гловюк І. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді // Право України. 2023. № 5. С. 85-100. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-085>;
214. Козьменко А., Лебідь В., Крапивін Є. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики // Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/>;
215. Хавронюк М. Кримінально-правові норми, розраховані на застосування в умовах війни, чинні до початку відкритої російської агресії проти України: досягнення і прорахунки українського законодавства та правозастосовної практики // Українська кримінальна юстиція в умовах війни : матеріали VIII (XXI) Львів. форуму крим. юстиції (Львів, 2022). Львів, 2022. С. 246-257;
216. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення // Право України. 2023. Вип. 5. С. 30-38. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-030>;
217. Vozniuk A., Hryha M. Topical issues of forensic medical examination in the investigation of war crimes // Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs. 2023. Vol. 28, № 2. 9-18. DOI: <https://doi.org/10.56215/naia-herald/2.2023.09>;
218. Корнєв О. Проблемні питання забезпечення розслідування воєнних злочинів проти мирного населення під час збройної агресії російської федерації

проти України // Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії російської федерації: матеріали науково-практичної конференції (Харків, 22.06.2022). НЮУ ім. Я. Мудрого. 2022. С. 76-79;

219. Chornous, Yu. Psychological foundations of the implementation of tactical techniques // Legal Psychology. 2020. Vol. 26, № 1. 13-21. DOI: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>;

220. Волошина О.В., Андросюк В.Г. Психологічні чинники формування комунікативної компетентності слідчих Національної поліції України: методичні рекомендації. Київ: НАВС, 2020. 67 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3c3a80f-fcfe-4a76-bb7e-a855219a0bdb/content>;

221. Баранчук В. В. Етапи формування психологічного контакту при допиті // Теорія і практика правознавства: електронне науково-фахове видання НЮУ ім. Я. Мудрого. 2013. № 2. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/63622/59097>;

222. Коробка О. Допит у конфліктній слідчій ситуації. Юридичний науковий електронний науковий журнал. 2020. № 2. С. 382-385. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/99>;

223. Гречка С. Тактичні прийоми допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею: криміналістична та психологічна характеристики. Юридична психологія. 2023. Вип. 33, № 2. С. 71-78. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233302.71>;

224. Пісний В. Психологічні аспекти застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування технології злочинного збагачення // Юридична психологія. 2023. Вип. 33 № 2. С. 120-128. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233302.120>;

225. Сокиран Ф. Психологічний вплив на досудовому розслідуванні // Криміналістичний вісник. 2018. Вип. 29, № 1. С. 81-85.

URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fba8e0f0-6b80-45a3-b9b1-3ed9931d547f/content>;

226. Ковальчук М. Заходи переконання і примусу у сфері запобігання корупції в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №8. С. 293-296. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/64>;

227. Лефтеров В. До проблеми психологічного тиску на учасників кримінального провадження під час проведення слідчих експериментів та допитів // Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки. 2019. Т. 14, № 3. С. 159-172. DOI: <https://doi.org/10.32453/5.v14i3.223>;

228. Rules of Procedure and Evidence / International Criminal Court // The Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court. First session, New York, 3-10.09.2002 (ICC-ASP/1/3 and Corr.1). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>;

229. Жовтук О. Особливості проведення допиту свідків і потерпілих під час розслідування порушення законів та звичаїв війни // Юридична психологія. 2024. Вип. 34, № 1. С. 101-109. DOI: <https://doi.org/10.33270/03243401.101>;

230. P.E.A.C.E. A Different Approach to Investigative Interviewing: white paper / Forensic Interview Solutions (FIS). New York, 2013. URL: <https://www.fis-international.com/assets/Uploads/resources/PEACE-A-Different-Approach.pdf>;

231. Пасічніченко Д. Психологічні особливості тактики допиту вразливих потерпілих у кримінальному провадженні // Юридична психологія. 2024. № 1 (34). С. 134-139. DOI: 10.33270/03243401.134;

232. Code of Professional Conduct for the Office of the Prosecutor / International Criminal Court. The Hague, 2013. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/oj/otp-COC-Eng.PDF>;

233. Booklet victims before the international criminal court a guide for the participation of victims in the proceedings of the court // International Criminal Court.

URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/8FF91A2C-5274-4DCB-9CCE-37273C5E9AB4/282477/160910VPRSBookletEnglish.pdf>;

234. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція). Ратифікована Законом України № 4988-VI від 20.06.2012 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927;

235. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Ратифікована Законом України № 2319-IX від 20.06.2022 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text;

236. Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів: ухвалена на 967 засіданні заступників міністрів 14 червня 2006 року // Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2006_8_2006_06_14.pdf;

237. Recommendation CM/Rec (2023) 2 of the Committee of Ministers to member States on rights, services and support for victims of crime. Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2023 at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies // Committee of Ministers. URL: <https://rm.coe.int/cm-rec-2023-2e-eng-recommendation-trafficking/1680ab4922>;

238. The Prosecutor v. Dominic Ongwen (Ongwen Case), ICC-02/04-01/15 : Decision // International Criminal Court. The Hague, 2005. URL: <https://www.icc-cpi.int/uganda/ongwen>;

239. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17.11.2010 і пояснювальна записка // Видавництво Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>;

240. Модель «Барнахус»: Загальна характеристика і впровадження в Україні: зб. матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Київ, 2021. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/20941/file/BARNAHUS_web.pdf;

241. Білінська Л. Особливості допиту неповнолітніх: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти // Право та державне управління. 2024, № 3. С. 290-294. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.41>;

242. Горзов А., Горзов В. Особливості тактики проведення допиту підозрюваного під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень // Наукові інновації та передові технології. 2025, № 5(45). С. 1662-1660. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-5\(45\)-1653-1660](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-5(45)-1653-1660);

243. Лук'янчиков Б.Є., Стадник В.Я., Степанченко А.Д. Процесуальний порядок проведення допиту під час воєнного стану // Юридичний науковий електронний журнал. 2024, № 4. С. 392-394. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/92>;

244. Загоровська І., Федченко В. Проведення слідчих (розшукових) дій, а саме допиту військовополонених в умовах введення воєнного стану // Progressive research in the modern world: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Бостон, 2023. С. 519-523;

245. Берклійський протокол з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових джерел: практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права // Управління Верховного комісара ООН з прав людини; Центр прав людини Юридичної школи Берклі. Женева; Нью-Йорк, 2022. 116 с. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>;

246. Шепітько В. Проблеми алгоритмізації та стандартизації розслідування воєнних злочинів // Електронний репозитарій НАВС. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5c4a0b7a-1d5c-4fa1-b8b9-208b59529e6b/content>;

247. Костюк І. Соціально-психологічні аспекти протиправної поведінки військової службової особи // Юридична психологія. 2024. Вип. 23, № 1. С. 110-118. DOI: <https://doi.org/10.33270/03243401.110>;

248. Костюк І. Детермінанти протиправної поведінки у військовому середовищі // Юридична психологія. 2024. № 2. С. 69-80. DOI: <https://doi.org/10.33270/03243502.69>;

249. Prosecutor v. Dusko Tadic aka “Dule” (Opinion and Judgment), IT-94-1-T // International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) // Refworld: global law and refugee database. 1997. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1997/en/40193>;

250. Prosecutor v. Dario Kordic, Mario Cerkez (Trial Judgement), IT-95-14/2-T // International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) // Refworld: global law and refugee database. 2001. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2001/en/19636>;

251. The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi (Trial Judgment), ICC-01/12-01/15 // International Criminal Court (ICC): official website. 2015. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/Al-MahdiEng.pdf>;

252. Elements of Crimes // International Criminal Court: official website. 2002 (as amended in 2010). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>;

253. Guidelines on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering // American University Washington College of Law: official website. 2021. URL: <https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/center/publications/documents/upload/principles-on-effective-interviewing.pdf>;

254. Тома М., Васильова О. Інструменти OSINT: фіксація воєнних злочинів в Україні // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. № 5. С. 905-909. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.134>;

255. Демчиков М. Відкрита розвідка (OSINT) у протидії інформаційним війнам: аналітичні інструменти та правові межі // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. № 6. С. 273-277. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.43>;

256. Користін О., Свиридчук Н. Зарубіжний досвід антитерористичного використання OSINT // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. Вип. 82, № 2. С. 177-181. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.28>.

ДОДАТКИ

Додаток А

**УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ (ЗВЕДЕНІ ДАНІ) ОПИТУВАННЯ
74 ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Питання	Середні показники	
	НПУ 50 п	СБУ 25 п
Які із перелічених чинників, на Вашу думку, впливають на якість процесу доказування під час розслідування воєнних злочинів?		
відсутність або ж неможливість забезпечити допит окремих учасників кримінального провадження	100	100
формальний і недостатньо змістовний підхід до підготовки (організації) та тактики проведення допитів	84	88
недостатній рівень комунікативних умінь і навичок (здібностей), необхідних для проведення допитів	86	82
несприятливий психологічний стан допитуваної особи	87	91
проведення допитів підозрюваних, свідків і потерпілого через значний проміжок часу після виявлення злочину	85	81
Які чинники, на Вашу думку, найбільш впливають на формування тактичної лінії слідчого під час підготовки та проведення допиту у кримінальних провадженнях про воєнні злочини?		
позиція допитуваної особи щодо предмету допиту	87	83
психологічний стан допитуваної особи	94	90
ступень обізнаності про обставини вчиненого злочину	100	100
наявністю або відсутністю зовнішнього впливу (інформаційно-пропагандистського, соціально-дискримінаційного тощо)	74	78
контекст бойової обстановки, в якій відбувається допит	80	76
Які на Вашу думку, складові повинні охоплювати комунікативну компетентність слідчого під час розслідування воєнних злочинів?		
високий рівень культури спілкування	91	95
володіння професійною лексикою та відповідними комунікативними здібностями	97	93
вміння забезпечити психологічний комфорт, активізувати когнітивну діяльність, регулювати мотиваційні та емоційно-вольові стани	95	99
здатність до міжкультурної взаємодії	87	83
розуміння норм міжнародного гуманітарного права, специфіки військової організації її ієрархічної структури, особливостей функціонування військових підрозділів у бойових умовах	100	96
розуміння впливу бойового стресу та посттравматичних реакцій на поведінку учасників події	69	65

уміння розпізнати типові поведінкові моделі військовослужбовців, військовополонених і цивільних осіб, які перебували в умовах збройного конфлікту	77	73
тактовність і емоційна виваженості	89	93
У чому, на Вашу думку, проявляється психологічна протидія допитуваного під час розслідування воєнних злочинів?		
посилання на виконання наказів	77	73
апеляції до вимог військової дисципліни або колективної відповідальності	51	55
ідеологічній раціоналізації насильства та демонстративній лояльності до військово-політичного керівництва	85	89
використанні стратегії групової солідарності	95	91
свідомому утриманні від надання показань або формальному підтвердженні лише загальновідомих фактів	87	83
Які з перелічених критерій, на Вашу думку, необхідно враховувати під час допиту потерпілих у кримінальних провадженнях про воєнні злочини?		
забезпечення психологічної безпеки	100	100
використання методики когнітивного інтерв'ю	86	82
врахування індивідуальних особливостей та посттравматичних реакцій	100	100
забезпечення правової обізнаності	100	100
використання цифрових і документальних доказів як опори для допиту	74	78
поступове введення до складних деталей події	92	96
Які на Вашу думку, тактичні прийоми доцільно віднести під час допиту малолітніх і неповнолітніх в ході розслідування воєнних злочинів?		
участь психолога, педагога, лікаря, близьких осіб тощо	100	100
своєчасність проведення допиту	100	100
застосування спеціалізованих методик допиту («зеленої кімнати», моделі «Bernahus»)	100	100
обмеження тривалості допиту	100	100
унеможливлення проведення допиту безпосередньо на місці події	100	100
проведення допиту у звичних та безпечних для дитини умов	100	100
врахування часу проведення допиту та індивідуального режиму дня	100	100
за можливості використання аудіо- та відеозапису	100	100
Які з перелічених критерій, на Вашу думку, необхідно враховувати під час допиту свідків у кримінальних провадженнях про воєнні злочини?		
оцінка надійності та об'єктивності наданих показань	77	73
використання цифрових доказів для перевірки та уточнення показань	63	67
адаптація мови та формулювань запитань до індивідуальних особливостей свідка	84	88
поетапне уточнення обставин події	66	70
контроль узгодженості та кореляції показань із іншими доказами	89	85
забезпечення процесуальних гарантій і психологічної підтримки	100	100

Які з перелічених критерій, на Вашу думку, необхідно враховувати під час допиту підозрюваних у кримінальних провадженнях про воєнні злочини?		
належне роз'яснення підозрюваному процесуальних прав і правових наслідків обраної ним позиції	94	98
роз'яснення обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність за вчинене	85	81
за можливістю здійснення відеофіксації допиту	87	91
доцільність розпочати допит з епізоду, що підтверджуються максимальною кількістю доказів	89	85
у випадках кількох підозрюваних, доцільністю розпочати допит з особи, чия участь у протиправних діях є менш суттєвою	74	78
отримання відомостей загального характеру, зокрема даних, що характеризують соціально-побутову характеристику, службову діяльність, а також інші, у тому числі, негативні факти біографії	83	87
використання методу «зіткнення інтересів» виконавця та організатора злочинів	80	84
Які, на Вашу думку, тактичні прийоми доцільно віднести під час допиту військовополонених в ході розслідування воєнних злочинів?		
необхідність гарантування безпеки всіх учасників допиту	100	100
здійснення допиту з дотриманням міжнародних стандартів прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, що регулюють належне поведіння з військовополоненими	97	93
дотримання принципів об'єктивності, неупередженості та професійної етики	100	100
залучення кваліфікованих перекладачів, психологів, лікарів	69	65
врахування психоемоційного стану, що може впливати на здатність особи адекватно сприймати інформацію та надавати показання	88	84
забезпечення належного документування, збереження та захисту отриманої інформації з метою її подальшого використання у кримінальному провадженні	100	100
добровільність надання показань та їх невідкладність	96	100
документування фактичних умов утримання військовополонених, їх проживання, харчування, медичного обслуговування	67	63
Які на Вашу думку типові помилки вчиняють слідчі при допитах у справах про воєнні злочини?		
порушення принципу нейтральності суб'єкта доказування	69	65
ігнорування емоційного та психологічного стану допитуваної особи, зумовленого самим фактом збройного конфлікту, воєнними діями, пережитим насильницьким досвідом тощо	47	43
використання шаблонних або навідних запитань, що створює ризики для повноти та достовірності отриманої інформації	84	88
відсутність чіткого плану проведення допиту	90	86
ігнорування культурного та мовного контексту	32	36
ігнорування міжнародних настанов щодо розслідування воєнних злочинів	82	86
недостатнє або формальне врахування цифрових доказів	72	76
формальний підхід до документування процесу допиту і недостатній рівень його деталізації	81	85

	Обліковано	Повідомлено про підозру	Досудове розшування зупинена (ст. 280 КПК)	Направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 КПК України)	Скеровані до суду (п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК України)	Провадження закрито	На кінець звітного періоду рішення не прийнято
2022							
A	1	2	3	4	5	6	7
Усього	362 636	132 418	4428	114 916	18	244 227	242 190
Проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	62 128	890	105	666	1	157	61 341
Воєнні злочини	60 387	135	70	47	0	33	60 265
2023							
Усього	475 495	189 282	4 277	168 456	88	235 580	302 081
Проти миру безпеки людства та міжнародного правопорядку	62 667	1 099	91	963	0	131	61 612
Воєнні злочини	60 944	88	38	37	0	5	60 869
B	1	2	3	4	5	6	7
2024							

Усього	492 479	194 688	5 382	172 790	81	205 656	313 280
Проти миру безпеки людства та міжнародного правопорядку	30 151	872	77	763	0	58	29 311
Воєнні злочини	28 788	64	30	46	0	7	28 712

Джерело: сформульовано автором на підставі даних офіційного сайту
Офісу Генерального прокурора України: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

**УЗАГАЛЬНЕНІ ПОКАЗНИКИ СУДОВОЇ СТАТИСТИКИ (СУДІВ
ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ) ЩОДО ОСІБ, ПРИТЯГНУТИХ ДО
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ВЧИНЕНІ В УКРАЇНІ ЗА
ПЕРІОД 2022-2024 РОКІВ**

	Провадження, що перебувають на розгляді		Осіб, провадження щодо яких перебуває у суді		Кількість розглянутих проваджень	Засуджених осіб у справах із закінченням провадженням	Нерозглянутих проваджень	Осіб щодо яких провадження не розглянуті
	усього	Надійшло у звітному періоді	усього	у т.ч. у складі ОЗГ та ЗО				
2024								
А	1	2	3	4	5	6	7	8
Проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	1099	697	1318	12	558	550	541	726
Воєнні злочини	280	152	484	10	46	67	234	410
2023								
Проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	1178	969	1323	8	770	739	408	534
Воєнні злочини	180	131	314	8	50	55	130	249
2022								
Б	1	2	3	4	5	6	7	8

Проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	612	592	651	3	400	369	212	238
Воєнні злочини	66	59	99	3	16	20	50	75

Джерело: сформульовано автором на підставі даних офіційного сайту Судової влади України: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

06 07 2026 року

АКТ

06 07 2026

м. Київ

№ 212-119

Впровадження результатів дисертації
Рубаненко Н.Ю. на тему «Організація і тактика
допиту у кримінальних провадженнях про
порушення законів та звичаїв війни» в наукову
діяльність НАВС

Уклала комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного
досвіду роботи в складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата
юридичних наук капітана поліції Дар'ї Горбенко;
- начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних
наук, професора полковника поліції Олени Тихонової;
- завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, доктора юридичних
наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України майора поліції
Андрія Вознюка;
- завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації Рубаненко Наталії
Юріївни на тему: «Організація і тактика допиту у кримінальних провадженнях
про порушення законів та звичаїв війни», поданої на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право», вивчила подані наукові праці здобувача,
та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить
низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на
удосконалення наукової діяльності з криміналістичного забезпечення
розслідування воєнних злочинів.

Проаналізовано основні результати дослідження Рубаненко Н.Ю., у тому
числі наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Саковський А. А., Рубаненко Н. Ю. Історико-правовий аналіз розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий науково-методичний збірник*. 2024, № 69. С.110–125. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.10>;
2. Рубаненко Н. Ю. Концептуальні основи міжнародного судочинства. *Науковий вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024, № 2(105). С. 160–175. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.38>;
3. Рубаненко Н. Ю. Поняття, типологія та характеристика міжнародних злочинів: системний аналіз. *Форум права*. 2024, № 79(2). С. 84–95. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10933562>;
4. N. Rubanenko, A. Myrovska (2025). Circumstances subject to determination in proceedings concerning violations of the laws and customs of war. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 15(3), 70–81. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-chasopis/3.2025.70>;
5. N. Rubanenko, A. Myrovska (2025). Features of the forensic classification of war crimes. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 30(3), 87–97. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-herald/3.2025.87>;
6. N. Rubanenko (2025). Theoretical and legal analysis of certain of forensic characterization of violations of the laws and customs of war. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 15(4), 88–100. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-chasopis/4.2025.88>;
7. Рубаненко Н. Ю. Важливість допиту у вирішенні завдань кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 30.11.2023): Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 358–360;
8. Мироська А.В., Рубаненко Н.Ю. Еволюційне становлення та розвиток інституту міжнародного кримінального судочинства. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства* (Київ, 17.05.2024): Державний університет інфраструктури та технологій, 2024. С. 119–122;
9. Рубаненко Н.Ю. Аналіз воєнних злочинів: Огляд та характеристика. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 03.07.2024): Національний університет внутрішніх справ, 2024. С. 486–489;
10. Рубаненко Н.Ю. Поняття та класифікація міжнародних злочинів. *Актуальні питання юридичної науки в умовах воєнного стану: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 08.10.2024): ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2024. С. 151–154;

11. Рубаненко Н.Ю. Окремі теоретико-правові аспекти міжнародного кримінального судочинства. *Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану: Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 30.04.2025): ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 236–241;

12. Саковський А.А., Рубаненко Н.Ю. Теоретико-правовий аналіз загальної характеристики міжнародних злочинів. *Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану: Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 30.04.2025): ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 149–154;

13. Rubanenko N. Certain historical and legal aspects of the Holodomor as a genocide of the Ukrainian people. *Counteracting the Genocide of Ukrainians: Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians»* (Kyiv, May 8, 2025): [Electronic resource]. Kyiv, 2025. С. 28–32;

14. Yefimenko I., Rubanenko N. Legal analysis of genocide as an international crime: problematic issues and Solutions. *Counteracting the Genocide of Ukrainians: Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians»* (Kyiv, May 8, 2025) [Electronic resource]. Kyiv, 2025. С. 43–45;

15. Єфіменко І.М., Рубаненко Н.Ю. Співвідношення термінологічної групи «jus in bello» та «jus ad bellum» у контексті міжнародного судочинства: критичний аналіз. *Міжнародний кримінальний суд у системі сучасного правосуддя: Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 24.04.2026) / Національна академія внутрішніх справ, 2026. С. 36–41.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Рубаненко Н.Ю. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Дар'я ГОРБЕНКО
 Олена ТИХОНОВА
 Андрій ВОЗНЮК
 Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

06.07.2026 року

АКТ

06.07.2026

м. Київ

№ *211-01*

Впровадження результатів дисертації
Рубаненко Н.Ю. на тему «Організація і тактика
допиту у кримінальних провадженнях про
порушення законів та звичаїв війни» в освітній
процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу, старшого лейтенанта
поліції Вікторії Бойчук;
- завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук,
професора підполковника поліції Таран Олени Вікторівни;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора
юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації Рубаненко Наталії
Юріївни на тему: «Організація і тактика допиту у кримінальних провадженнях
про порушення законів та звичаїв війни», поданої на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право», вивчила подані наукові праці здобувача,
та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить
низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на
удосконалення діяльності з криміналістичного забезпечення розслідування
воєнних злочинів.

Проаналізовано основні результати дослідження Рубаненко Н.Ю., у тому
числі наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Саковський А. А., Рубаненко Н. Ю. Історико-правовий аналіз розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий науково-методичний збірник*. 2024, № 69. С.110–125. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.10>;
2. Рубаненко Н. Ю. Концептуальні основи міжнародного судочинства. *Науковий вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024, № 2(105). С. 160–175. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.38>;
3. Рубаненко Н. Ю. Поняття, типологія та характеристика міжнародних злочинів: системний аналіз. *Форум права*. 2024, № 79(2). С. 84–95. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10933562>;
4. N. Rubanenko, A. Myrovska (2025). Circumstances subject to determination in proceedings concerning violations of the laws and customs of war. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 15(3), 70–81. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-chasopis/3.2025.70>;
5. N. Rubanenko, A. Myrovska (2025). Features of the forensic classification of war crimes. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 30(3), 87–97. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-herald/3.2025.87>;
6. N. Rubanenko (2025). Theoretical and legal analysis of certain of forensic characterization of violations of the laws and customs of war. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 15(4), 88–100. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-chasopis/4.2025.88>;
7. Рубаненко Н. Ю. Важливість допиту у вирішенні завдань кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 30.11.2023): Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 358–360;
8. Мироська А.В., Рубаненко Н.Ю. Еволюційне становлення та розвиток інституту міжнародного кримінального судочинства. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства* (Київ, 17.05.2024): Державний університет інфраструктури та технологій, 2024. С 119–122;
9. Рубаненко Н.Ю. Аналіз воєнних злочинів: Огляд та характеристика. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 03.07.2024): Національний університет внутрішніх справ, 2024. С. 486–489;
10. Рубаненко Н.Ю. Поняття та класифікація міжнародних злочинів. *Актуальні питання юридичної науки в умовах воєнного стану: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 08.10.2024): ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2024. С. 151–154;
11. Рубаненко Н.Ю. Окремі теоретико-правові аспекти міжнародного кримінального судочинства. *Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану: Збірник тез міжнародної науково-*

практичної конференції (Київ, 30.04.2025): ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 236–241;

12. Саковський А.А., Рубаненко Н.Ю. Теоретико-правовий аналіз загальної характеристики міжнародних злочинів. *Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану: Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 30.04.2025): ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 149–154;

13. Rubanenko N. Certain historical and legal aspects of the Holodomor as a genocide of the Ukrainian people. *Counteracting the Genocide of Ukrainians: Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians»* (Kyiv, May 8, 2025): [Electronic resource]. Kyiv, 2025. С. 28–32;

14. Yefimenko I., Rubanenko N. Legal analysis of genocide as an international crime: problematic issues and Solutions. *Counteracting the Genocide of Ukrainians: Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians»* (Kyiv, May 8, 2025) [Electronic resource]. Kyiv, 2025. С. 43–45;

15. Єфіменко І.М., Рубаненко Н.Ю. Співвідношення термінологічної групи «*jus in bello*» та «*jus ad bellum*» у контексті міжнародного судочинства: критичний аналіз. *Міжнародний кримінальний суд у системі сучасного правосуддя: Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 24.04.2026) / Національна академія внутрішніх справ, 2026. С. 36–41.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Рубаненко Н.Ю. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій», «Криміналістичне забезпечення правоохоронної діяльності», «Криміналістичне забезпечення досудового розслідування», під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

 Вікторія БОЙЧУК
 Олена ТАРАН
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

праці у яких опубліковано основні наукові результати:

1. Рубаненко Н.Ю., Саковський А.А. Історико-правовий аналіз розвитку інституту міжнародного кримінального судочинства. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий науково-методичний збірник*. 2024. Вип. 69. С. 110-125. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.10>;
2. Рубаненко Н.Ю. Концептуальні основи міжнародного судочинства. *Науковий вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Вип. 105, № 2. С. 160-175. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.38>;
3. Рубаненко Н.Ю. Поняття, типологія та характеристика міжнародних злочинів: системний аналіз. *Форум права*. 2024. Вип. 79, № 2. С. 84-95. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10933562>;
4. Rubanenko N., Myrovska A. Circumstances subject to determination in proceedings concerning violations of the laws and customs of war. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2025. Vol. 15, № 3. 70-81. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-chasopis/3.2025.70>;
5. Rubanenko N., Myrovska A. Features of the forensic classification of war crimes. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2025. Vol. 30, № 3. 87-97. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-herald/3.2025.87>;
6. Rubanenko N. Theoretical and legal analysis of certain of forensic characterization of violations of the laws and customs of war. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2025. Vol. 15, № 4. 88-100. DOI: <http://doi.org/10.63341/naia-chasopis/4.2025.88>;

праці які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Рубаненко Н.Ю. Важливість допиту у вирішенні завдань кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи:*

матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30.11.2023 року) / Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 358-360;

8. Рубаненко Н.Ю., Мирівська А.В. Еволюційне становлення та розвиток інституту міжнародного кримінального судочинства. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 17.05.2024) / Київ: Державний університет інфраструктури та технологій, 2024. С. 119-122;

9. Рубаненко Н.Ю. Аналіз воєнних злочинів: огляд та характеристика. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 03.07.2024) / Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2024. С. 486-489;

10. Рубаненко Н.Ю. Поняття та класифікація міжнародних злочинів. *Актуальні питання юридичної науки в умовах воєнного стану*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 08.10.2024) / Київ: ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2024. С. 151-154;

11. Рубаненко Н.Ю. Окремі теоретико-правові аспекти міжнародного кримінального судочинства. *Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30.04.2025) / Київ: ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 236-241;

12. Рубаненко Н.Ю., Саковський А.А. Теоретико-правовий аналіз загальної характеристики міжнародних злочинів. *Законодавство України: проблеми і перспективи розвитку в Умовах воєнного стану*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30.04.2025) / ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», 2025. С. 149-154;

13. Rubanenko N. Certain historical and legal aspects of the Holodomor as a genocide of the Ukrainian people. *Counteracting the Genocide of Ukrainians: Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians»* (Kyiv, May 8, 2025) / Kyiv, 2025. 28-32;

14. Rubanenko N., Yefimenko I. Legal analysis of genocide as an international crime: problematic issues and Solutions. *Counteracting the Genocide of Ukrainians: Collection of Materials from the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Counteracting the Genocide of Ukrainians»* (Kyiv, May 8, 2025) / Kyiv, 2025. 43-45;

15. Рубаненко Н.Ю., Єфіменко І.М. Співвідношення термінологічної групи «jus in bello» та «jus ad bellum» у контексті міжнародного судочинства: критичний аналіз. *Міжнародний кримінальний суд у системі сучасного правосуддя: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 24.04.2026) / Національна академія внутрішніх справ, 2026. С. 36-41.